

2759

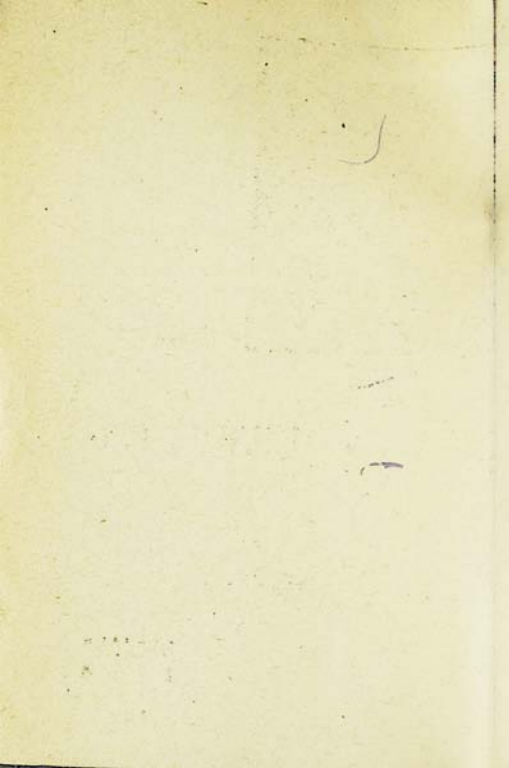

ՀՐԱԶՅԱ ՔՈԶԱՐ

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԵԱՆ

ՊԵՏՅՐԱՅ

1 9 3 4

4620
ՀՐԱՋՅԱ ՔՈԶԱՐ

Վ Ա Հ Ա Ն Վ Ա Ր Դ Յ Ա Ն

(Վ. Խաչի)

A I 19424
8352

Գրատ. խմբ. Ս-ւր. Հաբուժյունյան

Սրբազրեցին՝ Ս. Փարսադանյան և Մ. Քեչյան

Գումար 830, պամվեր 274, հրատ. 2962, տիրած 3000

Գնահատի տպարան, Յերեվան

ՎԱՀՈՆ ՎԱՐԳՅԱՆ

ՀԱՎԵՏ ՍԻՐԵԼԻ ՎԱՐՍԻԿԻՆ

Յերրորդ որն եր, ինչ պառկում եր նա այդ խշխշան ներքնակի վրա: Վաս չեր իհարկե: Ամեն անգամ շարժվելիս, յերբ ներքնակը խըշխըշում եր, նրան թվում եր, թե մի հաճելի բան և կատարվում: Խոտով լցված ներքնակը ծածկելված եր մաքուր, սպիտակ սավանով: Փափուկ, նույնիսկ աղալական անկողինը թողնելով, նա այժմ պառկում եր խոտի ներքնակին, բայց ամենևին տհաճ բան չեր զգում դրանից: Ամոթ եւ կլինեւ, յեթե զգար: Դա ի՞նչ դժվարություն եր, վորին նա դիմանալ չկարողանար:

Յեւ յերրորդ որն եր, ինչ պառկում եր նա այդ ներքնակի վրա ու չեր թաղվում մեջը: Իրենն այդպես չեր: Թաղվում եր նա իր ներքնակում ու վայրկենապես դադարում առորյայի վորեւ բանի մասին մտածելուց: Ընկղմում եր իր փափուկ ներքնակում և թվում եր թե ողի մեջ ե պառկած: Վոչ թե անկողնակալի առաձգականության ու փափուկ անկողու, այլ ողում ճոճվող ճլորթի մեջ եր զգում իրեն:

Այդպես եր յերեք որ առաջ, իսկ հիմա

այդպէս չէ: Պառկում ե նա խշխշացող ներքնա-
կի վրա ու դեռ պետք ե պառկի 10 ամիս 27 որ
եւ: Ընդամենը 11 ամիս ե, բայց 3 որն արդեն
անցել ե:

Նա միամյակ ե... Մի տարի յե մնալու բա-
նակում:

Պառկած ե նա հիմա խոտե ներքնակի վրա:
Վաղուց արդեն բոլորը քնել են: Շրջվում ե ան-
կողնում, ստիպում ե ինքն իրեն քնել, խփում ե
կոպերն ուժով, բայց վորքան ճիգ ե դործ դը-
նում, քնի թմիրն այնքան հեռու յե փախչում
նրանից: Աղյալը քաշում ե դլխին: Այդպէս նա
աչքերը կծածկի լույսից ու հեշտ կքնի: Բայց
մի քանի բոպե հետո ելի յետ ե դցում նա աղ-
յալն ու նայում ժամացույցին:

— Ծո՛ւ, ոտտանան տանի, յես չսովեցի
ժամի Ծին քնել: Մեկ, յերկու, յերեք.— արդեն
յերեք ժամ ե անցել ժամի Ծից,— բարկանում
ե նա ինքն իր վրա ե այս անգամ ակնապիչ նա-
յում առաստաղին, կարծես մի աննկատելի
կետ ե փնտռում այնտեղ ու չի գտնում:

Լուսամուտը բացվում ե քաղաքի դլխա-
վոր փողոցներից մեկի վրա: Այդ լուսամուտից
ուշ յերեկոյան նայում ե նա փողոց: Նա մոռա-
ցել ե, թե յերեք ժամում քանի անգամ ե ձգվել
դեպի լուսամուտը՝ փողոց նայելու: Ամեն ան-
գամ դուրս ե նայում հետաքրքրական մի բան
տեսնելու ակնկալությամբ, բայց դատարկ
փողոցի լուռթյունն ե ընկճում նրան: Վորքան
կուղեր ազատ լինել նա, թեկուզ այդ դատարկ

փողոցում աննպատակ թափառելու: Բայց վաղ
եր դա, յերբ նրան թվում եր, վոր յերկրի բո-
լոր մարմինները կարող եյին իր քմահաճույք-
ների շուրջը պտտվել. ինչպես քամու մեջ ըն-
կած փուշու ու թղթի մանր կտրոնները: Իսկ այ-
ժըմ նա չգիտեր թե ինչո՞ւ, թվում եր, վոր
ինքն ել, վորպես փուշու մի հատիկ, կամ թղթի
մի կտոր՝ պտտվում ե ահա այն մարդու քմա-
հաճույքի շուրջը, վորը յերեք մահճակալ այն
կողմն ե պառկած իրենից:

Զորանոցի ավագի քմահաճույքի շուրջը:
Նրան չեր թույլատրվում քաղաք դնալ:
Յերևի այդ եր պատճառը, վոր նրա ուղեղում
չարունակարար մի միտք եր պտտվում: Ինչպես
ամբողջ ուժով աշխատում եր նա քնել, այդպես
ել աշխատում եր ազատվել այդ մտքից: Բայց
մի քանի բույս միայն կարողանալով ուրիշ բա-
նի մասին մտածել, ելի վերադառնում եր նա
նույն մտքին: Այդ միտքը մղում եր նրան դեպի
քաղաք, դեպի փողոցները: Յեւ այդ, ամենից
առաջ այդ միտքն եր նրան արթուն պահում
ժամերով: Քիչ եր մնում, վոր նա կոշմարի
յենթարկվեր:

Ինքն ել արդեն չգիտեր, թե ինչու սկսեց
դրա մասին մտածել, թե ինչպես և ինչից այդ
միտքն հղացավ իր ուղեղում ու ներծծվեց ու-
ղեղի բոլոր ծալքերի մեջ:

Չկարողանալով քնել ու ազատվել այդ
ճնշող մտքից, նա ջղաձգորեն ելի յետ նետեց
առյալը: Յետ նետեց և այս անգամ նստեց ան-

քի, նրա շրթունքները պինդ կկծեմ և նա յեւ չի
ասի.

— Թու, անամո'թ, հիմա'ր, եղպես բա՞ն
կանեն...

Սրա մասին, յերեք ժամից ավել ե, ինչ
որա մասին եմ մտածում: Հիմար բան ե, իհար-
կե: Կարծես մանիայով եմ թռնված: Բարկա-
նում եմ ինձ վրա, վոր այսպիսի ստոր մտքե-
րով ե լցվում գլուխս մեկի մասին, վորը վար-
դագույն հույսի պես քաղցր ե ինձ համար ու
վարդի չափ ել սիրելի:

Ժամանակն անցնում ե:

— Брось, — ասում եմ ինքս ինձ, — брось
ամո'թ ե, ինչպես ես թույլ տալիս քեզ: Բայց
մի քանի վայրկյան հետո՝ ելինույն միտքը: Մի
քանի վայրկյան հետո՝ ելի դուքս եմ նայում
լուսամուտից՝ արդյոք հենց այս փողոցում
չե՞մ տեսնի նրանք»...

Ուշ գիշեր եր: Շատ ուշ: Առաստաղի սպի-
տակ ֆոնի վրա նրա աչքին յերևացող սիուլետ-
ներն ու ֆիգուրները դառնում եյին խաժա-
մուժ, ձուլվում իրար, սև, դեղին ու կանաչ
դույնի գծերով փուլում առաստաղին, ապա՝
առաստաղը սվաղվում եր խառնիճադանճ դույ-
ներով:

Ուշ գիշեր եր: Լսում եր նա կողքին քնած
ընկերների շնչառությունը: Ահա մեկը: Փըս-
վըսում ե: Կարծես գաղտնիքներ ե հաղորդում
իր կողքի մահճակալի վրա սլառկածին, վոր

կողնում: Վոչ վոք շարթնացալ: Լուսամուտից նա տեսալ դունատ լուսինը, սառն ժպիտը դեմքին: Լուսամուտից վերցրեց տետրակը և անկողնու վրա դնելով, գրեց այդ որովա որագորի շարունակությունը:

«Գիտեմ, վոր անհարմար ես սա գրել թղթերիս մեջ, բայց վորովհետև գիտեմ, վոր միայն յես պետք ե կարդամ գրածներս և վոչ մեկ ուրիշը, ուրեմն՝ կարող եմ գրել:

Յես, իհարկե, հարյուր տոկոսով հավատում եմ Լյուբայի, իմ Լյուբինկայի հավասարմությանը: Ինչպե՞ս կարող ես պատահել, վոր նա բացի ինձանից ապրի ու շնչի ուրիշով ել...

Բայց վորանդից այդ միտքը գլուխս մտաւ: Կարծես արդեն հավատում եմ այդ սին մտապատրանքին: Հավատում եմ, վոր յեթե քաղաք դուրս դամ, առաջին պատահած վտուցում Լյուբային կտեսնեմ մի ուրիշի հետ թե՛ վանցուկ: Լյուբան կկարմրի, ցնցումով թեւը կպոկի նրանից ու աչքերի պղտոր արտահայտությամբ ինձ կնայի: Ինձ ծանոթ, կամ անծանոթ տղան ել կվախենա ինձանից ու Լյուբայից հեռու կքաշվի: Իսկ յես վտաքս գետին կդարկեմ, կբարկանամ Լյուբայի վրա, յերբ նա, այդ տղան արդեն զնացած լինի, ու յետ կդամ: Լյուբան կգա յետևիցս, կխնդրի ինձ, վոր կանգնեմ: Յես կկանգնեմ: Լյուբան հայացքով ներողամտություն կը հայցի ինձնից: Յես, վորպես պատիժ նրա այդ գողունի արար-

ուրիշները չլսեն: Ինչպես յերևում է, քնի մեջ
խոսելը նրա սովորությունն է:

Կիսաբաց լուսամուտից սառ ուն ալիքնե-
րով ներս եր հորդում դուրեկան թարմու-
թյամբ: Սրտերն ու ժամացույցն իրենց զարկե-
րով հաշվում եյին հալվող ժամանակը: Արդեն
ծանրանում եյին նրա կողերը: Մի քանի րոպե
հետո նա արդեն քնած կլիներ: Բայց մի վատ
զգացմունք ծանրությամբ նստել եր նրա սըր-
տին:

Քնեց նա, այդ վատ զգացմունքը սրտում,
այնտեղից նա դուրս վանել չկարողացավ
ներան:

Քաղաքի ուշ աշունն էր: Ձմեռնամուտը:
Նրան թվում եր, վոր յեթե արևի սրտի ջերմն և
տաքացնում յերկիրը, ուրեմն անսահմանու-
թյան չափ մեծ մի մաղով ձյուն եր մաղվում տ-
րևի սրտին: Դրա համար ել թուլանում եր ար-
ևի սրտի ջերմության ուժը և արևը չեք այ-
րում:

Նա արվեստի յերկրապագու չեք լինի, յեթե
այդպես պատկերներով չմտածեր: Յեւ, յեթե
կուղեք, հանուն այդ պատկերների յել նա չու-
ղեց ոգւովել իր արտոնությունից: Կարող եր մի
վկայական ներկայացնել, վոր հիրավի Լյու-
րան հղի յե և կաղատվեր բանակի ծառայու-
թյունից: Բայց չուղեց: Չուղեց, վորովհետև

այդ տառնումնել ամսվա կյանքը ստեղծագործական վոգևորության հորդահոս մի աղբյուր կլինե՞ր նրա համար։ Այդպես եր մտածում նա և այդ հույսերն և՛ նրան մինչև իսկ թույլ չտվեցին մտածել իր՝ բանակից ազատվելու արտոնությունից ոգտվելու մասին։ Հրաժարվել այն մտահղացումներից ու վորոշակիորեն ուրվագծվող հեռանկարներից, վորոնք բանակ դալու հետ եյին կապված, կնշանակեր արվեստից հրաժարվել։ Իսկ դա տգիտության պես անտանելի բան կդառնար։ Տգիտությունն ամենաանհանդուրժելի բանն և նրա համար, նա տանել չի կարողանում տգիտությունն ու տգես մարդկանց։

Այդ որն արևի ճառագայթներն հաղիվ եյին տաքության թեթև մի ալիք ստեղծում նրա մաշկի տակ։ Այդպես եր լինում, յերբ Լյուբան թեթևորեն շոյում եր՝ նրա ճակատը, յերբ ձեռքը նա չեր հպում ճակատին։ Յերբ հպում եր Լյուբան իր ձեռքը նրա ճակատին, արևի ամբողջ կրակը նրա կրծքի մեջ եր լցվում։

Այդ որն արևի ճառագայթները հաղիվ եյին ջերմի թեթև մի ալիք ստեղծում։ Արևը սառցի կլորակ մի զանդվածի պես շողում եր բաց դորշագույն ամպերի ծալքերի միջով՝ դեպի ներքեվ։ Քաղաքի շենքերն ու լուսամուտների փեղկերը ներկվել եյին դեղինով։ Լսում եր նա քաղաքի հիմնական պողոտայի՝ ծառերի չոր ճարձատյունը։ Տերևաթափը վերջացել եր և քամուց իրար կպչող ճյուղերը չոր ճարձատ-

յուէն էյին արձակում: Նա ուշ յերեկոներին, յերբ մարում էյին դեղին շողերն հեռու հորի-
զոնի վրա, ունէլընդրում եր այդ ձայնը և կտոր
ներ արտասանում Սերդեյ Յեսենինից:

Այդ որն ել այդպես եր: Նա մտածում եր,
կարծես տխրում: Հայացքը հառելով վերջա-
լույսի արնադուլն ամպերին, բարձր, ինչպես
արտիստը, արտասանում եր «ցնծա արվեստա-
դեստ— նկարիչ, ի՞նչ սքանչելի պատկերներ
են»...

Արտասանում եր, ապա թիկնած լուսամու-
տին սուղվում եր մտքերի մեջ ու այս անգամ
կրկնում նույնը, բայց մեղմ ձայնով: «Ի՞նչ
փառահեղ պատկերներ են»...

Ելի յերեկո յեր: Արդեն յերկու ժամ եր
անցել այն բոպեյից, յերբ նա յսել եր: «Քնել,
պարտադիր քուն ե հայտարարվում»:

Քնել էյին բոլորը, բացի նրանից: Նա ելի
արձակել եր իր խոհերի կծիկը:

Սենյակը կիսախավար եր: Հրամանով ե-
լեկարահան լույսը պետք ե վառ մնար մինչև
սուսվում:

Բայց վորովհետև նրա ներվոլոգիական
սիստեմը լույսին չդիմանալու առանձնահատ-
կություններ ուներ, վորից զուրկ էյին մյուս-
ների ներվերը, յերբ քնեցին, նա ելեկարահան
լամպը թղթով փաթաթեց:

— Ուրեմն հրամանի խախտում կատա-
րեցի, ծիծաղս դալիս ե...,— ծիծաղեց նա քթի
տակ և քաշեց տետրն անկողնու տակից:

«Մենյալը կիսախաւար ե, իսկ խաւարում միտքն ամէլի արագ ե թռիչքներ գործում: Այդպէս ե ասել չգիտեմ վոր գրողը: Իսկապէս, վոր այդպէս ե: Իմ միտքն հիմա յերեւակայությունիցս ել արագ թռիչքներ ե գործում մասովանդ, յերբ աչքերս հառում եմ առաստաղին ու սենեակի պէս դամում մի կետի:

Ընթերցող, ասում եմ ինքս ինձ (վորովհետեւ գրածիս ընթերցողը միայն յես կլինեմ), ընթերցող, դու պատկերացրու կիսախաւար մի սենյակ, չարքով ու կանոնավոր դրւած քսան մահճակալ ու յուրաքանչյուրի վրա՝ քնած յերիտասարդ մի մարդ: Մի քանիսի դեմքին հողնույթ ե նստել: Այսոր մենք չորս ժամ շարքային վարժություններ ենք արել: Իսկ մյուսները ժպտում են, կարծես ինչ վոր յերանության հույսով են քնել: Մեկն ահա, լավ ե անունն ասեմ Հրայր Քարամյանը, քնած ժամանակն ել ցույց ե տալիս, վոր մտքի մարդ ե: Սելոք ու իմաստալից արտահայտությամբ լեցուն ե նրա կիսաժպիտը:

Մտքներն ակիքներով են լցւում ուղեղիս մեջ. բոլորը քնած են: Արթուն ե մնացել միայն մեկը, խահերով, խորախորհուրդ մտքերով ու գեղեցկություններով ապրելու համար, կամ՝ ամէլի ճիշտ ե ասել, նրանով տանջւելու ելի մի քանի ժամ: Դա յես եմ: Յերեկո, կիսախաւարի մեջ այդ պատկերը: Յեւ յես ասում եմ ինքս ինձ. «ցնծա, նկարիչ ինչ փառահեղ պատկեր ե»:

Ադայալի տակից դուրս մնացած գլուխս
պետք է այնպես նկարեմ, վորպեսզի զգացվի,
վոր նա խորհող ու զգացող արվեստագետի
գլուխ է, վորպեսզի նկարը դիտելիս իմանան,
վոր կարմիր բանակում, վորպես հասարակ,
այո՛, հասարակ բանակային, անգամ արվես-
տագետն է մտնում և վոր արվեստը վոչ միայն
հասկանալ, այլև կատարելապես յուրացնել կա-
րող և նաև հասարակ, այո՛, հասարակ բանա-
կայինն ել, ինչպես որինակ յես և ինչպես
Հրայր Քարամյանը:

Ինչ լավ, վոր յես նրա հետ միասին ընկա:
Ինձ չհաշված՝ նա միակն է մեզ մոտ, վոր հաս-
կանում է արվեստից: Կարծեմ նույնիսկ գրում
է: Ու, բացի դրանից, ինչքան ել համակրելի
ընկեր է: Իմ առաջին տպավորությունն է այդ
և համողված եմ, վոր չեմ հուսախարվի: Ան-
կարելի յե, վոր յես նրա մեջ վատ բան տես-
նեմ:

Հրայրի ժպիտը...

Յես պետք է նկարեմ նրա դեմքը, անպայ-
ման պետք է նկարեմ նրա մշտած ծիծաղ դեմքը:
Այդ առիթ կլինի, վոր մենք ամելի մտերմա-
նանք: Յեւ ինչքան ել հեշտ ծանոթացանք»...

Ու նա հիշում է, թե ինչպես ծանոթացալ
Հրայր Քարամյանի հետ, աշխատում է չմոռա-
նալ դեպքի մանրամասնությունները:

Յերկուսով մի հին բանակայինի հետ բաղ-
նիք ելին գնում: Դեռ քաղաքացիական հա-

դուստներով: Նա Քարամյանին եր նայում ու
չեր կարողանում հիշել, թե վորտեղ ե տեսել
ներան: Դեմքը՝ ծանոթ ե, այդ դեմքի դիմա-
դծերը նա տեսել ե շատ անգամ, նույնիսկ կար-
ծես հարազատ են այդ դիմադծերը: Մի քանի
անգամ նա փորձեց հարցնել Քարամյանին, թե
արդյոք իրեն չի՞ ճանաչում, բայց վորպեսզի
ինքը մտածի ու դտնի, չհարցրեց: Վերադար-
ձին, յերբ դինվորական համազգեստ եյին հա-
ղել, նա արդեն մոռացել եր, վոր վորոշել ե Քա-
րամյանից հարցնել նրա ով լինելը: Համազգես-
տից նա և՛ տհաճ բան եր զգում և՛ ամաչում:
Հանկարծ վորեւ ընկերուհի այդպես չտեսնի՞
իրեն, այդպես կոսիտ ասպողներով, կաշվե
հաստ ու լայն դոտիով, կոմունարկան մինչև
ականջները: Մինչ նա մտածում եր, վոր մի
քանի քայլ հետո նրբափողոցով կանցնեն ու եչ
վոչ վոքի չի հանդիպի, Քարամյանը հարցրեց.

— Դուք վո՞րտեղ եյիք աշխատում:

— Յե՞ս, — հարցրեց նա, — ինչո՞ւ յեք
հարցնում:

— Ձե վոր մենք միասին ենք լինելու,
պետք չե՞, վոր ծանոթանանք:

— Ինչո՞ւ չե, ինչո՞ւ չե, վրա բերեց նա
չիոթված, — Վահան Վարդյան, յես նկարիչ
եմ, նոր եմ ավարտել:

— Հա՞, — ժպտաց Քարամյանը:

Վարդյանը թեթևացել եր: Արդեն նրբա-
փողոցով եյին գնում, և բացի դրանից, վերջա-
պես առիթ յեղավ, վոր նա Քարամյանի հետ

խոսի, ճանաչի նրան: Վարդյանը մտածում եր,
վոր հերթն իրենն է, վոր հիմա յնչ ինքը պետք
է հետաքրքրվի Քարամյանով: Հենց այն՝ է, նա
ուզում եր խոսել, յերբ տեսավ, վոր գիմացից
դալիս է իր նկարիչ ընկերը: Դեռ մի քանի քայլ
հեռավոր ժպտում եր նա: Վարդյանը ժպտում
պատասխանեց նրա ժպտալուն: Յեւ ի՞նչ: Յերբ
մոտ յեկավ, ընկերը, փոխանակ Վարդյանի
ձեռքը սեղմելու, առաջին անգամ սեղմեց Քա-
րամյանի ձեռքը, իսկ Վարդյանին բարեկց
սովորականի նման:

— Բանակայի՞ն դարձաք, Հրայր, —
հարցնում եր նա Քարամյանին, Վարդյանին
անուշադրության թողնելով, — լա՛վ է...

Վարդյանի աչքերում սառել եր զարմանքը:
Ինչպես է, վոր իր ընկերն այդքան մտերիմ է
Քարամյանի հետ, իսկ ինքը նրան չի ճանա-
չում: Ո՞վ է Քարամյանը: Ինչո՞վ է դբաղվել
նա նախքան բանակ դալը:

Վորպեսզի գոհացում տա իր մեջ ծաղոզ
այդ հարցերին, նա յետ ընկավ մի քանի քայ-
լով, ընկերոջից Քարամյանի մասին հարցնելու:

— Ո՞վ է դա, — հարցրեց նա աչքերը կկո-
ցած, Քարամյանի յետևից նայելով:

— Ինչպե՛ս, չե՞ս ճանաչում, Հրայր Քա-
րամյանն է:

— Այսինքն ո՞վ է Հրայր Քարամյանը:

Ընկերը մի քանի խոսքով պատմեց, թե ով
է Հրայր Քարամյանը: Այդ ծանոթացումն ա-
վելի ուժեղացրեց Վարդյանի ցանկությունը՝

Քարամյանի հետ խոսելու: Վարդյանը վաղեց
հատնելու Քարամյանին, մտքում կրկնելով:

— Ուրեմն արժի, արժի Հրայր Քարամ-
յանի հետ մտերմանալ:—

Նա յերկար չարչարվում եր վորեն հետա-
քրքրական նյութի շուրջ խոսք բանալ, բայց
չեր գտնում այդ նյութը: Ի վերջո հարցրեց.

— Ի՞նչ եք կարծում, ինձ թվում ե, վոր
տխուր չի լինի, չե՞ր. — Քարամյանը քմծիծա-
ղով ժպտաց:

— Ի՞նչ եք ասում տո՛ւ, — պատասխանեց
Քարամյանը. — իհարկե՛ր չե:

...«Ձե, յես անպայման պետք ե նկարեմ
ներաւ յնպես լավ առնական դեմքն ու նրա ժպի-
տը» — մտածում եր Վարդյանն այդ բոլորին:
Իայց ինչ տգեղություն կլինի նկարի մեջ: Վար-
յանը հանկարծ գգաց դա: Յեթե նկարի զո-
րանոցը, պետք ե նկարի նաև Հովոյին: Նա Քա-
րամյանի կողքի մահճակալի վրա յե պառկում:
Ի՞նչպես Վարդյանը կարող ե նկարել նրա հի-
մարական արտահայտություն ունեցող դեմքը:
Վարդյանը չի սիրում տգեղությունն ու տգի-
տությունը:

— Տգիտությո՞ւն... չե վոր տգիտու-
թյունը թշնամի յե գեղեցկությանը: Յեթե
ընդունակ ես պաշտելու գեղեցկությունը, ըն-
դունակ յեղիր նաև տգիտությունը չհանդուր-
ժեցու, — ասել ե նա բազմիցս իր բաժակածառե-
րում չիկահեր և մատնոցների չափ քթեր ունե-

ցող աղջիկներով շրջապատված քեֆառեղանի
առաջ.— կորչի տգիտությունն ու տգեղու-
թյունն հանդուրժող միտքն եւ,— յեղբայրակել
ե նա իր խոսքը աղմկալի ծափերից հետո, և
ազահությամբ մինչև մրուրն ըմպել ե հեղու-
կը: Այդպես ե ասել նա: Իսկ հետո, ամիսներ,
տարի հետո, սովորել ե դրանց ավելացնել:

— Ո՞վ ե ասել, վոր մեր իդեոլոգիան ել
դա չի պահանջում...

Արդեն ժամի մեկն ե և դեռ Վարդյանը
քնած չե: Անքնությունից դմբում ե նրա գլու-
խը: Գլխովն ե լսվում զորանոցի լռության մեջ:
Ասում են, վոր դա անցնող ժամանակի ձայնն ե:

Վարդյանն աչքերն անթարթ հառել ե ա-
ռաստաղին: Այն ի՞նչ լուսանկար ե առաստա-
ղին փակցված, վոր նայում ե վար, ուղիղ նրա
աչքերի մեջ... Լուսանկարը մեծանում ե: Վար-
դյանն արդեն փակել ե իր աչքերը: Բայց խը-
փած աչքերով ավելի պարզ ե յերևում լուսա-
նկարը: Ապա այդ լուսանկարը դառնում ե կեն-
դանի դեմք, կենդանի դեմք՝ աղջկական դաշ-
թակողով ժպիտը շրթունքներին: Սևաչյա աղ-
ջիկ, թուխ խոպոպներով գեղեցկուհի, դո՞ւ յես
այդ: Այո՛, դա Լյուրան ե... ժպտում ե նա,
վոր այտի վրա ելի յերևա փոսիկը: Որամանկ
Լյուրա: Չե՞ վոր այդպես Վահան Վարդյանն
ավելի շատ ե համբուրում քեզ: Ժպտում ե Լյու-
րան և աչքերը փակած, Վարդյանը տեսնում ե
նրա այտերի նուրբ մկանների այն խրճիկների
կծկվելը, վոր այնքան փորձել ե ու նկարել չի

կարողացել: Հիմա ինչքան լավ դտել ե: Կկարողանա նկարել նրան, նկարել այնպես, վոր նկարը լինի ինքը, կենդանի ու հարաճճի Լյուրան, հար աչքերով, այտի փոսիկով, Ժպտացող չբթունքներով ու թուխ խոպուպներով...

Բայց Վարդյանը բացում ե աչքերն ու ճեղմակ առաստաղն ե միայն յերեւում կիսով հափ ծածկված այն ստվերով, վոր ղամպին փաթաթված թուղթն ե դցել նրա վրա:

Լյուրան չկա...

Վարդյանն սթափվում ե: Նա հիշում ե ինչ-վոր մի աղբյուրի պատրանք ուրիշ անգամ ել: Այդ յե՞րբ եր: Յե՞րբ:

Ո՛ր, տարիներ են անցել, ջրեր են հոսել: Վահան Վարդյանը տասնեհինգ տարեկան եր, յերբ առաջին անգամ համբուրեց աղջկա, մեկն այն աղջիկներից, վորոնք մատնոցի նման փոքր քիթ ունեն, բայց ունեն շեկ վարսերի դեզ, կլոր դեղ, ինչպես սոճու փնջածև սաղարթը:

Վահան Վարդյանը չի հիշում, թե ինչպես նա տասնեհինգ տարեկան դարձավ: Հիշում ե միայն, վոր մինչև տասնեհինգ տարեկան դառնալը մի անգամ փոքրիկ մի աղջկա մերկացրեց ու թքեց նրա վրա, վոր դրա համար պապան նրան ծեծեց: Հիշում ե, վոր իրենց սենյակում, յերբ այնտեղ վոչ վոք չկար, նա սեղանի տակ մտցրեց հարեանի աղջկան, տասը տարեկան աղջկան ու ինքն ել այնտեղ մտավ... վոր դրա համար ել մամայից ծեծ կերավ: Բայց իսկա-

կան, առաջին համարույրը նա համարում ե այն համարույրը, Վոր քաղեց փնջածե սաղարթի նման մազեր ունեցող խարտյաչ աղջկա քաղցր շըրթունքներից: Այդ ժամանակ նա տասնևհինգ տարեկան եր: Այդ ժամանակ նա առաջին անգամ զգաց, Վոր ինքն արու մարդ ե և գործ ունի կնոջ հետ: Այդ որը նա սուլելով դրոսնեց քաղաքի փողոցներում մինչև ուշ գիշեր, իսկ յերբ անկողին մտավ, չկարողացավ քնել: Յեղավ բոպե, Վոր նա Վոչ քնած եր, Վոչ արթուն: Ահա թագնված ե նա, այն աղջիկը, բուլվարի փըսփըսող սոսնիների տակ, թագնվել ե մեղքածոր ժպիտը շրթունքներին: Վահան Վարդյանը նրան այդ ժպիտի պես քաղցր խոսքեր ասաց աղջկա մայրենի լեզվով և ամուր գրկեց: Ամուր գրկեց, շրթունքները հպեց նրա աչքերին և արթնացավ: Վոչ Վոք չկար իր սենյակում: Պասայի ու մամայի սենյակում լույսը վառվում եր: Վահան Վարդյանն այդ որը չքնեց մինչև լուսադեմ և այդ որն եյ սկիզբն ե նրա իսկական կյանքի: Նրանից առաջ Վահան Վարդյանը կյանք չի ունեցել, նա ինքն այդպես ե համարում:

Հինգ տարիներ հոսեցին այդ որվանից: Այդ հինգ տարում այնքան փորձություններ ունեցավ նա, Վոր բոլորը վերհիշել չի կարող, մանավանդ, Վոր նրանցից շատերը դատաստարտելի յեն: Այո, ինքը Վարդյանը դատաստարտում ե իրեն իր պատանեկության այնպիսի սխալների համար, ինչպես որինակ այն սխալի, Վոր

ինքը թղթախաղում տարվել և իր դեղեցկուհի սիրուհուն։ Թղթախաղում տարվել և և վորովհետև նա խաղի մեջ կեղծ չի յեղել, խուսափել և սիրուհուց, վոր ընկերը մտերմանա նրան։ Այդպես ել վարվել և ընկերը։ Բայց ինչի են հարկավոր դրանք, ինչու Վարդյանը դրանք վերհիշի։

Նայում և Վարդյանն առաստաղին, Լյուրան այնտեղ չկա... և հիշում և նա առաջին համբույրը...

— Որե՛ր... տխրությամբ արտասանում և Վարդյանը։

Յերբ հինգ տարի անցավ առաջին համբույրից, Վահան Վարդյանը թողեց իր մանկության քաղաքը, բոլոր մտերմուհիներին և յեկավ Յերևան։ Յեկավ Յերևան, բերելով իր հետ իր անձնական ալբոմը, վորի մեջ կային հեռու քաղաքում մնացած իր բոլոր մտերմուհիները, վորոնց մայրենի լեզուն Վարդյանին ավելի հարազատ եր, քան իր՝ Վարդյանի մայրենի լեզուն։ Հին քաղաքումն եր թողել նա և այնտեղից նրան իր հետ բերել նաև քառասուն տարիներ ունեցող, բայց փթթող մի տիկնոջ։ Փթթող՝ այդպես և տեսել Վարդյանն այդ տիկնոջը։

Առաջին համբույր... առաջին պատրանք... ուշ յերեկո...

Վարդյանն հիշում և բոլորը։ Նա յեկավ մանկության քաղաքից այնտեղ թողնելով բոլոր շիկահեր մտերմուհիներին։ Նոր քաղաքում

նա տեսնում եր թխահեր աղջիկներին ու վառ-
վում եր իր մանկության քաղաքի կարոտը: Ա-
միսներ եյին անցել: Վահան Վարդյանն արդեն
նոր մտերմուհիներ ուներ, բայց դեռ լսում եր
նա չիլահերների քրքիջը հին քաղաքի բուլվա-
րում...

Մի որ, նա ծանոթացավ թուխ խոսկողիկ-
ներով մի աղջկա հետ: Հին քաղաքից բերած
ճարտկությունները չոգնեցին: Բայց չկտրուկեց
Վահան Վարդյանի համառությունը: Շարաթ-
ներն անցան անոգուտ: Վահան Վարդյանը հա-
շիվ պահանջեց ինքն իրենից:

— Սիրահարված եմ, թե ամեն անգամ վա-
նման ե, — հարցրեց նա ու անմիջապես պա-
տասխանեց իր հարցին:

— Ինչպես յերևում ե, սիրահարված եմ: —
Յերբ արդեն վորոշել եր, հանդիպեց ու ասաց,
վոր ինքը խաղ չի անում, վոր ինքը սիրում ե ե
վորոշել ե ամուսնանալ նրա հետ: Դրանից հե-
տո ինչքան Վահան Վարդյանն դպում եր, վոր
չահում ե նրա վստահությունը, այնքան յեր-
ջանիկ եր յերևում ինքն իր աչքին:

Վարդանն ելի ուղում եր քնել, բայց շատ
եր ցանկանում, վոր ելի կրկնվի պատրանքը:
Աչքերը նա ամուր խփում եր, վոր ելի տեսնի
Լյուբային առաստաղի վրա: Չեր լինում:

— Քաղցր պատրանք, առաջին համբույր...
սեր... — մրմնջաց Վարդյանն ու ադյալը քաշեց
գլխին: Մեկ ել նա բացեց դուռը, նայեց ա-
ռաստաղին:

Լյուբան չկար...

Ծանրացել էյին Վարդյանի կոպերը: Նա
զխտել, վոր մի քանի բոպե հետո քնած կլինի:
Շոյեց նա գլուխը: Ամեն անգամ նա կարծում
էր թե մաղերի յերկար փնջերը պետք է հետ
տանի, բայց մերկ գլուխն եր չոյում:

Այդ որը Վարդյանը քնեց տաղտուկ զգաց-
մունքով: Մի քանի ժամ հետո, հեղուկ մետա-
ղի պես ծանր նրա ականջը պետք է լցվեր զո-
րանոցի ավազի ձայնը:

— Արթնանա՛լ...

Յերկու—յերեք որում Վահան Վարդյանն
այնքան մտերմացավ Հրայր Քարամյանի հետ,
վոր արդեն պատմում եր նրան իր անձնական
կյանքի բոլոր դեպքերը: Քարամյանը սիրով
լսում եր նրան: Լսում եր նրան ու քաջալերող
ժպիտով ժպտում: Վահան Վարդյանը վողեոր-
վում եր դրա համար և պատմում եր առանձին
մի շուքով: Սակայն վորքան Վահան Վարդյա-
նը շռայլ եր իր պատմությունների մեջ, Հրայր
Քարամյանն այնքան ժլատ եր: Նրա ժլատու-
թյունը հաճախ նյարդայնություն եր ստեղ-
ծում Վարդյանի մեջ:—Ի՞նչ մարդ ե տո՛, բա
դա չի՞ ապրել, վոր վոչինչ չի պատմում,—
հարցնում եր Վարդյանն իրեն ու բացասաբար
գլուխը տարուբերում, սատանա՛ն տանի...

Մի անգամ Վարդյանը Քարամյանից կար-
դալու գիրք խնդրեց: Քարամյանը շտապում եր
ինչ վոր տեղ: Ասաց, վոր իր պայուսակում
գրքեր կան, Վարդյանը կարող է ինքը նայել

ու վերցնել: Յերբ Քարամյանը դուրս եր գնում,
 Վարդյանը անհամբեր մարդու շտապողակա-
 նությամբ բացեց նրա պալուսակը: Գրքերի
 վրա բացված եր խառն ձեռագրերի մի տետրակ:
 Նայեց նա ձեռագրին, կարդաց սուաշին սողերը
 և կուհեկով թե ինչ կարող և լինել, վայրկենա-
 սկես ձեռագիրը թաղցրեց: Չլինի՞ թե Քարամյա-
 նը վերադառնա և ձեռագիրը չտա կարդալու:
 Գրքերի մեջ դնելով ձեռագիրը, իբր թե ինքը,
 Քարամյանն և այնտեղ թողել, Վարդյանը դո-
 րանոցից դուրս յեկավ լենանկյուն գնալու:
 Ճանապարհին նա կբանար ու կկարդար յեթե
 չվախենար, վոր կարող և մատնվել իր անբա-
 դաքավարության մեջ, վոր առանց թույլտվու-
 թյան ձեռագիրը վերցրել և կարդալու:

Լենանկյունում քաղաքապետնք կար:
 Հաղիվ և նա հիշում: Խորհրդային իշխանու-
 թյանը հանձնված հակամանջուրական դորքե-
 րի մասին եյին խոսում: Պարապետնքից Վար-
 դյանն այնքան բան և հիշում, ինչքան մանուկ
 որերին ահաած իր յերազների բնվանդակու-
 թյունից: Յերկուսն ել հիշում և նա աղոտ ու
 կցկտուր, աղոտ, ինչպես մեզը:

Մի քանի անգամ պարապողը հանդիսա-
 վոր կերպով լռեց ու նայեց բոլորին: Դա լուռ-
 թյուն ստեղծելու նշան եր: Վերջին անգամ
 յերբ նա այդպես արեց, վոչ մի փափսուկ չկար:
 Պետը միայն Վահան Վարդյանին եր նայում:
 Վարդյանը գլուխը բարձրացրեց ու հանցան-

բում բռնվածի մեղավորությամբ նայեց պե-
տին:

— Ընկեր Վահան Վարդյա՛ն, պարապ-
մունքի ժամանակ կարդալ չի կարելի,— ուղ-
ղակի նկատեց պետը: Վարդյանը դիրքը ծալեց
ու դրեց սեղանի տակը, իր ծնկների վրա: Ա-
շակերտական տարիների նրա խաղն եր դա:

Մինչև պարապմունքի առաջին ընդմի-
ջումը դուռնը կախած ծնկներին, իբր թե այդ-
պես չտում և, Վարդյանը կարդաց Քարամյանի
ամբողջ ձեռագիրը: Իսկ պարապմունքի յերկ-
րորդ մասից մինչև վերջն այդ ձեռագրի մասին
եր մտածում: Դրա համար ել նա պարապմուն-
քի նյութից այնքան բան և հիշում, վորքան
մանուկ որերին տեսած իր յերազների բովան-
դակությունից: Յեւ ընդհակառակը, Քարա-
մյանի ձեռագրի բովանդակությունն այնքան
թաղմ և նրա մտքում, վորքան Բրողսկու՝ Ռադ-
մահեղավոխական Սորհրդի նիստի նկարը,
նկար, վորին Վահան Վարդյանն այնքան հա-
վանել և ու սիրում և:

Յերբ պարապմունքը վերջացավ պետն
սպասեցրեց Վարդյանին:

— Գիտե՞ք, ընկեր բանակային,— սկսեց
նա լուրջ ու մի առանձին նշանակություն տա-
լով իր խոսքերին,— պարապմունքի ժամանակ
դուք անուշադիր եյիք: Այդպես չի կարելի:
Կարմիր բանակայինը պարտավոր և իմանալ
քաղաքական բոլոր հարցերը: Չեղ ավելի պետք
և հայտնի լինի դա, քան մյուսներին: Չեմ ա-

ստամ թե ռոմաններ կարդալը վատ բան և, բայց պարապմունքի ժամանակ պետք է միայն լսել, կարմիր բանակայինը...

Վահան Վարդյանն այս անգամ ել այնպես շեր լսում պետին, ինչպես պետը պահանջում էր:

Այնպես է խոսում հետո, կարծես յես նրա աչակերտը լինեմ, համողողի տոնով, ասացեք խնդրեմ—վրդովվում եր նա ինքն իր մեջ:

— Ներողություն, յես լսում եյի,—պատասխանեց Վարդյանը, բայց, զգաց, վոր պետը տեսնում է իր կեղծելն ու հաստատուն տոնով, յերկրորդ անգամ կրկնեց.

— Աղնիվ խոսք, յես լսում եյի, ընկե՛ր պետ:

— Բաղար չանենք, ընկե՛ր Վարդյան,—պատասխանեց պետը կտրուկ,—դուք կարդում եյիք,—ապա նա սիրալիր ժպտաց, վորով ուղում եր ասել, վոր ինքը խորամանկ և և ներողամտությամբ է վերաբերվում:

Վարդյանը գլխիկոր դուրս յեկավ լենանկյունից ու զորանոցը մտնելով, մտածեց մի անգամ ել կարդալ ձեռագիրը:

Յեվ հիմա թարմ է Վարդյանի մտքում ձեռագրի բովանդակությունը, ինչպես Բրողսկու նկարը: Իսկ այսոր Վարդյանն եյի անդրադարձավ այդ ձեռագրի բովանդակությանը, վորովհետև այսորվա քաղաքապմունքին Հովոն յերևաց իր բուժ ուղեղով: Իսկապես, վոր բռի: Հովոն Վարդյանի մեջ մտքերի կա-

սկսեցութիւնն ստեղծեց Քարամյանի ձեռագրի մասին մտածելու: Ձեռագիրը... չե՞ր վոր այդ ձեռագիրն ահագին լույս սփռեց Քարամյանի կյանքի վրա, նա ցույց տվեց թե ինչո՞վ ե ապրում ու հուզվում Քարամյանը: Ձե՞ր վոր հենց դա յեր վահան վարդյանին հետաքրքրողը:

Վարդյանը նստել եր այդորվա որագիրը գրելու, բայց շուտ եր տալիս Քարամյանի ձեռագրի արտագրության թերթիկները: Փորձեց նա ցած դնել դրանք և մատիտը վերցնել գրելու, բայց չարեց: Ապա, վերցնելով մատիտը, սկսեց որագրի առաջին տողերը:

«Լավ ե, վոր այսոր որագրի փոխարեն Քարամյանի ձեռագրի արտագրութիւնը կլեյտվ կպցնեմ այս թղթին: Հետո, տարիներ հետո, յերևի կկարդամ և շատ բաներ կհիշեմ, շատ բաներով կապրեմ, ինչպես առհասարակ զգայուն մարդը կարող ե ապրել անցյալի անվերադարձ, բայց հենց դրա համար ե՛լ ուվելի հուզող քաղցրութիւններով ու դառնութիւններով:

Ահա Քարամյանի ձեռագիրը: Ինչպես յերևում ե, դա մի կտոր ե մի մեծ գործի, վորը պետք ե գրի նա».—

«Մայրս, լեռների ու կիրճերի կայտառ մի յեղջերու, բարակիրան մի հովվուհի, առաջին անգամ յերկունքի մեջ ե յեղել հազար իննը հարյուր տասը թվին: Ու նրա այդ առաջին յերկունքից ծնվել եմ յես, հազար իննը հարյուր տասը թվին: Մորս կաթով մեծանալուց հետո, յես կյանքի թույնն եմ ըմպել ու կաթի պես քաղցր ե թվացել ինձ այդ թույնը, յերբ դեռ մանուկ եմ յեղել, ապա՝ լեզու պես դառն, յերբ պատանի յեմ դարձել:

Անցել են ժամանակի միավորները: Կտրբտել եմ յես աղայի տված տասներկու զույգ տրեխները վեցը տարում, և վերջին զույգ տրեխի թելերից բռնած, ցեխոտ տրեխը աղայի դեմքին եմ խփել: Ու յերբ կոմյերիտական ստաժս անցել ե յերեք տարուց, քաղաք եմ հասել սովորելու:

Ելի անցել են ժամանակի միավորները և ահա յես քսաներկու տարեկան եմ:

Մի ամիս հետո բանակ եմ դնալու...

Ուզում եմ, վոր ամիսը դառնա վայրկյան, վոր ժամանակն իրենից արագ հոսի, արագ, ինչպես իմ բնախոսական ու գիտակցական աճումը, ինչպես իմ յերկրի աճումն ու թափը:

Մի ամիս հետո յես բանակ եմ գնալու...

Գարուն եր: Ծաղիկները փթթում եյին: Ծաղիկները փթթում եյին, վոր ծանրությամբ որորվին նրանց վարսանդները: Ամառ ե, հասել ե կյանքն իմ մեջ ել, հասուն մրդերի պես, հասուն հասկերի պես իմ մեջ ել հասել ե կյանքը: Գարուն եր, փթթեցին ծաղիկները—այդ իմ կյանքի պատանեկության տարիներն եյին: Ամառ ե, ծանրությամբ որորվում են վարսանդները, այդ իմ կյանքի աչտորն ե:

Ու մեկ ամիս հետո յես բանակ եմ գնալու:

Այլիկ հողիչ ու աղնիվ բան կարո՞ղ ե լինել, քան այն, յերբ սրախողողում ես, արյուն թափում, վոր վերջ տրվեն բոլոր, բոլոր սրախողողումներին, վոր աշխարհում արյան ել վոչ մի վտակ չՖշչա...

Յես Կարմիր բպնակ եմ գնալու սրի, հրացանի ու գաղի դործածման արվեստը սովորելու, հրաման կատարելու ու հրամայելու: Այդ իմ պարտքն ե: Չե վոր հովվուհի յե ինձ ծնել ե յես սնվել եմ այն դառնությամբ, վոր կյանք ե կոչվում, ու սնվում եմ այն քաղցրությամբ, վոր կյանք ե կոչում:

Յես չեմ տես: յերեկը: Յերեկվա մասին մարդիկ ու գրքերն են պատմել ինձ: Յես նոր կյանքի հետ եմ բուսել ու նրա հետ եմ արագ աճում: Բայց թե ի՞նչ բույս եր սնվում յերեկվա հողում, թե հողը վո՞ր արևի ջերմն եր իր մեջ քամում, այդ գիտեմ յես: Յես գիտեմ, թե ինչ եր զգում ու ինչ եր մտածում յե-

բեկվա մարդը: Յես դիտեմ, թե ինչ զդացում-
ներով եր բանալի գնում յերեկվա մարդն ել:

Յես մտածում եմ այդ մասին և հանկարծ
հիշում եմ ընկեր Ակոբին: Ընկեր Ակոբին եմ
հիշում ու մի անմոռաց յերեկո:

Անմոռաց յերեկո...

Վեց ամիս առաջ եր դա, բայց վեց տարի
հետո յեւ այսօրվա նման կհուղի ինձ այդ յերե-
կոն:

Խորը ձորերով խշշում եր ջուրը: Արևը
վաղուց կնճռոտ սարերի սապատավոր մեջքե-
րից դեպի վար եր գլորվում: Մտվերը սև ու
թափանցիկ սավանի պես փռվել եր կիրճերի
վրա: Թփուտների սոսափյունն եւ ջրի խշշոցի
հետ հոսում եր ձորով. դարունը շնչում եր լիա-
թոք, բուրում եր դարունը:

Կնճռոտ, ինչպես սարերը, և մթադնած,
ինչպես ամպող յերկինքը, դետի ափին, քա-
րի վրա մեղ մոտ նստել եր Ակոբը: Ուղիղ յեր-
կու ու կես անգամ ինձանից շատ դարուններ
եր տեսել նա ու վորպես տարիների վաստակ,
կրծքին ուներ կարմիր Ժապավենով փաթաթ-
ված մի շքանշան: Պղնձի դեղին ու փայլելուն
մի կտոր մի ափից մյուսի մեջ նետելով, նա-
յում եր նա հեռուն ու խոսում մեղ հետ:

— Ա', ճուտեր, ասում եք թե խի՞ չեք
սլանները կատարում, բա իմ ասած եղ անփու-
թությունը վոր չլի, չենք կատարի՞: Բա Նի-
կոլի վախտը եղ ջահելներն աշխատել են խա-
զեյինի հմա՞ր, վոր եսոր ել մեր արտադրու-

թյունի դադարն իմանամն... Ե՛, ճուտեր ջան,
լավ ա, վոր հենց չեք տեսել...

— Բայց, ախար, ընկեր Ակոր, հասակա-
վոր բանվորներից ել կան, վոր գործալքում-
ներ են ունենում:

— Հոյս չե՞ս չժխտեցի՞ր, ա՛րալամ, իհար-
կե, հասակավոր բանվորներից ել կան: Հին
բանվորներից ել մեկ—մեկ սլյանիցներ են մնա-
ցել, վոր մեր արտադրութունի դադարը չեն ի-
մանում: Իմ կարծիքով, դուքն դուք տեսե՛ք,
վոր յես սխալ եմ, համա դա իմ կարծիքն ա,
դրանք փշատի ծառի պես են, ել չեն դղվի:
Իսկ յերկու յերեք ջահել վոր կան սլորողուլ ա-
նողներիցը, կղզվեն: Շի՞շտ ա...

Ասենք մի քիչ ել յես եմ փշատի ծառի
նման...

Քիթի տակ ծիծաղեց Ակորը, ապա թերվեց
դեպի մեզ:

— Շիշտ ա, մեկ—մեկ յես ել եմ խմում,
համա պրոգուլ չեմ անում:

— Հա, մոռացա, գլխավոր պատճառը ա-
րեղլիչկեն ա: Ղեկավարությունը խամ ավտո-
մորիլ քշողի նման գործը դայդին առաջ չի
տանում... Հրեն, տեսնո՞ւմ եք, մեկ պեչկն ա
վառում ետքովա տեմպի դյուռ ուրը: Ասում են՝
թե եյեքաբական եներգիա չկա: Բա եղ եներգեն
չե՞ր վոր երեկ կար, ետք մտա՛վ... ելի առել
եյի հա՛...

Ու ընկեր Ակորը՝ դայրույթով նայեց հե-
ռուն, ձուլարանի ծխնեղույզից դուրս յեկող

ծխի քուլաներին, վորոնք ծանորեն յերկինք եյին բարձրանում:

— Շան վորդկերանց բանը մարդ չի հասկանում, ինչքան ել ժողովներումը բոտ եյուլթյան ես խոսում—ելի են ա ու ելի են: Ասես վնասարարություն ա, դիրեկտորը կոմունիստ ա, ասես սխալ ա, բա ըտենց ել սխալ կլի՞ր...

Ընկեր Ակորը գլուխն որորեց ու շարունակեց.

— Աղնիւ խոսք եմ ասում, հենց դադեթի մեջ ել գցելու բան ա, դրեք...

Մութը խտանում եր ու խշխշում եյին ձորի ջուրը, թիերը, հողը: Կարծես ամբողջ ձորը լցված եր վճիտ ջրով ու հանդարտիկ ներքե եր հոսում:

Հավեցին աններդաշնակ յերգի ձայներ, ապա արձագանքի հաղարածայն թրթիռները:

Սիրած տղես մի կաղնի ծառ,
Եսոր կարմիր բանա՛կ զնաց,
Ենքան սիրուն, ենքան պայծառ,
Վոնց վոր՝ սրած դանակ զնաց:

Յերգում եյին ամեն մեկն իր համար:
Յերգում եյին տղաներ ու աղջիկներ: Ամբողջ ձորը յերաժշտությամբ եր լցված:

Ընկեր Ակորը խորը շնչեց, այնքան խորքից, վոր կարծես հառաչեց:

— Տեսնո՞ւմ եք, ինչ են անում մեր լսողոտները:

— Ովքե՞ր են դրանք:

— Տասը թվականի ծնվածները: Պարապմունքից են դաչխ: Հմիկվանից սովորում են, վոր բանակ գնան քիչ ու միչ հասկացած. դա՛տ՛... աշխարհք ա, ե՛լի...:

— Բայց ինչո՞ւ դու հառաչեցիր, ընկեր Ակոր:

— Յանի թե ի՞նչ արի:

— Ա՛խ քաշեցիր:

— Ա՞խ, ախ չե՛, ամա մի բա՛ն ընկավ միտս:

— Ի՞նչ:

— Հե՛չ:

— Իսկապես, ինչ հիշեցիր, ընկեր Ակոր:

— Հին մի բան, հե՛չ:

— Հետաքրքիր ե:

— Ի՞նչ հետաքրքիր, ա՛շի, սալդաթ գնալու եր...

— Պատմիր լսենք, ընկեր Ակոր:

— Ի՞նչ պատմեմ, ա տղա, են ընկավ միտըս, վոր մենք լացով ու շիվանով ինք սալդաթ գնում, իսկ մեր ես լակոտներն ու իրենց սիրած աղջկերքը յոթ ամիս առաջ են ուրախանում ու յերգով ասում թե՛ յարս կարմիր բանակ գնաց:

— Լավ չի՞, վոր այդպես ե:

Ընկեր Ակորը հանդիմանությամբ նայեց մեզ:

— Բա լավը չի՞. ել հեղափոխությունն ինչի՞ հմար արինք, վոր լավը չի, հլա դրա-

նից ել սասլայի, նրանք դիր ու դալամ ել կսո-
վորեն:

— Իսկ դուք հին բանակում չեյի՞ք սովո-
րում:

— Բա չեյինք սովորո՞ւմ, իհա՛րկե սովո-
րում եյինք:

— Ի՞նչ եյիք սովորում:

— Ինչ եյինք սովորո՞ւմ, սովորում եյինք
... թագավորի կնոջ անունը, մենծ ու պուճուր
աղջիկներին անունը, ու ով գիտի, հազար ու
մի դհենց մատրարաղ բաներ...

Ընկեր Ակորի չթուռներին վրա խաղաց
բաղմախորհուրդ մի ժպիտ: Մի առանձին
փառ ստացած աչքերով նա մեղ նայեց ու
հարցրեց.

— Թե վոր ուզում եք, մի բան կպատմեմ,
տեսնում եմ, վոր հետաքրքրվում եք:

— Պատմիր, ընկեր Ակոր, պատմիր:

— Լա՛վ, պատմեմ: Եղ վոր ասում եմ,
ռուսի ու յապոնացու կովից առաջ եր: Սալ-
դաթ դնացի: Համա ռուսերենից մենակ յերկու
խոսք եյի իմանում՝ մեկը վադեն եր, մեկն ել
խլերը: Մին աչքը պուճուր, մինը մեծ մի ո-
ֆիցեր ունեյինք, կզար ու կասեր.

— Նու կա, Ակոր Սարկիսով, կա՞կ իմյա
յեվո վիսոչիստով իմպերատորա վսերասիակո-
վո,—յանի թե, ի՞նչ ա թագավորի անունը:
Յես նրանց եղ քաղպարապմունքիցը բավարար
չեյի, համ ել ռուսվարը լավ չեյի իմանում,
ասում եյի.

— Ի՞մ յա յեմն վիսկոստովո վսեսեռակի Նիկայայ Ալեքսանդրովիչ Ռոմանով.— յանի թե թաղամօրի անունը՝ Նիկայա Ալեքսանդրովիչ Ռոմանով ա, համա խոսքերս լավ դուրս չեյին պալի ու մի քանի պլետ եյի ուտում:

— Մի որ ել եդ մատրարադ շան վորդին եկամ թե՛

— Մարգիտով, կա՞կ յեյո, յեմն չի, հա՛, յեյո, վելիչնատվա իմպերիատրիցա վսեռասիակովո, — յանի թե՛ ի՞նչ ա թաղամօրի կնդա անունը:

— Կարացիմ ասեմ: Ասեցի ու թողեց դնաց: Հմի միտս չի, Մարիա յե՞ր, թե՛ դահրումար: Մի որ ել, եյի եդ ոֆիցերն եկամ ու եդ բոլորը հարցնելուց հետո, հարցնում ա. —

— Կա՞կ իմ յա պերմոյ նասլեդնիցի յեմն վելիչնե, ու հետեմին ել մյուս խոսքերը. — յանի թե՛ ի՞նչ ա թաղամօրի մենծ աղջկա անունը: Եդ մեկը մտիցս դնացել եր: Չորս պլետ կերա, սիրտս դադվեց: Սիրտս դադվեց, իսկ շան վորդի քոռը չորս պլետը բալարար հետալ չարեց ու չորս պլետից հետո յել հարցնում ա, թե ի՞նչ ա թաղամօրի մոր ու կնդա անունը: Վախր վատ բան ա, են ել թաղամօրի շան վորդի ոֆիցերներիցը, համա վոր համը շատ են տանում, վախն ել ես մոռանում, սարսափն ել: Եստեղ հերոս ելամ ու հայերեն ուշունց տվի:

— Տո քո թաղամօրի մորն ել բսնց անեմ... կնդանն ել... մենծ ու պուճուր աղջիկներինն ել... հլա տատինն ել վրեն...

Եստեղ նրա հերսն ել ելալ ու յնս հետաքը
կորցրի, թե քանի պլեա իջալ գլխիս: Խփեց,
դինջացաւ ու ելի հարցնում ա:

— Ի՞նչ ասեցիր, ասում ա:

— Ասում եմ թե ուսովար դու եր, հայե-
րեն ասեցի:

— Սվոլոչ, — ասում ա, — դա շան լեզու
յա, ըստովար պետք ա ասես, — ու մի հաս-
նապես տվեց աչքիս տակը, վոր հաղար պեծեր
տեսա: Աչքիս տակը արնոտվեց, կաշին պլոկ-
վեց ու մինչև ետոր ել տեղը յերևում ա, նշան
ա մնացել, ասիսոս լիս չի, վոր շանց ասամ...

Ընկեր Ակորը լռեց: Մեկ ել նա խոր շունչ
քաշեց:

— Ես ել նրանց քաղաքապետնքն եր: Դե
ա՛րի ու թաղավորի կնդան ու աղջկերանց ու-
շունց մի տուր...

Նա կատակով խփեց ուսիս ու ժպտաց
մթության մեջ:

— Եղպես բաներ են ըլում, ճուտեր ջան...

— Դեռ են չեմ պատմում, թե իմ սիրտծ
աղջիկը վոնց եր լաց ըլում, վոր ինձ սալդաթ
ին տանում, թե վոնց իմ սալդաթ գնալուցը
մի որ տուաջ ձորի մեջը վզովս եր ընկել ու տ-
սում եր թե, ինչ ել անեն՝ ինքը չի թողա, վոր
ինձ սալդաթ տանեն:

— Թող Նազո ջան. — ասում եմ. — խալխը
կտեսնի, ամոթ ա, խսկ նա վղուլս ա ընկել ու
չե՛ վոր չե՛, թաղավորը գլուխը քարովն ա
տվել, վոր քեղ սալդաթ ա տանում, յնս քեղ

չեմ թողա...դե խեղճը ի՞նչ կարար ասեր:
Յես մեկ ել նրան են ջահել վախտվա դուլա-
թովս պինդ գրկեցի, պռոշտի արի ու գնացի:
Մեկ ել յետ դառնամ, տեսնեմ՝ Նազոն գլուխը
մի քարի վրա դրել ա ու լաց ա ըլում: Սիրտս
չկարաց համբերի: Յետ դարձա, մեկ ել գրկե-
ցի ու պինդ պինդ պռոշտի արի: Ուրախացավ
Նազոն, հենց իմացավ թե ել չեմ գնում: Ար-
ցունքը չորացավ Նազոյի կարմիր թշերի վրա:
Ես անգամ յես թողեցի նրան ու առանց յետ
նայելու, վոր չի թե սիրտս չկարա համբերի,
գնացի:

Ել չեմ պատմում, թե վոնց յես սալդա-
տութունիցը եկա ու տեսա, վոր հերն ու մերը
Նազոյին դուռով մարդու եյին տվել ու հալա
Նազոն մի տղա յել ուներ: Թե վոնց նրա թա-
ղա մարդն ել իմ ջգրու եդ տղի անունը դրել
եր Ակոր: Թե վոնց՝ յես ուզում եյի, վոր եդ
մարթուն սպանեմ, բայց Նազոն չթողեց թե՝
Ակոր ջան, հո չես գժվել, ի՞նչ անենք, վոր
աստոծը եդպես խարար արեց մեր բախտը,
ընենց հաշվենք, թե ինձ դչերն են կերել ու դու
չես կարացել տղատես:

Համ ել ի՞նչ...Եդ բոլորն եդպես եք ըլում,
վոր թաղավորի ու նամեստնիկների կնանիքը
հետևները լավ հաստացնեն, շատ վոսկու ու
բույրանտների մեջ թաղվին: Համա կերան....

Ամպերը ծածկեցին հորիզոնը: Գոռացին:
Անձրեների առաջին կաթիլներն ընկան մեր
դեմքերի ու թիկերի վրա: Գոռացին ձորերն ել:

Գոռացիին ավելի խուլ ու խորքից: Տարերքն սկսվում էր:

— Գնա՛նք, — ասաց ընկեր Ակոբն ու ծանրությամբ վեր յելավ: Հեռվում յերևում էր ձուլարանի ծխնելույղի կարմիրի, կապույտի ու կանաչի խառը բոցը:

— Ասում են թե խի՞ չեք պլանները կատարում: Բա ղեկավարութան արեղլիչիկնե՛ր թողնում ա՞, վոր կատարենք, հարկավոր ա, վոր հենց կենսիոմն էլ իմանա եղ մասին...

Ապա, կարծես շարունակելով նույն միտքը, ընկեր Ակոբն ելի սկսեց խոսել ինքն իր հետ:

— Եղպես եր իմ սարդաաութունը: Հիմա հալրաթ վոր ուրախութունով կերթան Կարմիր բանակ ու հլա աղջիկներն էլ յերդ կասեն թե՛ յարս Կարմիր բանակ գնաց, քե յարս սիրուն եր, դանակի դայդա սուր եր ու ըդեմց բաներ... Տեսնում եք, ինչ լավ, սիրուն ա պեչիկ բոցը, կա՞րաք համբարեք քանի գույն ա: Են մեկը կարմիր, մեկելը — կանաչ, մեկն էլ, են մեկն էլ... դուք ասեք, ձեր աչքերը լավ են ջոկում: Շատ սիրուն ա... Ծիշա ա, հիմա մեկ պեչիկն ա վառվում, բայց եգուց մեկն էլ խոտի կոցենք, մյուս որն էլ նորը կշիներ: Դրա համար ա, վոր մեր զակոտներին Կարմիր բանակ են ուղարկում: Ուղարկում ենք, վոր մեր արդյունաբերութունի պեչիկերն արխային, ապահով ու գյուղ վառվեն: Շուտ քելեք, վոր չթռչվենք, ամպերը նոթերը կխտեցին...:

Դղրդում եյին ամպերը: Ձորերն արծա-
ղանքում եյին:

Անճրեւ մաղվեց, մեղմ, ապա՝ հորդ հա-
թիւներով ու մեկնն:

Մեկին ել դադարեցին յերգն ու նրա ար-
ձաղանքը՝ իրենց հաղարածայն թրթիռնե-
րով:—

Վեց ամիս առաջ եր այդ յերեկոն, բայց
վեց տարի հետո յեւ յես չեմ մոռանա դա:
Յեւ հիմա, յերբ մի ամիս հետո բանակ եմ
դնալու, հիշում եմ այդ յերեկոն ու Ակորին:
Հուշ, վոր լցնում ե ինձ մարտական հույզե-
րով, սաղմի զգացմունքներով, շողշողուն
սվինի ու փայլվիող սրի կարոտով: Ձե՞ վոր
նրանցով մենք արյուն ենք թափելու, վորն
աշխարհում վերջին արյունը կլինի, նրան-
ցով մենք արյուն յենք թափելու, վոր
աշխարհում եւ արյան վոչ մի վտակ չհոսի:
Իսկ մենք թափում ենք արյունն այն մարդ-
կանց, վորոնց արյան մեջ վորպես շաքարային
նյութեր, ծծվել են միլիոնների միանները,
արյունը, կյանքը...

Աշուն ե: Մեկ ամիս հետո, հաղարների
հետ, վորոնց հովվուհիները, զեղջկուհիներն
ու բանավորուհիներն են ծնել՝ փաթաթել ցնցո-
տիների խանձարուրի մեջ, յես բանակ պետք ե
դնամ, կարմիր բանակը...»:

Քարամյանի ձեռագիրը սոսինձով իր որագրի տետրակին կպցնելով Վարդյանը մեկ ելթերթեց այն։ Թերթեց ապա ձախ աչքն ու ճակատը ձախ ձեռքի մեջ առնելով, մատիտով խզմզեց Քարամյանի ձեռագրի արտագրության տակ։

«Նշանակված «II», մասը չգտա Քարամյանի չեմոդանում։ Հետաքրքրական է, թե ի՞նչ կգրեր նա։ Բայց բավական է այսօր։ Յեթե այսօրվա որագիրս Քարամյանի ձեռագիրն է, նա արդեն բլոկ-նոտի քսան եջի չափ բան է։ Վո՞ր որն եմ այդքան որագիր գրել։ Քիչ և մնում նկարչությունը թողնեմ ու գրող դառնամ։ Լավ է քնեմ։ Միևնույն է, առավոտը ժամը 6-ին կարթնացնեն։ Հո որագիրը գրելու համար ուշ քնելս հարգելի չե՞ն համարի։ Ո՛ւՖ, եղ ղինվորական «վերկա՛ց»-ը, վոնց վոր սընդիկ լցնեն ականջիս մեջը։ Ասում են պետք է սովորել դիպյիսյինացին։ Քարամյանն էլ է սոսում։ Յես ել իհարկե բանակ դայուց տռաջ նրա նման կարող եյի խանդավառվել ու այսպիսի բաներ գրել։ Բայց... բանն այն է, վոր նա ճիշտ այդպիսի տրամադրությամբ է լցված հիմա յեւ, իսկ յես՝ հակառակը, յես գգում եմ այդ։

Ինչո՞ւ։— Դա ինձ դադանիք է, այդ «ինչու»-ին պատասխանել չեմ կարողանում յես...

— Չե, յես պետք է նկարեմ Քարամյանի այնպես լավ առնական դեմքն ու նրա կիսա-ժպիտը։ Պետք է նկարեմ ու իրեն նվիրեմ...

Գրեթե ամեն ոք Վարդյանը Հրայր Քարա-
մյանի ձեռագրի մասին և մտածում: Նա յեր-
բեք չի կարողանում մոռանալ այդ ձեռագրի
բովանդակությունը: Ինչքան շատ բան ասեց
այդ ձեռագիրը նաև իրեն՝ Քարամյանի մա-
սին: Իսկ թե ինչու Վարդյանը մեկ ել կարդաց
ձեռագիրը և այն սոսինձով իր որագրի տեա-
րակին փակեցրեց, դա յեւ իր պատճառներն ու-
նեք:

Այդ ոք առավոտյան սովորականի նման
լսեց ավագի ձայնը.

«Արթնանա՛ր»...

Հինդ բոլեյում հաղած, պատրաստ եյին
բոլորը: Սկսեց Ֆիդիկուլտուրայի պարասլ-
մունքը: Ամենորոյա պես, Վարդյանը վստահ
էր, վոր ամենից հաջող ինքն և քայլում, գլու-
խը հպարտ, կուրծքը՝ դուրս: Վահան Վար-
դյանը չեք յերկմտում, վոր ավագը դո՛հ և իրե-
նից: Այլադն և կամանդայում ղեկավարում
նաև շարային պարասլմունքները: Վարդյանը
կարծում եր թե Այլագի քեֆը դալիս և իր՝
Վարդյանի իսկական զինվորական կեցվածքի
համար: Այդպես եր հավատացած նա, բայց
պարասլմունքից հետո նա ավագից լսեց այն,
ինչը չեք սպասում և լսեց սպասածի միանդա-
մայն հակառակը:

— Ընկեր Վահան, — ասաց ավագը մոտե-
նալով Վահան Վարդյանին, — դու կծկվում ես
քայլելիս, թեւերդ լաթի պես թույլ կախում

ևս ուսերիցդ, կարծես թե բլուզիդ թեմերը դատարի լինեն. գոտիդ ել շատ թույլ ես կապում:

—Ներողութիո՞ւն, ընդհակառակը, —պատասխանեց Վարդյանն այնպես հեմ ի հեմ շքն-
շեկով, վոր քթի տակի նոր բուսած շեկ մա-
զիկները շնչից տատանվեցին. —Ընդհակառա-
կը, յես վատ չեմ քայլում:

— Վատ ես քայլում Վարդյան, իզուր պաշտպանվում ես, քայլելիս վոր լուսանկա-
րեն քեզ, լուսանկարդ իռլական կարիկատուրա
կլինի, — բարեկամական տոնով ասաց Քաբա-
մյանը, այնպես, վոր Վահան Վարդյանը վո՛չ
միայն չվիրավորվեց, այլև շոյվեց: Միայն մի
բան չի մոռացել Վարդյանը: Դա Սարգսի խաչ-
թեկն եր: Այդ ժամանակ Սարգիսն ել մեջն ըն-
կավ թե՛

— Բան չկա, աղջիկներ չես շոտ ա պատ-
րուշկա արել ու կծկվել, գիտի թե նրանց հետն
ա քայլում. —

Ճիշտ ե, վոր Սարգիսն ել չարամտու-
թյամբ չոսաց այդ, դա Վարդյանն ել հառ-
կացավ, բայց ելի վիրավորական բան զգաց
իր նկատմամբ:

Սարգիսը, վոր կամանդայի բանակային-
ներից մեկն եր, շատ եր սիրում Վարդյանին
նյարդացնել: Իսկ Վարդյանը նրան պատաս-
խանում եր արհամարհանքի կարճ խոսքերով:

Այդպես: Կոտրված եր Վահան Վարդյանի
տրամադրությունը, յերբ լինանկյուն մտան:

Մակայն դա չեք կարենորը: Կարենոն այն դեպ-
քնն և, մոր Վարդգանին հիշեցրեց Հրայր Քա-
րամյանի ձեռագիրը:

Ֆիզիկուլուսերայի պարապմունքից հետո
մասն լենանկյունը: Կամանդայի լենանկյունը
այնքան և կահավորված չեք, բայց ելի այն-
տեղ կային Ստալինի, Վորոշիլովի, Սմոլինի,
Բուդյաննու և դիմիտրիայի քաղաքների պետի
լուսանկարները:

Վորոշիլովի լուսանկարը: Հենց ինքը,
Հովս'ն, շատ անգամ և կանգնում այդ լուսա-
նկարի շուրջ ու խոսում նրա հետ:

— Մի բելի ընկեր Վորոշիլով ջան, իմալ
ա քո քեֆ, լա՞վ ես... Ապա հիմարական հրո-
հըսոցով թեքվում և դեպի տղաներն ու ասում.

— Հյա տեսեք, տղերք, յես լսեցի հնկեր
Վորոշիլով իմա՞լ ես, լա՞վ ես, կա՞մ լա՞վ եմ,
Հովս ջան, բրա դո՞ւ իմալ ես...

Պարապմունքն սկսվում և: Պետն ելի Հո-
վսյի հետ և զրույցի բռնվում: Այդ զրույց-
ներն արդեն տաղտկալի են Վահան Վարդգանի
համար: Միշտ միևնույն բանը և միշտ՝ տար-
բական:

— Քսան յերեք տարեկան ու այբուբեն,
և, դրանք և չի հասկանում, դժվար թե դրա
դուլսն աշուհեալ բան մտնի.— մտածում եր
Վարդգանը:

Պետն հարցնում եր.

— Ինչո՞ւ ցարի բանակում բացի կրոնից
ու թագավորի տոհմի պատմությունից ուրիշ
բան չեյին սովորեցնում.—

«Հասարակ հարց. տեսնես այդ հարցի՞ն ել չի պատասխանի»—մտածեց Վարդյանը: Բայց Հովոն ուղեղացալ ունեցող վոչխարի նման չարժում եր գլուխն ու վոչխարի հայացքով նայում սեղանի կարմիր ծածկոցին: Յերբ պետը յերկրորդ անգամ կրկնում եր հարցը. նա չարչարվելով պատասխանում եր.

— Ձեմ իմանում, անգրագետ եմ:

Ու համարյա բոլոր հարցերին:

— Եհ, եդ անտերն իմ մտից ելեր ա, մոռցեր եմ.

— Ի՛... անգրագետ եմ, չեմ իմանում:

— Յես ի՞նչ գի՜նամ...

— Ձեմ իմանում, ընկեր պետ, թող Հրայրըն՝ ըսա, յես ել սովորեմ...

Յեվ այսպես շարունակ:

Բայց Վարդյանը դարձանում եր, վոր յերբեմն վոչ միայն ճիշտ եր պատասխանում Հովոն, այլև՝ հաստատակամ ու վճռական, նույնիսկ բարեկացած:

Մի անգամ պետը հարցրեց նրան:

— Ընկեր Հովո, ի՞նչ ես կարծում, ինչո՞ւ կուլակին ել բանակ չենք բերում.—

Նկարիչ պետք եր լինել լալ տեսնելու համար, թե ինչպես փոխվեց Հովոյի դեմքի արտահայտությունը: Տեսալ դա Վարդյանը և Վարդյանը չի մոռանում, թե ինչպես Հովոն խեղդվում եր բռի մեծացած տղաներին հատուկ անդուրեկան հռհռոցից: Հովոն հռհռում եր, իսկ Վարդյանը քիչ եր մնում, վոր տրաքվի:

Նա յերբեք չի տանում այդպիսի անդուրեկան,
վայրենի ծիծաղներ:

— Ընկեր բանակային, ինչո՞ւ յեք ծիծաղում, յես ձեզ բան եմ հարցնում.— զայրանում ե պետը Հովոյի վրա:

— Ախր հնկեր պետ,— պատասխանում ե Հովոն ելի հռհռալով.— խո մեր խելք հացի խետ չկերանք, վոր կուլակին բերենք բանակ:

— Նու, ասա՛, ուրեմն ինչո՞ւ չենք բերում:

— Ինչո՞ւ, կուլակը մեր թշնամին ա, ինչո՞ւ:

— Տեսնում ես, գիտես ել ինչո՞ւ ես ասում թե չգիտեմ:

— Յեսիմ, չեմ իմանում ելի...

Պետն հարցրեց:

— Ձեր դյուղում քաղիմբակի կա՞ր:

— Քաղիմբակ, ինչի՞ չե.

— Հասկա ինչո՞ւ չես սովորել.

— Յեսի՛մ...

— Բատրակ մարդ ես, պետք ե սովորեյիր:

— Հառաջուց չսովորեբեմ, մկա նո՞ր...

Պետը նայեց Հրայր Քուրամյանին, տպաւորւա բանակայիններին ու յեզրափակեց այդ դեպքը:

— Ուրեմն գորակոչիկների հետ պարապելու ասպարիդում նրանց դյուղի աշխատանքը ինքնահոսի յե մատնված յեղել:

Բայց հետաքրքրականն այդ հարցերն ու պատասխանները չեյին:

Հովոն ամեն որ ել տեսնում եր վորոշիլով
նկարն ու խոսում նրա հետ: Իսկ յերբ պետ
հարցրեց, թե ո՞վ ե կարմիր Բանակի ղեկա
վարն ու Ռազմահեղափոխական Խորհրդի նա
խագահը, Հովոն ելի հիմարական ձևով ժըպ
տաց:

— Ձգիտե՞ս ով ե,—կրկնեց պետը:

— Ձե, չեմ իմանում:

— Ինչո՞ւ չես իմանում:

— Ձե', չե' իմանում եմ:

— Յեթե գիտես, ուրեմն ասա, ո՞վ ե.

— Ով ա', հնդեր կլայանն ա, ո՞վ ա.—

Մի քանիսն փութկացին, ամենից բարձր
Վահան Վարդյանը: Բայց վոր ամենից տարո
րինակն եր, Հովոն ինքն ել նրանց ծիծաղին
խառնեց իր հոհուոցը:

Բոլորից հետո Վահան Վարդյանը կարո
ղացավ զսպել իր ծիծաղը: Բոլորից հետո ել
նա իր վրա նկատեց պետի հանդիմանական
հայացքը:

— Ընկերներ, ընկեր Վահան Վարդյան,—
ծանր ու հատ հատ արտասանելով բառերը,
պետը միայն Վարդյանի վրա եր նայում,—
ծիշտ ե, վոր դեռ նոր եք բանակ յեկել, բայց
պետք ե սովորեք բանակի որենքները: Դա ձեզ
պարտադիր ե: Իսկ բանակի որենքներից մեկն
ել այն ե, վոր պետք ե հարգել ընկերոջը: Ին
չո՞ւ յեք ծիծաղում: Պետք ե տխրեք ծիծաղե
լու փոխարեն, մոտհոգվեք: Ինչո՞ւ յեք ծի-

Ժաղում... ի՞նչ կա ծիծաղելու, ընկեր Վահան՝
Վարդյան:

Վարդյանը դուխը կախեց, իսկ պետը
թեքվելով դեպի Հովոն՝ շարունակեց.

— Ձե, ընկեր Հովո, կլայանը դեռ մեր
դիվիդիայի Քաղբաժնի հրահանգիչն ե: Կար-
միր Բանակի դեկավարն ու Ռազմահեղափո-
խական Խորհրդի Նախագահն ընկեր Վորոչի-
լովն ե, այ, են նկարը.—

— Ը՛խ, ճիշտ ա... ելի անխմատ մի ժպի-
տով ժպտաց Հովոն ու մեկ, ապա մյուս թեով
սրբեց քիթը: Նրա քիթը նման ե ոճի տափակ
գլխի: Խոսելիս, յերբ տարուբերում ե նա
դուխը, թվում ե թե քթով ողն ե հոտոտում:

— Ճիշտ ա, իհարկե ճիշտ ա,— շարունա-
կեց պետը,— այ, նա ել բանվոր ե յեղել, հա-
մա քեզ պես չի ասել «անդրադեռ մարդ եմ,
չեմ իմանում»: Նա սովորել ե ինքնիրեն ու իր
ընկերներից, կռվել ե բուրժուաների դեմ, ու
հիմա յեկ Կարմիր Բանակի դեկավարն ե: Տես-
նո՞ւմ ես, բանվոր մարդն ուր ե հասել:

— Ը՛խ, տեսնում եմ...

Արդեն ուրիշ նյութի յեր հասեց պարտա-
մունքը, բայց դեռ Հովոն ինքն իրեն կփնում
եր.

— Ընկեր Վորոչիլով... ընկեր Վորոչի-
լով...

Ու միայն այդքանը:

Պարտամունքներից հետո Վարդյանը մո-
տեցավ Քարամյանին ու մտերմաբար ասաց.

— Հրայր, ЧЕСТНОЕ СЛОВО — յես կյանքումս
դեռ այդպիսի անասուն մարդ չես տեսել.
մի՞թե նա այդքան տարրակոյն բաներ չի հաս-
կանում:

Վահան Վարդյանին թվում եր, վոր նույ-
նը կհաստատի նաև Քարամյանը, վոր Քարա-
մյանը կհամաձայնի իր հետ ու միասին կծի-
ծաղեն: Բայց տարոքինակ բան: Քարամյանը
վռչինչ չպատասխանեց, նա մի չափող հայացք
նետեց Վարդյանի վրա ու հեռացավ: Վար-
դյանը մինչև հիմա չէլ չդիտեր, թե Քարա-
մյանն ինչու այդպես վարվեց: Ո՞վ դիտե,
վորքան մարդ, այնքան բնավորություն: Բայց
ելի Սարգիսը մեջ բնկավ:

— Գիտենք, վոր դու ինդլիկենդ ես, ել
ինչո՞ւ յես ուրիշի վրա ծիծաղում:

— Հարգելի ընկեր, — պատասխանեց Վար-
դյանը, — ամենից առաջ դու դեռ ինտելիգենտ
բան չարտասանել չդիտես, յերկրորդ՝ դու դեռ
կարծում ես թե ինտելիգենտ լինելը վատ բան
է, ուրեմն յես ինչպե՞ս թույլ տամ ինձ քեզ
հետ վիճելու: Ինչ ուղում ես, ասա՛, յես քեզ
չեմ պատասխանի:

— Իհարկե թույլ չես տա, դու ինդլիկենդ
ես, իսկ մենք բանվոր, բարոյակ մարդ ենք, —
կրկնեց Սարգիսը:

— Ընկեր, յեթե դուք կոմյերիտական եք,
յես ել տոմս ունեմ, ել ինչո՞ւ յեք ինձ հետ
այդպես խոսում:

— Նրա համար եմ այդպես խոսում, —

բարձրացրեց ձայնը Սարգիսը, — վոր դու իրա-
յունք չունես ուրիշի վրա ծիծաղելու, հասկա-
յա՞ր...

— Լավ, վերջ տվեք, — շան վորդի ոպոր-
տունիսաներ, դահլա տաբաք եղ ձեր ինդելի-
կենդ—մինալիզենդ խոռքերով, ա՛յ բախչի-
կյան խնդիրներով դրադվեք. — միջամտեց
յնալինի ճառի գրքույկը թերթող մի բանտ-
կային, վորի անունն Ասատուր եր:

Վարդյանը թղթով փաթաթել եր լամպը,
սղջալը քաշել մինչև թևերի տակը, թեքվել
կողքին ու տետրակը դրել եր ներքնակի վրա,
որվա գեղքերը դրելու: Ինչպես ամեն օր, զո-
րանոցը լուռ եր ու կիսախալար: Վառարանի
դռան ճեղքից չիկացնած քարածխի փայլն ըն-
կել եր հատակին ու վետվետում եր նրա վրա,
կարծես բոցե մի ձող լինեք ընկած հատակին:
Վարդյանը նայում եր բոցե այդ ձողին ու մտա-
ծում «ինչպի՜սի անասնական ըթուխում...
Ինչո՞ւ Ակորը կարող եր ցարի, նրա կնոջ ու
սղջիկների տնունները հայրանունով ու ազ-
դանունով իմանալ, իսկ Հովոն չի կարող իմա-
նալ, վոր Կլիմ Վորոշիլովն և Կարմիր Բանակի
ղեկավարը: Արժանի՞ յե Հովոն մեր Կարմիր
Բանակի շարքերին»...

Վահան Վարդյանը, նայում և հատակին
ընկած բոցե ձողին ու մտածում «Մեծամիտ

մարդու տես չնայե՞ց ինձ վրա այդ Հրայր Քա-
րամյանը, վորին յես շտապել եյի համակրելի
մարդ համարել, վորին համակրանք եյի չոայ-
լում յես»...

Ապա Վարդյանը մտքում մեքենորեն
կրկնեց.

«Յես պետք ե նկարեմ, պետք ե նկարեմ
նրա աչնպես լավ տոնական դեմքը, խելական
արույի դեմքն ու նվիրեմ իրեն, դա շատ լավ
կլինի, մենք կմտերմանանք»...

Փակվում են Վահան Վարդյանի աչքերն ե
նա տեսնում ե դաշնամուրի վրա տատանալող
աղջկա մատներ ու դեմքի վրա թափված թուխ
խոպոսները: Փակվում են Վարդյանի աչքերը
և լյուրան ե իր ապակյա չրթունքներով ժրպ-
տում նրան:

Փակվում են Վարդյանի աչքերը ե նա վեր
ե թռչում անկողնուց, ինչպես ոճից կծվածը:
Զորանոցի մեջ ուժեղ սեղոնանսով լավում ե
ավագի ձայնը.

— Արթնանա՛լ...

Վահան Վարդյանն յամբողջ սրն յեղել ե
պարապմունքներում: Հոգնել ե նա այդ պա-
րապմունքից: Բայց նա առանձին մի ցանկու-
թյամբ ե ուզում հոգնեցնել իր ուղեղը մի ժամ
ել: Վարդյանն ուզում ե մի ժամ ել նվիրել
որվա սրապարմունքների մասին որադիր դրե-
լուն: Ամբողջ որվա մի քանի պարապմունքնե-
րը Վարդյանին խեղդում են սրագրի նյութի

առատութեան մեջ: Վարդեյանը փորձում է դը-
րել, և դրում է. «մի ժամվա պարապմունքնե-
րից հետո յես պետք է քանդելի հրացանը»...

Վահան Վարդեյանը ջնջում է դրածը, այն-
քան է ջնջում, վոր յոչ մի տառ չկարդացվի:
Նա յերկար մտածում է, ապա ելի դրում. «ա-
ռաջին ժամից հետո հրացանը տրվեց ինձ
քանդելու»...

Վերջակես գնելով դրած մեկ տողին, նա
ելի ջնջում է դրածը՝ ամբողջ ուժով նրա վրա
քսելով մատիտի դրաֆիտը: Ապա ձախ ձեռ-
քից աջի մեջ գնելով իր ձեռագրով բացիկը,
նա ջղածգորեն տրորում է բացիկը, կրկին բաց
և անում ու նրա վրա նայելով, բարկացած խո-
սում է այդ բացիկի ու նրա մեջ դրած յերկտո-
ղի հետ:

«Հիմա՛ր, ով գիտի, ինքն որական քանի
ժամ է փողոցներում, դրոսներում և դեռ ինձ է մե-
ղադրում: Ինչ խրատողն է դարձել գլխիս հի-
մարիկս: Մեկ եւ Վոր այդպես գրի, Վահան
Վարդեյան, խռովիւր,— ասում է նա ինքն իրեն
ու ելի տրորում բացիկը:

Ութերորդ օրն էր, ինչ նա յեկել էր և դեռ
քաղաք չեր գնացել: Կարոտել էր նա Լյուբա-
յին և այդ կարոտն ամբողջ յեր սաստկանում,
յերբ նա մտածում էր, վոր Լյուբայի մոտ չի
կարող գնալ մի ամբողջ ամիս: Ութ օր առաջ
էր նա գրկել Լյուբայի իրանը: Ութ օր առաջ,
բայց թվում էր, թե տարիներ են անցել և
Լյուբան միայն լուսե մի յերազ է յեղել:

— Մի՞թե ութ որ առաջ եր, վոր յետ
վերջին անգամ «մոռացա աշխարհը», հարց-
նում եր Վարդյանը, լցվում կարոտով ու պա-
տասխանում եր իր հարցին:

— Չեմ հավատում, վաղուց կլինի.—:

«Աշխարհը մոռանալ» — դա Լյուբային
գրկելն եր: — Գնանք այդի, Լյուբինկա ջան,
«աշխարհը մոռանալու», — այսպես եր Վահան
Վարդյանը շողում յերջանկության ծովի մեջ:
Իսկ հիմա, նա մի ամբողջ ամիս չալետք է
տեսնի նրան, հիմա նա յերջանկության ծովից
դուրս բնկած ձուկ է ու ատչորվում է, այր-
վում է անհուն մի կարոտից:

Կարոտել եր Վարդյանը Լյուբային: Յեւ
մի յերեկո որագիւր գրելու փոխարեն նա միայն
մի բացիկ գրեց: Ընդամենը մի քանի տող,
բայց հոգեպես հանգստացավ, և ել որագիւր
գրելու չգիմեց: Չե վոր որագիւրը հոգեկան
հանգստության միջոց է նրա համար: Յեւ ա-
հա իր գրած այդ բացիկը ինքը՝ Վահան
Վարդյանը ջղածգորեն տրորում է: Լյուբան
այդ բացիկը նամակի հետ է ուղարկել, թե՛
«Վահան, մեկ ել կարդա այդ բացիկդ ու ամա-
չիր»...

— Ինչո՞ւ փխար, ինչո՞ւ, — ջղայնացած
հարցնում է Վարդյանը:

Մեքենորեն նա կարդում է իր գրած բա-
ցիկն ելի մի անգամ.

«Լյուբինկա ջան,

«Մեզ մի ամիս քաղաք դառ չեն թողնելու:

Մի ամբողջ ամիս: Նորերը մի ամիս պետք է մնան դաստիարակվելու, յես ել պետք է «դաստիարակվեմ»: Այդքան ժամանակ սարերի ու ծովերի շատ կկարոտեմ քեզ, իմ սիրելի Լյուրա, իմ արվեստ: Այսօր ելի հարցրի ոտույդ իմանալու համար: Առացին, վոր մի ամբողջ ամիս չեն թողնելու: Յես տխրեցի: Տխրությամբ ու կարոտով գրում եմ քեզ այս բացիկը, իմ կյանքի իմաստ դու, Լյուրա: Թույլատրվում է գալ մեզ տեսնելու: Կուղեյի վոր հենց ամեն օր այցի դայիր ինձ: Բացիկներ կարող ես գրել ինչքան ուղենաս: Առհասարակ շատ-շատ և շուտ-շուտ գրիր: Նամակներդ սզ կլինեն ինձ համար: Կիսատ մնացած նկարդ լավ պահիր: Մի ամիս հետո, յերբ հանդիստ օրերին թողնեն քաղաք գալու, կդամ ու աչքերդ համբուրելուց հետո, կսկսեմ նկարել համբուրածս աչքերը, վոր նկարել եմ ու չեմ վերջացրել: Լա՞մ:

Շուտ, շուտ արի ինձ տեսնելու: Գրի՛ր: Ավստո, վոր բացիկի վրա տեղ չմնաց, շատ բան եյի ուղում գրել, ուղում եյի անընդհատ գրել...

Ա՛խ, ենքան տխուր եմ, Լյուրա ջան, չա՛տ եմ տխուր:

Համբուրներով՝ Վ. Վ. »:

Վարդյանը բացիկը կարդալուց հետո, մեկեն նույն ջղաձգությամբ, ինչ ջղաձգությամբ, վոր տրորում եր բացիկը, մատնոր վերջերեց և սկսեց գրել:

«Հիմարիկս, ի՞նչ վատ բան կա սրա մեջ, վոր գրել ես թե «մեկ եւ կարդա բացիկդ ու ամաչիր, թե՝ «բանտում հո չե՞ս, վոր եղպեա տխուր նամակ ես գրում, թե՝ «վոր սիրտդ ու հոգիդ նկարես» կնայես ու կամաչես ինքդ քեզնից»—

Ի՞նչ խրատողն ե դարձել դիւխա...

Բայց, այնուամենայնիւ, կարծես թե Լյուբան վորոշ չափով իրավացի յե:

Ձե՛, չե, ճիշտ չե, յես նրան սիրո խոսքեր եմ գրել, իսկ նա քաղաքական խրատներ ե կարդում դիւխա:

Քաղաքակա՞հ Լյուբինկա ջան... բայց և այնպես յես քեզ կարոտել եմ և կուզենայի ադատ լինել, թեկուզ չըջնի քաղաքի դատարկ փողոցներում ու չղտնեյի քեզ...

Աչուն, սիրելի աչուն, արդեն ցրտաչուն է ես դառնում...

Յես փախում եմ լուսամուտը»։—

Վահան Վարդյանը կծկվեց ադյալի տակ։ Նա մըսում եր։ Նրան թվում եր, վոր սառը քամին հասնում ե մինչև իր սիրտը...

Ծտարի № սենյակի լուսամուտները նա-յում եյին դեպի արևելքը։ Արևելքը գորշ եր ու անհրապույր։ Միայն մի քանի կտոր ամպեր եյին բաց բրոնզի գույնով ներկված։ Յնրեկոյանում եր։ Արևելքը ճիշտ այն գույնն ուներ, ինչ վոր Արեւմուտքը՝ առաւիտոյան։

Վահան Վարդյանը կանգնել եր № սեն-

յալի մեջտեղն ու դուրս եր նայում արեւելքի
անհրապույր դորշությանը: Նա չեր կարող ա-
սել պատճառը, բայց դժու՜մ եր, վոր ինչ վոր
տարտամ մի զգացում համակել ե իրեն: Վարդ-
յանը դույզ լուսամուտներից դուրս եր նայում
անորոշ, վոչինչ չարտահայտող հայացքով,
այնպես անփայլ հայացքով, ինչպես արեւել-
քը՝ յերեկոյան: Նա դիտեր, վոր իր տրամա-
դրությունը տեղը չի և չեր ցանկանում ան-
տրամադիր մնալ:— Նայել բնության գունեղ
սլափներններին, ուշադրամ յերեւոյթներով
հետաքրքրվել, — այս եր մշտական միջոցը
Վահան Վարդյանի համար՝ հաղթահարելու
այն տարտամությունը, վոր հաճախ կատույտ
յերակների արյան հետ լցվում եր նրա սիրտը:

Արեւելքի դորշ միասլաղաղությունից
չապրելով վոչ մի՞ դեղագիտական հաճույք,
Վահան Վարդյանը ծծելով իր վերին շրթուն-
քը, սեղանին մոտեցավ: Սեղանին մոտենա-
լուց մի քանի բոսլե հետո, նա հարցրեց ինքն
իրեն:

— Լավ չե՞ր լինի, վոր յես գնդում շա-
րային լինեյի, քան շտաբ՝ աշխատող, — յեր-
կար ժամանակ նա չեր պատասխանում իր
հարցին: Վո՞ր դեպքում լավ կլիներ, նա դըժ-
վարանում եր պատասխանել: Տարիներ շարու-
նակ սովորել, նկարել, գծել ու գծագրել, այ-
նուհետեւ յերկու տարի աշխատել, կատարե-
լով նույնը և այդ ամենից հետո բանակ գնալ
եղի նո՞ւյնն անելու: Պարզ ե, վոր այս գեպ-

քում աշխատանքը կարող եր դադարել հողե-
կան բաժանանություն պատճառելուց: Իսկ աշ-
խատանքի մեջ վոչ ուրիշ բան, քան այդ եր
միայն պահանջում Վարդյանը:

Վահան Վարդյանը վորոշեց, վոր հենց դա-
յե իր այսորվա վատ տրամադրության պատ-
ճառը: Բայց այս անգամ տտամների տակ
տունելով ներքին շրթունքը, նա մտածում եր
այն մասին, թե վորը կլինեիր դնդում շարային
լինելու վատ կողմը: Մտածելով այդ մասին,
նա մխիթարեց ինքն իրեն, վոր շտաբում ե: Չե
վոր յեթե դնդում լինեիր, ամբողջ որը Ֆիզի-
կական տանջանք պետք ե կրեր: Առավոտ կա-
նուխ Ֆիզիկոսութեան շարայում, հետո՝
շարային վարժություններ, փորձնական պա-
րապմունքներ դաշտում: Քարշ պետք ե տա-
դնդացիքը յետեիցդ, նետես քեզ փոսը, թըշ-
նամու յենթադրյալ համադրելից կամ արկե-
րից պաշտպանվելու համար, ուսիդ վրա պետք
ե տանես թեթե դնդացիքը, վորն այնքան ել
թեթե չի, վրադ պետք ե կրես պարտադիր
դպետավորման ու դինավորման բոլոր պա-
րադների ծանրությունը: Ահա դնդում շարա-
յին դինավոր լինելու հետ կապված բոլորը:

Բայց վորն եր հիմնականը, վոր Վարդ-
յանը մոռացավ: Մոռացածը Վարդյանին այն-
քան լավ բան եր թվում, վոր նա աշխոսում եր
և ամբողջ միտքը լարում մոռացածը գտնելու
համար: Վարդյանն ինքնարեւարար չէր, վոր
սկսեց մտածել այդ մասին: Յերկու որ առաջ

այդ մասին նա ու Հրայր Քարամյանն եյին
խոսել: Քարամյանի կարծիքն այն եր, վոր
լավ կլիներ, յեթե դնդում լինեյին, այնտեղ
նրանք կսովորեյին ռազմական տեխնիկան ա-
վելի լայն ծավալով ու խորությամբ, քան
չտարումն են սովորում: Հիշելով Քարամյանի
կարծիքը, Վարդյանն ավելի յեր մոռանում
դնդում շարային լինելու գլխավոր վատ կող-
մը:

Նեղսրտելով իր մոռացկոտության վրա,
Վարդյանն զգում եր, վոր կամաց-կամաց մո-
ռենում և մոռացած մտքին, վորովհետեւ աս-
տիճանաբար հանդատանում եր ու թեթեա-
նում: Նա այնքան հանդատացավ, վոր այլևս
չեր մտածում այդ մասին, յերբ հանկարծ
հիշեց: Հիշեց և ուրախացած, ժպտաց դա-
դարի սենյակի քարտեզներով պատած պատե-
րին: Գնդում շարային լինելու գլխավոր վատ
կողմն այն եր, վոր նա ամիսներով քաղաք չեր
դուրս դա: Չե վոր կարող եր չընկնել այն
գունդը, վորը քաղաքումն ե: Ուրեմն՝ ամիս-
ներով նա չեր տեսնի Լյուբային, ամբողջ ամ-
սիսներով...

Վահան Վարդյանը մխիթարում եր ինքն
իրեն, վոր շտաբումն ե, իսկ շտաբը գտնվում
և քաղաքի գլխավոր փողոցներից մեկի վրա:

Վաղուց արեւելքի ամպի կտորները կորց-
րել եյին իրենց բաց բրոնզի գույնը: Դանդաղ,
ինչպես վերավոր, կարավանից կտրտված ուղ-
տեր, ամպի այդ կտորները բարձրանում եյին

կապույտ գենիթը: Գունատ շողով փալկում
եր մի աստղ ու կորչում Վարդյանի աչքից,
ասլա՝ մեկ ուրիշը, յերբորդը:

Դարակից հանելով մի «Գործ», Վարդ-
յանը դրեց այն լուսամուտում ու իր տակը մի
աթոռ քաշեց: Նայեց նա «գործ»-ին, նայեց
արդեն յերևացող աստղերին ու աջ ձեռքի ցու-
ցամասն ականջը կոխելով, ելի սուղվեց մըտ-
քերի մեջ: Չախ ձեռքի ցուցամաստով ել խառ-
նելով ձախ ականջը, Վարդյանը կոմունարկան
ներքև քաշեց: Վարդյանի ականջները ճնշվելով
կոմունարկայից, վոր սեղմում եր նրանց ար-
մատները, ցած ելին ծալվել:

Վահան Վարդյանը «գործ»-ից հանեց կա-
պույտ մի թուղթ, դառավ մի քանի մանր թեր-
թիկներ ու վերցրեց կարկինը: Նա պետք և
նկարեր տակադիտական պարտադրանքների հա-
մար մի քանի խնդիրներ:

Մի քանի անգամ կարդալով մանր թեր-
թիկներից յերկուսը, նա մի քանի տնգամ ել
մտքում կրկնեց կարդացածն ու սկսեց կետեր
նշանակել թղթի վրա:

Դա առաջին խնդիրն եր:

Ամսի քսանյերեքին, յերեկոյան ժամը
17-ին Հայկական Դիվիզիան պետք և իր կենտ-
րոնացումը վերջացնի Յերևանում: Նույն տմ-
սի քսանչորսի առավոտյան յերկրորդ դիվի-
զիան պետք և կենտրոնանա Աշտարակում:

Այս և «Կարմիրներին»-ուժերի դասավո-

բության մասին ։ ամբողջ տեղեկությունը ։
Թշնամու կազմական ուժերի դասավորության
ու տեղաշարժերի մասին, ողային հետախու-
դության միջոցով հայտնի յե դարձել հինգ
րան ։

Առաջին ։ X ամսի քսանյերկուսին յերե-
կոյան ժամի 17-ին ողային հետախույզները
նկատել են, վոր Թշնամու վորքը զորամասերն
Արաքս կայարանից շարժվում են դեպի Սար-
գսարատ ։

Յերկրորդ ։ Պարզված ե, վոր X ամսի
քսանչորսի յերեկոյան, Լենինականից դեպի
Մաստարա պետք ե շարժվի Թշնամու հինգ կի-
լոմետր խորություն ունեցող մի զորասյուն,
կազմված հետևակներից ու հրետանիներից ։

Յերրորդ ։ X ամսի քսանյերկուսի յերեկո-
յան ժամը 17,30-ին «Կարմիրներին» ողային
հետախույզների կողմից նկատվել են Թշնամու
Լենինականից Մաստարա շարժվող զորասյան
դիտամասերը ։ և, պարզվել ե, վոր դրանք Լե-
նինականից շարժվում են դեպի Մուղալոքչա և
կանգ են առնելու այնտեղ ։

Չորրորդ ։ X ամսի քսանյերկուսին, յերե-
կոյան ժամը 18-ին ողային հետախույզները
նկատել են, վոր Լենինական կայարանում են
կենտրոնացել Թշնամու տասնհինգ տանկեր ։
Տանկերի դասավորությունից յենթադրել են,
վոր Թշնամու տանկային ուժերը հանգստանում
են ։

Հինգերորդ: Պարզված և, ղոր թշնամու-
ողային ավիացիան ավելի ուժեղ և և հնարա-
վորություն չի տալիս «Կարմիրների» ողային
հետախուզությանն աշխատելու:

Գծադրելով ամբողջ խնդիրը, ջրանցքնե-
րը, բարձրությունները ու ստրատեգիական
մյուս պայմանները, ինչպես դրանք նշված
եյին մանր թերթիկների վրա, Վարդյանը յետ
զնաց աթոռի վրա ու հորանջեց: Ապա կոմու-
նարկան հանելով գլխից, նա տրորեց աչքերը,
կրկին վերցրեց սև մատիտն ու գծադրի տակ
դրեց. «ՅԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ», և, հարցա-
կաններ՝ մի քանիսը: Այդ հարցականներին
պատասխանելը Վահան Վարդյանին չեր վերա-
բերում, բայց նա փորձեց, չի՞ կարող արդյոք
չուծել:

Մի քանի անգամ ցուցամատերն ականջը
կոխեցուց հետո, Վարդյանն զգաց, ղոր գլուխն
սկսեց ցավել: Տրված պայմաններից յեկնե-
լով պետք եր ասացուցել, «Կարմիրների» կողմն
և հաղթությունը, թե «Սպիտակների» — գրծ-
վար հարց:

Վարդյանը հիշեց տեխնիկումը, յերկրա-
չափության դասերը, յերբ տրված պայմանն
ու պատկերը գեղեցիկ գրելով ու գծելով, նա
կանգ եր առնում հարցականների վրա ու չեր
դռնում այդ անիծյալ «ՅԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅԱՆ»
ապացուցելու ձևը: Բայց այնուամենայնիվ ա-
վելի հեշտ եր ապացուցել յերկու յեռանկյուն-

ների հալասարության յերեք սլաժաններից
վորեւ մեկը, քան այս խնդիրը:

— Чорт его знает — բարձրաձայն ասաց
Վարդյանը, ծալեց «Գործ»-ն ու կոժուռեղան
վերցնելով, մոտեցավ լուսամուտին:

Փայրելում ելին ասողերը: Ահա մեկն ըն-
կավ իր յետեից թողնելով լույսի այնպիսի մի
դիծ, վոր նման էր դժադրի վրա Վարդյանի
դժած Սարգսրարատի ջրանցքին:

— Ահա քեզ յերկինք. սա՛ յե իմ կարգա-
ցած ուսն սրեաների՝ կոպկասի յերկինքը, —
Վարդյանն հեղնարար ժպտաց ու փակելով
շտարի № սենյակի դուռը, դղրդոց հանող
քայլերով ներքե իջավ փայտե աստիճաննե-
րով:

Լենինյան անկյունումն ելին բոլոր բանա-
կայինները: Յուրաքանչյուրը մի հրացան վեր-
ցրած, մաքրում էր: Վարդյանը մտադրադ
ու զանդադ քայլերով մոտեցավ նրանց:

— Ը՛հը, ընկեր ինդլիկենաւը յեկավ, —
բղավեց Սարգիսը, — լերեք աշխատանքի
լծեք ինդլիկենաւին. —

— Բախական ե, ընկերներ, վերջ տվեք, —
սլատատխանեց Վարդյանը վիավորված:

— Յես արդեն վերջ եմ տալիս պրծա,
զնա դու յեւ քո հրացանը վերցրու (մաքրա:
ա՛յ, ենա՛), — սլատատխանեց Սարգիսն իրոնիկ
տոնով, բայց սառնարյուն ու հանդիստ:

Վարդյանը վերցրեց հրացանը, շամփուրի
ծայրի մաքրիչի վրա փաթաթեց սպիտակ շորն:

ու փորձեց փողի մեջ մտցնել. հակառակ դոր-
ծադրած ուժին, չամփուրը ներս չեր դնում,
մաքրիչի վրա շորը հաստ եր փաթաթված:

Տեսնում ես, չես կարում մտցնես... յես
իմանում ե, թե եդ տեսակետից դու լավ կլի-
նես.— կատակեց Ասատուրը:

— Ձե, Ասատուր, դու սխալվում ես, եդ
ասպարիզում Վահանը շատ ակտիվ ա, ինչ-
քան չլինի ինդլիկենտ ա, բա՛յամ,— հարեց
Սարգիսը:

— Ձի լինի, վոր վերջ տաք եդ ձեր ինտե-
լիգենտ ածականին, ծաղրելու լինի, յես ու-
վելի վարպետ եմ,— դայրույթի համնող վի-
րավորանքով պատասխանեց Վահան Վարդ-
յանը...

— Վո՞ր Ֆարգործումն ես ավարտել ու
վարպետ դարձել:

— Առում եմ բավական ե:

Բոլորն ել բեցին: Մոտենալով Սարգիսին,
Ասատուրը փափաց.

— Վոր խռովում ա, ել ձեռ մի առեք,
բոլ ա...

— Հակառակը, վոր խռովում ա, պտի ձեռ
առնենք,— բարձր ձայնով պատասխանեց Սար-
գիսը, ապա դիմելով Վարդյանին, շարունա-
կեց:

— Վոր առում ենք ինդլիկենտ, դու ել ու-
ռում ես մեջդ, ի՞նչ կարիք կա խռովելու, ըն-
կերներ ենք, խոսում ենք ընկերական տեսա-
կետով, շուրջիս ա.

— Ուրիշ բան չունե՞ք խոսելու:

— Վոր ունենայինք են ա ուրիշ բան կխոսեյինք, ե՛լի: Բայց խոսվելը լավ բան չի, վահան: Ասում ենք, ելի, հո ինդլիկենա չեղա՞ր: Ականջներդ կախվում են կասես թե լոջ լինեն, մի դալչեդ ենսկես կախ ես դցում ու հետդ քաշում, մոնց վոր փետով խփած լինեն, փտաներդ ել ենսկես ես իրարից հեռու քցում, կարծես թե թաղա կարգված աղջիկ լինես: Պարզ ա, վոր ես բոլորն ինդլիկենատություն չի: Մենակ դու սրտով ես ինդլիկենա, յերկրորդը՝ յերեսիդ սիվտակ կաշով, ու, մեկ ել՝ եդ կարմիր պոռչներովդ... աղջկա պես կարմիր պոռչներ ունես, մարդ վոր պաչի լաղաթ կաա...

Զայրույթը յեռաց, վահան վարդյանի մեջ, վորքան ել աշխատեց նա սառնարյուն մնալ, չկարողացավ: Ատամներն ամուր սեղմելով իրար, նրանց արանքից դսպված դայրութով, ոճի ֆշշոցի պես նետեց նա:

— Յինի՛կ...

Վարդյանի բորբոքված դեմքից ու սլողատորվող աչքերից յերևաց, վոր նա բարկացած է:

— Վերջ տուր ելի, — բղավեց Սարգսի վրա Ասատուրը:

Չդալով, վոր չափն անցել է, Սարգիսը բարձրաձայն պաշտպանվում էր, այնպես, վոր վարդյանն ել լաի:

— Ի՞նչ կա վոր, քնկերական շուրջու-
թյուն ենք անում, ի՞նչ ասի վոր...

Փակադակն իր տեղը մտցնելով, Վարդ-
յանը յուղից քամած շորով մաքրեց հրացանի
աղուստն եւ ու դուրս յեկավ լեռանկյունից։
Նրա սիրտն այնքան եր լցվել, վոր քիչ եր մնում
լաց լինի։ Թե ինչո՞ւ եյին այդպէս վարվում իր
հետ, նա չեր հասկանում։ Ինչո՞ւ հապա նույն
կերպ չեն վարվում նրանք Քարամյանի հետ,
նույն կերպ չեն վարվում իրար հետ։ Արդյոք
այդ բոլորի մեջ մի տեսակ տենդենց, չարա-
մտություն չկա՞։ Վարդյանը մտածում եր հի-
շելու, դռնելու, մի այնպիսի պատճառ վորն
հիմք կամ ստիժ լիներ նրանց այդպէս վար-
վելու։ Յեւ չեր դռնում այդ հիմքը։ Ինչո՞վ
կարող եր Վարդյանը, թեկուզ թույլ հակա-
կրանք ստեղծել նրանց մեջ դեպի ինքը։ Այդ
նա չեր հասկանում։

Շտաբի բակում գնում գալիս եր Վարդ-
յանն ու հուզված փնթփնթում ինքն իրեն։ Նրա
կողքից քայլողը կարող եր չսել իրար յետեից
կրկնվող միևնույն բառերը։

— Ամբարտաւաններ, ամբարտաւան-
ներ...

Յերկինքը պարզ եր ու փայլելուն։ Բա-
կում թափված ջուրը սառչում եր։ Բակի
ջրի բաց ծորակից ջուրն այնքան դուրս աղ-
մուկով եր թափվում իր դեմի դռան մեջ, վոր
Վարդյանին թվում եր թե սիրելի յերգի նվա-
դըն ե լսում։

Բաւիւմ զնում—դալիս եր Վարդյանը և նրա մեջ յեռացող միտմտրանքն ու դաշրույթը տեղի և յին տալիս մի ուրիշ բանի: Նա մտածում եր, թե ինչն եր այդ, մոր մի քան ըտպեյում այդպես փոխում եր իրեն:

Քայլերը գանդաղեցրեց Վարդյանը, ապա կանգնեց: Գոան մեջ թափվող ջրի զուլալ աղմուկն ամենի տշխույժ եր: Վարդյանը մի քանի քայլ մոտեցավ թափվող ջրին և այդ ըտպեյին զգաց, մոր կարտան և իր մեջ խոսում: Վարդյանը նայեց յերկնքին ու փափաաց.

— Ինչ սքանչելի տշնանային յերկնք և...

Կարտան եր խոսում Վարդյանի մեջ զուլալ ձայնով, ինչպես ծորակից գոան մեջ թափվող մելա ջուրը:

Գուրս գալով բակից, Վարդյանը արագութեամբ դեպի շտարի շենքի մուտքը գնաց: Որտապահի սենյակը: Մտավ ու առանց վայրկյան սպասելու, զգաստ կանգնեց ու պատիվ վերցրեց ամառին.

— Թույլ տվեք, ընկեր Ալադ, ժամ ու կեսով քաղաք գնալու:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ և պատահել:

— Վոչինչ, հենց ենպես... ուզում եմ... տնից մի յերկու գիրք բերել կարդալու:

— Գիրք: Չե՛, քաղաք գնալ չի կարելի:

Վարդյանը դիմիկոր դուրս յեկավ որտապահի սենյակից, այս անգամ դեպի գորանոցը: Մեջքի վրա յերկար պառկելով իր մահճակալի

վրա, նա շնչում եր հեմիհեմի, կարծես մի քանի
կիլոմետր տարածություն վազել եր միանգա-
մից:

— Այդպես ուրեմն թույլ չտալեցին, Լյու-
րային չտեսա, վոչինչ...

Այդ որը Վահան Վարդյանը վոչինչ չգրեց
իր որագրի տետրակում:

— Հրացանն ունի յոթ գլխավոր մաս՝ փող,
փակադակ, պահեստատուի, ագուստ, փողա-
պատ, սվին և շամփուր:—

— Դու յեւ կրկնիր Ասատուր:

Ասատուրը, վորին բանակայինները Բաա-
րակ, կամ Բայլչեիկ Ասատուր եյին ասում և
նա դրանից բնավ չէր վերափոխում, կրկնում
եր պետի սոսածները: Վահան Վարդյանը չէր
լսում վոչ պետին, վոչ եւ բանակայիններից
վորեւե մեկին: Նա դեռ նախորդ որվա արա-
մադրության մեջն եր: Վահան Վարդյանը
տխուր եր: Այդ ուսումնառով եւ նա պարտաւորու-
թում նստել եր դժգոհությամբ: Նստել եր,
բայց մտքով այնտեղ չէր:

— Ապա դու վերցրու հրացանը, ընկեր
Հովո, — լավեց պետի բարձր ձայնը:

Վարդյանը սթափվեց մտքերից, յերբ լսեց
Հովոյի անունը: Ամեն անգամ, յերբ Հովոն եր
խոսում, վարդյանը լարում եր իր ամբողջ լո-
ղությունը: Նրան հետաքրքրում եր, թե ի՞նչ
դուրս կտա Հովոն: Հովոն հաճույք եր պատ-
ճառում Վահան Վարդյանին: Վարդյանն ինչ-

քան չե՛ր սիրում նրան, բարկանում եր ինքն իր մեջ նրա հոգւտութ՛յան վրա, այնքան զվարճա-
նում եր նրանով:

Հովոն վերցրեց հրացանը:

— Ի՞նչ հրացան ե դա:

— Մոսենի յա՛, ի՞նչ ա:

— Գա՞նի մաս ունի:

— Ո՛ւթ, չե՛, չե՛, յոթ, յոթ մաս ունի:

— Յույց տուր մասերը, վորո՞նք են:

— Վորո՞նք են:

— Հա, ցույց տուր եղ յոթ մասերը:

— Ե՛, անտեր մտես գնաց...

— Մտածիր, ասա.

— Թո՛ւ, անտեր. իմա՞լ մտես գնաց...

— Սա որինակ վո՞ր մասն ե:

— Եի՛ն ա, վոր մասն ա.

— Եի՛չ չի, այլ շամփուր:

— Ճիշտ ա, ճիշտ ա՛, շամփուր ա:

— Սա՞:

— Լուլեն ա,

— Լուլա չե, ընկեր Հովո, այլ փող:

— Փող, փող, ճիշտ ա, փող ա:

— Յերբ Հովոն վերջացրեկ եր, վարդյանն

եղի ե՛ պարապմունքումն եր և այնտեղ չե՛ր:
Ահամա նրա միտքն ուրիշ տեղ եր սլանում և նա
չե՛ր կարող կանգնեցնել մտքի այդ սլացումը,
պարապմունքը լսելու համար:

Իսկ յերբ Հովոն նստել եր արդեն, վարդ-
յանն զգաց, վոր նախորդ որվա պես քաղցր մի
կարոտ ե հուզում իրեն: Նա մտքում վորոշեց

անելիքը ու անհամբեր սպասում եր պարապ-
մունքի վերջանալուն:

Պարապմունքը վերջացած համարվեց:

Վահան Վարդյանը մոտեցավ պետին:

— Ընկեր պետ, քույրս հեռու տեղից ե յե-
կել— ուղում ե ինձ տեսնել, յերկու տարի յե,
ինչ չի տեսել, խնդրեմ թույլ տաք,— Վարդյա-
նը խնդրում եր աղաչական տոնով:

— Վճռեղից ե յեկել ձեր քույրը:

— Մոտեցավից, այնտեղ նա կինո դերա-
սանուհի յե:

Պետը ժպտաց: Ապա թեքվելով դեպի ա-
վազը, կարդադրեց.

Թույլ տալ մինչև յերեկոյան ժամի 9-ը:

Վահան Վարդյանը դուրս ընկավ: Նրա
սիրտն իրենից առաջ եր թռչում: Քիչ եր մնում,
վոր Վարդյանը վեր—վեր թռչի և մանկապար-
տեղ դնալու որերի պես ճչա.

— Խաբեցի, խաբեցի...

Վահան Վարդյանը Լյուբայի մոտից վերա-
դարձավ ժամի 11-ին, դեռ չհաղեցած նրանով:
Որասրահին նա պատասխանեց, վոր իրեն տեղ
եյին ուղարկել: Շտաբի դռնից ներս մտնելով,
իր համար միայն լսելի ձայնով ասաց նա.

— Բախտս բերում ե, բոլորն ել դյուբահա-
վատ մարդիկ են...

Վարդյանը մտավ զորանոցը: Քնած եյին:
Մոտեցավ նա մահճակալին: Հանկարծ նա իր
յետևից փափսոց լսեց, թվաց թե մեկը հետևում
ե իրեն: Շնտ դարձավ:

Հովոն եր:

Ո՛ձի դլուխն ողի մեջ ցցած, ինքն իրեն
պրկնում եր նա.

— Ընկեր Վորոշիւյով... ընկեր Վորոշիւ-
յով...

Հեղնական մի ժպիտ խաղաց Վարդյանի
դեմքի վրա:

— Մարդը քնի մեջ ել շարունակում ե մտա-
ծեղ, ինչ անխոնջ ուղեղ,— ու քիչ մնաց, վոր
Վարդյանը փութկար:

Վարդյանը բարձրացալ լամպը թղթով
փաթաթելու: Յերբ նրա աչքերը փակվեն, նա
թուղթը, ինչպես ամեն ոք, ձողով ցած կնետի:
Բարձրացալ Վարդյանը և ողի մեջ բռնեց լամ-
պը:

— Ի՞նչ ես անում,— լսեց նա կողքից:
Նրա մարմինը փշաքաղվեց:

Ավազն եր:

— Ի՞նչ եք անում:

— Ընկեր ավադ, ուղում եմ լամպը թղթով
փաթաթել, ջղերիս վրա աղդում ե...

— Իջեք, իջեք, ջղերի վրա աղդում ե...
Իջեք: Գիտեք, վոր հրամանով լամպը պետք ե
վառ մնա, բացի դրանից ել, ժամի 11-ից անցել
ե 10 բոպե, յերկու ժամ 10 բոպե ուշացել եք:
Վաղը կներկայանաք:

— Լսում եմ, ընկեր ավադ...

— Իսկ հիմա քնեք առանց լամպը փաթա-
թելու:

— Լսում եմ...

Վահան Վարդյանն անկողին մտալ, իր հետ նրա տակը մտցնելով իր զայրույթը:

— Դեռ իրեն հարկաւոր ե գրել ու կարդալ սովորեղ և ինձ ստիպում ե լռել, փնթփնթում եր Վարդյանն անկողնու տակ:

Վահան Վարդյանն անկողին մտալ ու չկարողացաւ զսպել զայրույթը՝ քնելու:

Իսկ Հովոն ընկեր Վորոշիւյով... ընկեր Վորոշիւյով... — ով կարծես սղոցում եր Վարդյանի նյարդերը: Մի անգամ, յերբ մի անսլիտան թուփակ այդպես խանդարում եր Վարդյանի քունը, նա սպանեց թուփակին:

Առավոտյան, յերբ Վարդյանը տուն գնաց, նման եր նա պարզած, ժպտացող արևոտ որւիա: Թխպոտ որւիա պես տխուր դարձաւ նա, յերբ անկողին մտալ: Բնությունն ու մարդու բնավորությունը նման են իրար:

Վահան Վարդյանը քնեց խռովահույղ հոգով:

Վահան Վարդյանը խաբեց Լյուբայի մոտ գնալու համար: Բայց լինչպե՞ս: Նրան, վորին նա սիրում եր վորպես նկարիչ Վահան Վարդյան, նրան ներկայանար վորպես զինվոր Վարդյան:

— Վոչ, Լյուբային միայն նկարիչ Վարդյանի կիրթ հազուատով իրավունք ունեմ հանպելու, և վոչ ուրիշ կերպ, — վորոշեց Վարդյա-

նը ճանապարհին: Մինչև տուն հասնելն այնպես
եր նեղվում նա, վոր թվում եր թե թաղիքով և
փաթաթված: Տանը Վարդյանը շորերը փո-
խեց, շինելն ու սապոգները հանելով, հագավ
դարչնապուշ կոստյումը, դալուստիկը կապեց
ու ներկայացավ Լյուբային, կատարյալ ջենտ-
լեմենի պես:

— Հլա կարմիր բանակայինիս մտիկ, —
ծիծաղեց Լյուբան և, սատանայական խորա-
մանկությամբ (առանց վորի Վահան Վարդյա-
նի համար մի քիչ պակաս հետաքրքրական
կլիներ նա) մատը թափ տվեց Վահանի վրա

Վահան Վարդյանը կհարձակվեր նրա վրա,
կգրկեր նրան ու կկծեր այդ չարաճճի մատը,
յեթե Լյուբայի փոքր յեղբայրը տանը չլիներ:

— Այլեյի լավ կլիներ, վոր զինվորական
հազուստով ինձ մոտ գայիր, իդուր ես ժորժի-
կացել, — քնքշաբար հանդիմանեց Լյուբան:

Լյուբայի փոքր յեղբայրը տանից դուրս յե-
կավ:

Վարդյանը հարձակվեց Լյուբայի վրա, մի
քանի անգամ ամբողջ ուժով համբուրեց, ապա,
թևերի մեջ առնելով բարակ իրանը, տարավ
նրան դեպի մահճակալը:

— Այդ ի՞նչ դողություն և, 'հե՛յ, — շեմ-
քի վրա յերևաց Լյուբայի մայրը, — գո՛ղ զին-
վոր. այդ յե՞րբ ես յեկել. —

Մի թևը դեռ Լյուբայի իրանին փաթա-
թած, Վարդյանը մոտեցավ Լյուբայի մորը:
Մայրը համբուրեց Վահան Վարդյանին: Իսկ

Վարդյանը նրա ձեռքը: Ներքին անհուն մի ուրախություն զգալով, մայրը կճմթեց Լյուբայի թուշն ու գունաթափ շրթունքներով մրմնջաց.

— Չա՛ր աղջիկ, դո՞ւ ել ես գաղտուկ բաներ անում.

Վահան Վարդյանը գնաց տուն, հագալ զինվորական շորերն ու ելի հանդիպեց Լյուբային:

— Այ, այդպես ավելի յես դուր գալիս ինձ.— քրքջաց Լյուբան: Բայց Վարդյանն ամաչում եր կոպիտ ու մեծ սասողներից, վատ եր զգում իրեն շինելով ու կոմունարկայով և, վորպեսզի Լյուբայի չար աչքերից աղատվի, ամուր գրկում եր նրան ու դեմքը սեղմում կրծքին:

— Վայրենացել ես, Վահան, եդպես ել կսեղմե՞ն— հատուկ հաճությամբ բողոքեց Լյուբան:

— Տաս—տասներհինգ որվա համար այսօր պետք ե տեղը հանեմ, Լյուբինկա ջան...

Այդ ոբը, յերբ կամանդայի ավադն զգաստ տվեց Վարդյանին և ասաց, վոր նկատողություն ե անում նրան ժամի իննի փոխարեն տասներեկին զորանոց դալու համար, վորը զինվորական կարգապահության խախտում ե, Վարդյանը չեր կարող մտածել, վոր ավելին ե սպասում իրեն:

Ավագի նկատողությունից հետո Վարդյանի տրամադրությունը նույնիսկ բարձր եր: Փորձնական նշանառության պարապմունք եր:

Վարդյանը թեք եր բռնում հրացանը: Վորքան ուղղում եյին, դարձյալ նա սխալ եր բռնում:

— Ձե, ախպեր ջան, քո բանը թեք ա, դու բայլընիկյան գծից թեքվել ես,— կատակում եր բայլընիկ Սաստուրը:

Վարդյանը հրացանը մեկ դեպի աջ եր թեք բռնում, մեկ դեպի ձախ և Սաստուրն ասում եր.

— Քո մեջ աջ ու «ձախ» թեքումները խառնվել են իրար բալամ, դու բայլընիկյան գծից թեքվել ես...

Բոլորը ծիծաղում եյին Սաստուրի կատակների վրա: Այդ կատակներում անախորժ բան չկար նաև Վահան Վարդյանի համար: Նա իրեն այնքան եր ուրախ զգում, վոր թվում եր թե գեղարվեստական տեխնիկումի ընկերուհիներով և շրջապատված և վոչ թե նրանցով, վորոնցից հաճախ կատաղելու չափ զայրանում ե:

— Քաղաքավարի խոսելն ա՞, վոր վոչ վոք չկարա վրադ,— ելի մեջ ընկալ Սարգիսը:

Վարդյանի տրամադրությունը մեկեն վոխվեց:

— Դե, ինչպե՞ս խտերիկայի հասնելու չափ չհուղվես, յերբ քաղաքավարությունն ել ե ծաղրվում,— սկսեց զայրանալ Վարդյանը: Յեվ ուղղակի դիմեց Սարգսին.

— Դու ե՞լի սկսեցիր, իսկ յես քեզ մարդ չե՛մ հաշվում, դրա համար ել չեմ պատասխանի քեզ...

Սարգիսն ել վրա տվեց.

— Դու ինդլիկենդ մարդ ես, իհարկե մեղ մարդ չես հաշվի...

Պետը չեր լսում: Վարդյանին ու Սարգսին մոտ եր ֆարամյանը: Ուղղակի ձևով, մի տեսակ հրամայելու յեղանակով, վորից Վահան Վարդյանը բնավ դժգոհ չմնաց, միջամտեց հրայրը:

— Վերջապես վերջ պետք ե տա՞ք, թե չե: Վարդյանն զգաստացավ ու լռեց:

Այդպես: Լյուբայի մոտից վերադառնալուց հետո մի նկատողություն ավագի կողմից, աննշան մի անախորժություն Սարգսի հետ պարապմունքում և, ուրիշ վոչինչ:

Թվում եր թե ամեն ինչ դա յե, թե ամեն ինչ այդպես թեթևորեն վերջանում ե:

Բայց պարապմունքից հետո, պետը ելի դիմեց Վարդյանին:

— Ընկեր բանակային, ներկայացե՞ք ինձ:

— Լսում եմ, ընկեր պետ, — զարմացած տեսաց Վարդյանը և մոտ գնալով զգաստ կանգնեց:

— Ինչո՞ւ յեք յերեկ քաղաքացիական զգեստով դուրս յեկել փողոց

—

— Պատասխանեցե՞ք, ընկեր բանակային:

Վարդյանը կմկմաց: Անակնկալը շփոթել եր նրան: Պետը վո՞րտեղից գիտեր դրա մասին:

— Վոչ մի բանակային, վոչ մի դեսպոմ իրավունք չունի քաղաքացիական հագուստ կը-

ընելու, այդ ձեղ ասված է: Վերջապես պետք է վերջ տա՞ք ձեր այդ քաղաքացիական տրամադրություններին թե՞ չէ: Կարծում եք շտաբային աշխատողն աքտոնյա՞լ է, կարող է այդպիսի խախտումներ կատարել:

Վորովհետև դուք նոր բանակային եք, դրա համար յես ձեղ միայն դդուշացնում եմ, այլապես տույժի կենթարկվեյիք...

Վարդյանը փորձեց արդարանալ:

— Վոչ մի խոսք, վոչ մի առարկություն, — բարկացավ պետը, — վերջին դեպքը լինի, ադա՛տ:

Վարդյանն ազատ չնչեց: Ազատ հրամայելուց հետո պետը մոտեցավ նրան ու ձեռքը նրա ուսին դնելով, մտերմորեն սկսեց դրուցել հետը: Պետը բացատրում էր, վոր Վարդյանն այդ քայլով խախտել է կանոնադիրքը, վոր պարետը նույնիսկ դրա համար կարող եր կալանքի տակ առնել նրան, վոր Վարդյանը բոլորից գիտակից է և չպետք է թույլ տա իրեն, այդպիսի հանցանքներ գործելու և այլն և այլն:

Վարդյանը վարժվել եր պետի քարոզներին: Մինչդեռ պետը խոսելիս լցվում եր ուսուցչի հավակնությամբ, Վահան Վարդյանը հաշվում եր թե յուրաքանչյուր նախադասության մեջ քա՞նի քերականական սխալ է գործում նա, քանի ավելորդ բառ է ասում. —

Պետը վաղուց հեռացել եր Վարդյանի մոտից, իսկ Վարդյանը դեռ փնթփնթում եր.

— Այո, կան մարդիկ, վորոնց անհրաժեշտ

ե գրել, կարդալ ու արտահայտվել սովորել,
բայց նրանք չտապում են ամբիոն բարձրա-
նալ... Ի՞նչ արած պետք է յենթարկվել...

Սարգիսն այդ դեպքից հետո անընդհատ
ծաղրում եր Վարդյանի դալստով կապելը և
ներվայնացնում նրան: Հաղիվ կարողանալով
զսպել բացահայտ իր արհամարհանքը, Վար-
դյանը համոզում եր իրեն:

Լավ ե, լավ ե, վոր Հայատասխանեմ, ինձ
համար վայելուչ չի նրա հետ վեճի բռնվել, լավ
ե վոր Հայատասխանեմ...

Իսկ յերեկոյան, յերբ պետք եր քնել, շա-
րունակելով ցերեկվա իր մտածումները, Վա-
հան Վարդյանը մտքում խոսում եր.

— Կարող եյի դեղարվեստական ակամե-
դիա մտնել... Կարող եյի ակադեմիա գնալ
սովորելու, բայց յեկա ու ընկեր դարձա Սար-
գսին, Հովոյին...

Այդ որը Վահան Վարդյանը վոչ կարող եր
ասել ուրախ ե և վոչ ել տխուր: Մի տեսակ
տարտամուծյուն եր մտել նրա սիրտը, վորը
նման չեր տխրության:

Այդպես ել նա գրեց իր ողագրում:

Յերբ Վահան Վարդյանը բաց արեց դորա-
նոցի դուռը, հանդիպակաց լուսամուտից յե-
րևաց վերջալույսը՝ արյան անափ մի ծով:
Աննման ու սքանչելի յե քաղաքի վերջալույսը:

Վահան Վարդյանը լուսնոտ մարդու նման անդդալնության մեջ է ընկնում, յերբ նայում է նատուրային այդ գեղանկարին: Արշալույսը Վահան Վարդյանը չի սիրում, վերջապես՝ դա նրա համար է միայն, ինչպես մութը՝ չղջիկի:

Վահան Վարդյանը նայում է վերջապես ու մտածում. «Կույվ լիներ: Արյուն հոսեր: Վերջապես արյունով ներկվելն ծովի պես անծայրածիր դաշտերը: Հետո՝ դադար լիներ, ու մենք արյան այդ ծովում թիկնելինք ալիքների, այսինքն թումբերի վրա, հանդստանալու»:

— Յնժա՛, ինչ փառահեղ պատկեր է, — ասում է Վարդյանն ու մտածում, թե ինչպես կկոչեր այդ նկարը: Յեւ ահա դռնում է դա յել: Նկարի տակ նա պիտի գրի. «Կարմիր ասպետների հանգիստը» — դորժ՝ նկարիչ Վահան Վարդյանի...

Ապա Վահան Վարդյանը պատկերացնում է, թե ինչպես մուգեյներում պետք է նայեն այդ նկարին ու հիացած բացականչեն. «Замечательная картина», թե ինչպես պետք է աղջիկներն հուզվեն այդ նկարով ու ասեն. «սիրելի նկար է»...

Վողեորվելով գեղեցիկ այդ մտահղացումով ու յերևակայությամբ, Վահան Վարդյանը դրամատիկ ձևով արտասանում էր զորանոցի դատարկ սենյակում:

— Ոհ, կեցցես դու, հո՛ւյս, յերազի պես

յերջանկացնող հուշս, յերաղի պես քաղցր: Յեւ հաւատում եմ քեզ ու դիտեմ, վոր պատմության զբքերում արվեստների մարդկանց անունների մեջ կլինի ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴՅԱՆ անունն եւ:

Հուշս, հուշս...

Վարդյանը թիկնեց լուսամուտին ու նայում եր հեռու հորիզոնի դեղին անսահմանությանը: Ապա նա բացեց լուսամուտը: Պաղ ողբ խիեց նրա դեմքին: Նա մտածում եր, ու քիչ եր մնում, վոր բաց լուսամուտից բարձրաձայն արտասանի, ինչպես արտիստը՝ բեմից (այդպես է նա իր հուզումների տարերքի պահերին): Բայց յերբ յետ նայեց, տեսավ, վոր իր մահճակալի վրա լուռ ու մտահոգ նստած է Բայլչեիկ Ասատուրը: Վարդյանը նրան այդպես յերեք չեր տեսել: Չանձրացնելու չափ կատակներ է անում Բայլչեիկ Ասատուրը: Ու հիմա նստել և այնպես տխուր ու մտահոգ, վոր թվում է թե ուզում է լուծել անլուծելին: Բայլչեիկ Ասատուրը՝ տխուր: Դա և՛ շինծու յե, և՛ բռնադրոսիկ, և՛ տարորինակ:

— Իսկ ինձ թվում եր, — մտածում է Վարդյանը, — վոր Հովոն, Սարգիսը և Ասատուրն ու սրանց նմանները տխրել չգիտեն, վորովհետև մտածել, ապրել ու հուզվել չգիտեն. ուրեմն պատահում է, վոր յես ել եմ սխալվում:

Ասատուրը նստել եր տխուր, նույնիսկ՝ մռայլ: Նրան նայելով, Վարդյանն հիշեց յերազում տեսած Ներոնի արձանը, մռայլ ու ան-

ժպիտ: Վարդյանը տեսնելով Ասատուրին այդ դրությամբ, մոտեցավ ու թեւը նրա մեջքին տանելով, մտերմական կարեկցությամբ հարցրեց.

— Դո՛ւ յեւ ես արդեն բանակից ճանճրացել, Ասատուր...

Ասատուրն աշխարհի մի հայացք նետեց նրա վրա, ինչպես նա կնայեր իր թշնամուն: Այդ հայացքը լիքն էր չարությամբ ու մահառիթատելությամբ: Բայց թե ինչու յեր նա այդպես նայում իր վրա, թե ինչով էր ինքը մեղավոր, այդ Վահան Վարդյանը չէր հասկանում: Նայենթադրեց, թե Ասատուրը չհալատաց իր կարեկցությանը և անկեղծությամբ ասված խոսքերը չհամարեց այն խոսքերը, վորով ինքը դեմեց նրան: Դրա համար եւ նա կրկին թեւն Ասատուրի մեջքով տարավ և այս անգամ ավելի քնքշադին, հարցրեց.—

— Իսկապես Ասատուր ջան, ի՞նչ և պատահել...

Եւ ի նույն մահառիթատելությամբ լիքը հայացքով Ասատուրը չափեց նրան: Իսկ Վարդյանն ավելի աշխատեց քնքշանալ:

— Ինձանից հեռացի՛ր, ոպորտունիստ ջան վորդի,— սլալթեց մեկեն Ասատուրը:

Վահան Վարդյանին թվաց, թե Ասատուրը դերի մեջ է: Վարդյանը փորձեց կատակել և դրանով ավելի կատաղեցրեց Ասատուրին:

— Քեզ ասում եմ հեռացի՛ր ինձանից, րո...

Վարդյանը յետ-յետ քաշվեց։ Ասլա՛ տես-
նելով խաղ կարծածի լրջությունը, փորձեց
ինքն ել լրջությամբ վերաբերվել։

— Հայհոյանքիդ համար սլատասխանատու
յես, այդ մասին յես կգեկուցեմ ավագին,—
սպառնաց Վարդյանն ու հեռացավ։

— Գնա՛, քեզանից վախեցող չկա, յես քո
հետ հետո կխոսամ,— նետեց Ասատուրն ավելի
սպառնադին։

Վահան Վարդյանն ի հարկե, ավագին չղե-
կուցեց, մտածելով, վոր դրանով առիթ կստեղ-
ծի Ասատուրի համար իրեն պոչեր կտղնելու։
Վահան Վարդյանը խուսափում եր այդ բնույ-
թի հարցերով իր գլուխն աղմուկի խառնելուց։

Վարդյանը միայն հանդիմանում եր իրեն,
վոր բաղմաթիվ դեպքերից հետո եյի ինքը
սրտաբաց ե մոտենում այնպիսի մարդկանց,
վորոնք իր լավ վերաբերմունքին արժանի չեն։

— Յես քննադատում եյի Ոգնեվի հերո-
սին, Կոստիա Ռեարցովին,— դուրս դալով դո-
րանոցից, մտածում եր նա,— վորն ասում եր
թե, «Յես յոթերորդ հարկից նրա ծոծրակին
չեմ թքի»— յես հիմա դոհունակությամբ
կկրկնեմ այդ խոսքերը։—

Այդ որը Վարդյանն իր որագրում գրեց։

«Սմենադեղեցիկ գեղեցկությունն ինձ հա-
մար դա մեր քաղաքի վերջալույսն եր։ Այսօր
յես վայելում եյի այդ գեղեցկությունը և տրա-
մադրությունս Շալիապինի յերգի պես բարձր
եր ու նրա արվեստի պես նրբին։ Կոտրվեց

տրամադրությունս և Շալիապինից իջավ մին-
չև Ասատուրը, բարձունքներէց՝ հաստակը:

Աշխարհերջի պաղ շունչն ե ներս փչում լու-
սամուտից»:

Հարափութիս ու տարորինակ:

Այսպես են ասել Վարդյանին: Հիմա, յերբ
մտածում ե նա, դտնում ե, վոր սխալ չեն ասել:
Մարտ ամսլա յեղանակի պես փութիսական ե
նրա ներքին աշխարհի բնությունը:

Այսոր ելի ճիշտ այդպես եր:

Առաջնայան վաղ լսվեց ավադի ձայնը:

— Արթնանա՛լ:

Վահան Վարդյանն ել արթնացավ: «Արթ-
նանալ» — ազդանշանից մինչև «Հաղնվել» — ր
հինդ բոպեյի տևողություն ուներ: Անցավ այդ
հինդ բոպեն, լսվեց «վերկաց» — ր և դեռ Վահան
Վարդյանը քնած եր: Սվադը մոտեցավ նրան,
շարժեց:

— Վեր կացեք, ընկեր Վարդյան:

Վարդյանը նստեց անկողնու մեջ ու հո-
րանջեց: Նրա մարմինն այնպես եր թուլացել,
կարծես թմրեցնող շիճուկ եյին սրակել:

Վեր կացեք ե, ձեզ հետ չե՞մ, ընկեր Վարդ-
յան:

Վարդյանն ելի հորանջեց: Նա ինչ վոր
ծանրություն զգաց դիսի վրա: Ստուգելու
համար շոշափեց խուզված դլուխը:

Վորքան ել Վահան Վարդյանն աշխատեց
շուտ հաղնվել, վորպեսզի Ֆիզիկուլտուրայի

պարապմունքից չուշանա, չկարողացալ հասնել:

— Շարլէ՛ւ, — լսեց նա բալից ավադի ձայնը:

Վարդյանը մինչև դուրս յեկալ բալը, շարքը պատրաստ եր:

— Ընկեր ավադ, թույլ տո՛ւնք շարք կանգնել, — խնդրեց նա ղեկաւոր կանգնելով ու պատիւ բռնելով ավադին:

— Կանգնեցե՛ք, բայց ուշացել եք, — թույլատրեց ավադը դժգոհությամբ նայելով Վարդյանի վրա:

Վարդյանը հիշեց դպրոցական տարիները, յերբ հաճախ վորպես մշտական բեռ, իր վրա կրում եր ուսուցիչների դժգոհության արտահայտությամբ լիքը հայացքները: Պարզ ե, վոր նրա տրամադրությունն այլևս չեր կարող Շալիսայինի յերգի սլես բարձր լինել, վորովհետև նա ուներ նաև Շալիսայինի յերգից բարձր ինքնասիրություն:

— Ա՛ջ, դա՛րձ:

Յերբ մարդ անտրամադիր ե լինում: Ֆիզիկապես ել թուլանում ե: Վարդյանն զգում եր, վոր վատ ե Ա.Ջ ԴԱՐՁ անում:

— Զա՛խ, դա՛րձ: Քայլո՛ւ մա՛րչ: Ընկեր Վարդյան, գլուխդ բարձր, ուսդ մի կծկիր, այդպե՛ս:

— Տեղո՛ւմ:

Ֆիզիկական պարապմունքից հետո կամանդայի բանակայինները նախաճաշի ղնացին,

վորից հետո՝ քաղաքապետունքի։ Լենանկյան
դռանը շարքը ցրվեց։ Սպասում եյին, վոր պե-
տը դա սրաքապետունքն սկսելու։ Մոտենալով
Վարդյանին, Հրայր Քարամյանը դիմեց նրան։

— Վահան, այսօրվա թերթն ունե՞ս։

— Այսօրվա թե՞րթը, չունեմ։

Այս անգամ Վարդյանը յերկու քայլ մո-
տեցավ Քարամյանին։

Ամենից սրտակիցը դիվիդիայի շտաբի կա-
մանդայում ելի Հրայր Քարամյանն եր Վարդ-
յանի համար։ Վարդյանն իրեն հարազատ եր
զգում նրան։

Վարդյանը մոտեցավ, բայց Քարամյանն
սկսեց։

— Ինչպես ե նորին պայծառափայլության
տրամադրությունը։

— Իհարկե՞ վատ։

— Վա՞տ, ինչո՞ւ։

— Ձե՞ս տեսնում, Հրայր ջան, տրամա-
դրությո՞ւն են թողնում։

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ ե յեղել։

— Ձտեսա՞ր, առաջոտը... հաշվի չեն
առնում, թե մարդ ինչ հոգեկան վիճակում ե
լինում, ինչ հոգեկան ապրումների մեջ ե...

Վարդյանը նկատեց Քարամյանի հանկար-
ծակի փոխալը։ Ժպիտը թռավ Քարամյանի
դեմքից։ Նա այնպես նայեց Վարդյանի վրա,
վոր Վարդյանին թվաց թե միայն Մասիսը կա-
րող եր այդպես նայել իր վտուղերին, միայն
բանաստեղծը կարող եր Պառնասից այդպես

նայել հասարակ հյուեններին: Քաբամյանը
այդպէս նայեց ու մեկնն դժգոհ դեմքը թեքեց
Վարդյանից:

Վարդյանը չհասկացաւ այդ տարրերնակ
փոփոխությունը: Նա մտածում էր, թե տհա
սա յեւ մի Սարգիս և, մի Ստատուր, նրանցից
տարբեր միայն նրանով, վոր սրան հասել են
կուլտուրականության թույլ շորշօրները:—
Տալտոյը, վոր Տալտոյ և յեղել, յերբեք այդ-
պէս չի նայել իր որերի վորեւեւ նկարչի վրա—
մտածում էր Վարդյանը,—իսկ սա դեռ խաղ-
մըղելու փորձեր և անում և արդեն ուրիշի վրա
այդքան բարձրից և նայում:—

Վահան Վարդյանն արդեն վորոշակիօրէն
իրեն սխալված էր համարում Քաբամյանի
նկատմամբ:

Պարսպմունքն սկսւեց: Վարդյանն ելի չեր
լսում: Ամփոփւիւ էր նա ինքն իր մեջ: Պետք,
վոր այնպէս սիրում և անձանձիր բացատրել ու
կրկնել, ելի հասել էր Հովոյին:

— Ո՞ւմ դիկտատուրան և մեր դիկտատու-
րան,— հարցրել էր պետք և ելի կրկնում էր
հարցը: Հովոն սովորականի պէս տարուբերում
էր դիտար:

Ո՞վ և հիմա մեր յերկիրը կառավարում,
ո՞ւմ իշխանությունն և մեր իշխանությունը:

Վարդյանն այդ ըսպելին մտածում էր, թե
Հովոն ելի չասի՞ Կլտյանի և անպատ, չիմացաւ
թե ինչպէս, տեղից հուշեց:

— Հովո՛, ասա Կլտյանի՛.

Հովոն թեքվեց դեպի նա ու համարյա դռ-
ուսց նրա վրա:

— Խա՞, քո արևն ել դինա', Կլտյանի'...

Պետը բարկացած նայեց Վարդյանին, ասա
Հովոյին:

— Տեսնո՞ւմ ես, վոնց են չփոթեցնում
քեզ: Ուրեմն պետք ե այնպես սովորես, վոր
չսխալվես: Ասա՛ ասա, ո՞ւմ դիկտատուրան ե
մեր դիկտատուրան:

— Հը՞...

Պետն ելի կրկնեց հարցը:

— Ում դիկտատուրան ա՞:

— Այո՛, ո՞ւմ դիկտատուրան ե մեր դիկ-
տատուրան:

— Ընկեր Վորոշիլովի դիկտատուրան ա,
ո՞ւմ դիկտատուրան ա.

Մյուս բանակայինները միայն ժպտացին,
խել Վարդյանը չկարողացավ զսպել իր
փռթկոցը:

Սարգիսը նստել եր Վարդյանի կողքին:
Կամաց, այնպես, վոր պետը չլսի, Վարդյանի
ախանջին հայհոյեց նա:

Չաթլա՛խ, դու նրանից լա՞վ մարդ ես, վոր
ծիծաղում ես նրա վրա...

Այս անգամ ել Վարդյանը չպատասխա-
նեց նրան:

Պարասպունքը վերջացած հայտարարելուց
առաջ պետը գիմեց բռնորին:

— Ընկերներ, ձեզանից մեկին պետք ե
կցենք Հովոյին, նրա թե՛ անդրադիտությունը

և թե՛ քաղաքական անդրադիտությունը վերաց
նելու համար։ Ամոթ է կարմիր բանակայինի
համար անդրադետ ընկեր ունենալը։ Ո՞ւր
ցենք, հ՞ը, — առաջ պետն ու նայեց Քարամյա-
նին։

— Ո՞ւր, — հարցրեց Քարամյանը ու, մի
րոպե լռելուց հետո, պատասխանեց, — Վահան
Վարդյանին կցենք, Վահան Վարդյանին։

— Ո՞ւր, — հարցրեց Ասատուրը, կարծես
չլսելով։

Վահան Վարդյանին։

Ձե, յես դեմ եմ։

— Ինչո՞ւ, — հարցրեց Քարամյանը։

— Յես քեզ ասել եմ, ընկեր Հրայր։

— Ձե, Ասատուր, դու սխալվում ես, պետք
է դրա համար ել Վահանին կցել։

— Սկի ել չեմ սխալվում։

— Սխալվում ես, սխալվո՛ւմ ես։

— Ե՛, ասում ես ելի...

— Վարդյանին պետք է կցենք, վոր նա
յեկ չծիծաղի Հովոյի վրա, վոր պատասխանա-
տվություն դա։

Վերջին նախադասությունը Քարամյանն ա-
ռաջ ժպտալով, նայելով Վարդյանին։ Նա
դուր յեկավ նրան։ Իսկ թե ինչ եր Ասատուրն
ասել Հրայրին իր՝ Վարդյանի մասին,
Վարդյանը միայն մի բան եր յենթադրում։

— Լավ, ուրեմն կկցենք ընկեր Վահան
Վարդյանին։ Վարդյան մի ամիս հետո Հովոն
փոխված լինի, — պատվիրեց պետը։

Վահան Վարդանյանը դժգոհ եր: Սեւլա-
զործ բանվորի աշխատանքը դրին ուսիս, մտա-
ծում եր նա, — յես ուրախությամբ կդառնայի
սեւլազործ բանվոր, կթողնեյի արվեստը, քան
Հովոյի դլուխը կկամենայի գիտություն լըց-
նել:—

Բայց Վարդանը չգիտեր, թե ինչու չա-
ռարկեց: Յերևի նրա համար, վոր Քարամյանն
ու պետն եյին առաջարկել:

Վարդանը Քարամյանի նկատմամբ ելի
լցվեց այն վստահությամբ, վորով լցված եր
առաջ: Չնայած այն տարորինակություննե-
րին, վոր Վարդանի կարծիքով, կար նրա
մեջ, այնուամենայնիւ նրան Վարդանը շա-
րունակեց զամ ընկեր համարել:

Պարապմունքից հետո Վարդանն ելի
մոտեցավ նրան ու, ամիւի հուզված ցույց տա-
լով իրեն, քան իսկապես եր, առաց.

— Գոհ չեմ կարող լինել քեզանից, Հրայր,
ինչո՞ւ առաջարկեցիր:

Քարամյանը զարմացավ:

— Վահան, իսկապե՞ս:

— Լուրջ եմ ասում:

— Ինչո՞ւ:

— Իմ կարծիքով, Հրայր, միևնույն ե նրա-
նից բան դուրս չի դա:

— Ի՞նչ ես ասում, այ տղա:

— ВЛАНУС ЧЕМ ХОЧЕШЬ. նրան բնությունն
ստեղծել ե, միայն նրա համար, վոր նա սայլ

քչի: Բնությունը չի սխալվում իր վորոշումների մեջ:

Քարամյանը մի պահ մտախոհ լռեց, ապա բռնելով Վարդյանի թեմից, քաշեց նրան իր յետեւից:

— Արի քեզ բան եմ ասելու:

Վահան Վարդյանը լուռ հետևեց նրան, ինչպես հիպնոսվածը՝ հիպնոսողին: Լենինյան անկյունում մարդ չկար: Քարամյանն արժունիք հենեց սեղանին, ճակատն առավ ափի մեջ ու սկսեց խորհրդավոր նաքել Վարդյանին: Իսկ այդ բոլորին Վարդյանը մտածում էր. «Այս գիրքով յեթե մեզ քանդակեյին, հոյակապ մի մոնումենտ կլինեք, հոյակապ մոնումենտ...»:

— Գիտես ինչ, Վահան, յես քեզ հետ ուղում եմ խոսել, միայն թե՛ չվիրավորվես, խիստ եմ խոսելու:

— Ինչո՞ւ պետք է վիրավորվեմ:

— Միեւնույն է, ուղում ես վիրավորվիր, քո դործն է դա, բայց յես, վորպես ընկեր, քեզ հետ խոսելու յեմ չար լեզվով:

— Խնդրե՛մ, խնդրե՛մ, յես շատ ուրախ եմ:

— Գիտես, Վահան, դու մի տեսակ պարոնավարի յես նայում տղաներին... Նրանց արհամարում ես, այն կարծիքն ունես, թե նրանց բանականությունը բռն է, թե նրանք միայն սայլ քչել կարող են և այլն և այլն: Այդ բոլորը, ընկե՛ր Վահան, միայն պարոնի հոգեբանության ու մտայնության արդյունք են,

ուրիշ վոչինչ: Իսկ դու կոմյերիտական ես,
դու Լենինյան կոմունիստական յերիտասար-
դական միության անդամ ես:

— Այո, յես 1931 թվից կոմյերիտական
եմ, զեղարմեստական տեխնիկումումն եմ ըն-
դունվել, — պատասխանեց Վարդյանը: Բայց
Քաղաքային ուչադրություն չդարձնելով նրա
պատասխանի վրա շարունակեց:

— Դու կարծես թե չես սիրում ու հար-
գում ընկերներիդ, վորոնք այն դասակարգի
անդամներն են, վորի յերիտասարդական կադ-
մակերպության մեջն ես դու ել: Այդպես չի՛
կարելի... Ի՛նչ անենք, վոր յես ու դու մի
յերկու գրքույկ կամ վեպ ավել ենք կարդացել
նրանցից, մի քանի արձանագործի ու նկարիչի
անուն գիտենք, վոր նրանք չգիտեն, քերակա-
նական որևէքներից ավելի զիչ ենք շեղվում,
քան նրանք: Յես որինակ, յերեք-չորս տարի
առաջ ճիշտ այնպես եյի, ինչպես նրանք՝
այսօր: Բացի դրանից, դու մանր բաների
չատ ես դժգոհում, թե ինչու ավագը քեզ
այսպես կարգադրեց, նույն բանն ու-
րիշին կարգադրելու փոխարեն, թե ին-
չու նա բարկացած խոսեց հետդ և այլն և
այլն: Յես հասկանում եմ քեզ: Դու կարծում
ես, վոր յեթե ավագը տառասխալով և գրում,
խրափունք չունի քեզ հրամայելու, վորովհետև
ստեղծագործությունից արդեն թանդարանում
բան կա դրված... Այդպես չպետք և մտածել,
սիրելիս: Մենք վստահել ենք ավագին մեր կա-

մանդայում դեկտեմբերի ու պրոլետարիատի դէկտատուրայի պաշտպանութեան գործը, ուրեմն պետք է կատարենք նրա հրամանը, վորը բոլորում է դասակարգի շահերից և վո՛չ թե իր՝ ավագի քմահաճույքից: Ով չի կատարում նրա հրամանը, գժգոհում է, նա պրոլետարիատի դավաճանն է, այո, պրոլետարիատի դավաճանը...

Վահան Վարդյանը վտրձեց արդարանալու վերելի բան դռնէլ ասելու, բայց կմկմալ իսկ չկարողացաւ:

Լենանկյունից դուրս դալով, Քարամյանը շարունակեց:

— Վորպէս ընկեր, իրավունք եմ համարում ինձ, քեզ նախադրուշացնել: Նոր կոմյէնիստական ես, բայց այդպիսով կարող ես քեզ դուրս դնել կոմյէնիստութեանից...

Վարդյանը փշաքաղվեց: Նրա ձեռքն ինքնիրեն գնաց գրպանը: Կոմսոմոլի տոմսը գրպանումն էր: Նա շոշափեց տոմսն այնտեղ ու հանգիստ չնչեց:

— Վոչ միայն կոմսոմոլից, այլև կարող ես բանակից ել քեզ դուրս դնել, բանակից ել... Յերկրի պաշտպանութեանը վստահվում է նրան, ով իր վողջ հոգեբանութեամբ ու զգացումներով է նվիրվում այդ պաշտպանութեանը: Իսկ մեր գործն այժմ ուրիշ բան չէ, քան յերկրի պաշտպանութեանը...

Վարդյանը գլուխը կախած լսում էր:

Այդ որը յերեկոյան Վահան Վարդեանն իր որագործւոյ գրեց.

«Ուշ յերեկո յե, բայց քնել չեմ կարողանում: Միտքը կանգնեցնել չի լինում: Կինո-ժապաւենի նման անցնում ե նա մի պատկերից մյուսին, բայց յերեւոք չի կտրւում կինո ժապաւենի նման: Այն, ինչ վոր Քարամյանն առաջ այսոր, հասարակ բաներ եյին, ԱՅԻ ու ԲԵՆ. Քարամյանը նույնիսկ ԳԻՄ-ին ել չհասաւ: Բայց այսոր, յերբ նա կրկնեց դրանք ինձ համար, և, այնքան բարեկամի նման (դա նրա հատկությունն ե), յես հանկարծ հասկացաւ այդ հասարակ բառերի ու նախադասությունների լրիւ իմաստը: Նրա նույնիսկ ամեն մի բառը լիքն եր իմաստությամբ, ինչպես լիքն ե լինում սերմի հատիկը: Յեւ ահա այդ հատիկները ծիլեր են արձակում ուղեղիս բոլոր խորշերում ու չեն թողնում, վոր քնեմ...

Ծիշտ ե, Քարամյանը մի քիչ ել սպառնաց, բայց յես վռտ լախեցաւ և վռտ ել վիրավորեցի: Յես հենց վաղը անպայման պետք ե խնդրեմ Քարամյանին, վոր թույլ տա իրեն նկարեմ...

Մտտիտը տետրակի մեջ փաթաթելով՝ Վահան Վարդեանը բարձի տակը դրեց այն և աղյալը քաշեց գլխին: Նա կարծում եր վոր այս անգամ գոնե անմիջապես կքնի, բայց ճիշտ հակառակը դուրս յեկաւ: Մտքերն հաջորդում եյին իրար:

Մասածելով Քարամյանի մասին, Վարդ-
յանը հարցրեց իրեն։

Բայց վերջապես Հրայրն անձնական կյանք
չո՞ւնի, վորոնք են նրա «գաղտնիքները»։ Մի-
այն քաղաքական խնդիրների մասին և խո-
սում և ուրիշ վոչի՞նչ։ Յեւ վարդյանն ելի հի-
շերով Կնուտ Համսունի «Պան»-ի պատմու-
թյունը, քիչ մնաց ծիծաղեր։ Դա Քարամյա-
նի «գաղտնիքներից» մեկն էր, վոր Վահան
Վարդյանը կարողացել էր խմանալ և միշտ հի-
շեցնում էր նրան, յերբ ուղու՞մ էր կատակել։

Շտաբի հեռախոսը հաճախ դրնդում էր և
աղջկային մի ձայն հարցնում էր.

— Ասացե՛ք խնդրե՛մ Հրայրն այդտեղ է։
Վարդյանը բոլորից շատ էր հետաքրքրվում
խմանալու, թե ով և Հրայրին հեռախոսողը։
Վերջապես հաջողվեց խմանալ։ Մի անդամ
բարձրահասակ, մուգ շեկ մազերով մի աղջիկ
յեկա՞յ Հրայրին կանչելու։ Նրա մանր աչքերը
փոսիկների միջից փայլում էին սիրո ու չա-
բուխյան արտահայտությամբ։

Պատրվակով դուրս դալով շտաբի դուռը,
Վարդյանը բարեկեց Հրայրին ու կանգնեց։

— Ծանոթացե՛ք, ընկերս և, նկարիչ—նե-
կայացրեց Քարամյանը Վարդյանին։

Վարդյանը սեղմելով աղջկա ձեռքը, աշխա-
տեց չմոռանալ նրա անունը, Լիդա Աղաբյան։

— Լիդա Աղաբյան, — ապա զննեց Լիդայի
վռաքից մինչև գլուխը։ Նկատելով Լիդա Աղաբ-

յանի քթի վրայի կող խաղը, հետադաշում
Վարդյանը կատակում եր.

— Ճիշտն ասա, Հրայր, դա հո քո կծածի
հետքը չի՞:

— Նու, թող, Վահան, — չուզենալով լսել
այդ կատակները, կտրում եր Հրայրը: Բայց
«Պան»-ի սլառամուխյունը Վարդյանի համար
սենսացիոն կատակի նոր նյութ եր:

Հանդատի ուր եր: Քարամյանը թույլտվու-
թյուն ուներ քաղաք զնալու: Որասպահ
Վարդյանն եր.

— Յես տուն եմ գնում, յեթե ինձ կհարցնեն,
դանդահարիւր 7-81:

Մի ժամ հետո Վարդյանը դանդահարեց.

— Հրայրն ե, բարե, Հրայր:

— Բարե ո՞վ ե:

— Վահանն ե, ի՞նչ ես անում:

— Վահան Վարդյա՞նն ե, հա՞. կարդում
եմ, Վահան ջան:

— Ի՞նչ ես կարդում:

— «Պանն» եմ կարդում, վաղուց կարդացել
եմ, ելի՛ եմ կարդում:

— «Պան»-ը յես ել եմ կարդացել: Մենա՞կ
ես, վոչ վոք չկա՞ մոտդ...

— Վոչ վոք, մենակ եմ:

— Վոչ վո՞ք, մենակ հարյո՞ւր տոկոսով:

— Մենակ եմ ելի՛, ասում եմ:

— Խաղով քիթ ունեցողը մոտդ չի՞...

Վարդյանի այդ հարցի վրա Հրայրն անմի-

ջապես կախեց հեռախոսի փողը: Իսկ Վարդ-
յանը մի քանի բոպե հետո ելի զանգահարեց:

— Ո՞վ ե խոսում.— հարցրին 7-81 համա-
րից:

Դա մի աղջկա ծանոթ ձայն եր:

Լիդա Աղարյանի ձայնը:

Հեռեյալ որն արդեն Վահան Վարդյանն
արտակարգ ուրախության մեջ եր, մանավանդ
վոր Քարամյանը չեր արդարանում:

Եղպես ելի, Հրայր, ասում ես վոր «Պանն»
եյիւր կարդում... Չորս ժամ մնացիր տանը,
չորս ժամում քանի՞ անգամ «կարդացիր»:

Հետո այլևս Աղարյանը վոչ զանգահարում
եր. և վոչ յերեւում:

— Ո՞ւր ե Լիդան, չի յերևում,— հարցրեց
Վարդյանը մի անգամ:

— Ամուսնացալ,— պատասխանեց Քարամ-
յանը կարճ և այնպես, վոր կարծես թե ուրա-
խացել եր Լիդա Աղարյանի ամուսնության հա-
մար:

— Ուրիշի խրատում ես, բա վոր չեյիւր
ամուսնանալու, ինչո՞ւ եղբան «Պանն» կարդա-
ցիր...

— Այդ մասին ել չխոսենք,— կտրեց Քա-
րամյանը, և դբանով ել վերջացալ «Պանն»-ի
պատմութիւնը:

Վարդյանի աչքերն արդեն փակվում եյին:
Նա քնում եր: Բայց հանկարծ թռալ ու նստեց
անկողնում:

— Վահ, մոռացել եյի... Յես Լյուբային պետք ե բացիկ դրեյի այս յերեկո...

Ապա մի բոպե մտածելով, վորոշեց.

— Վռչինչ, կզրեմ հետո... ու պառկեց քնելու...

— Բանվորի դիկտատուրան ա, վի՞ր դիկտատուրան ա...

Քնի մեջ խոսում եր Հովոն:

Վահան Վարդյանն արդեն սկսել եր կատարել իր պարտականությունը՝ պարապել Հովոյի հետ: Առաջին յերկու որը նա դեռ տատանվում եր, համաձայնի մշտապե՞ս պարապելու, թե՞ ուղղակի հրաժարվի: Յերբորդ որն արդեն չեր մտածում հրաժարվելու մասին:

Զարմանալի բան: Հովոն, այն Հովոն, վորը, Վարդյանի կարծիքով միշտ ել բուժ պետք ե մնար, այնպես եր հետաքրքրվում Վարդյանի ասածներով, վոր Վարդյանը նույնիսկ վողեվորվում եր իր կատարած գործով:

Յուրաքանչյուր խնդրի մասին Հովոն մի քանի հարցեր եր տալիս և ամեն մի հարցր մի քանի ձևով:

— Բուրջվածի տղեն ել հասարակ գինվոր եղնի:

— Բանվոր շատ ա բուրջվածից, ըբա ինչի՞ բանվոր չելնի հաղթա:

— Վոր բուրջվածներու յերկրներու մեջ անոթի կմնան, թող մի որ հելին ու սպանեն բուրջվածներուն, մե խետ ընդոց քոք կտրեն...

Ու այսպէս՝ հարցերի շարան:

— «Բանից պարզվում ե, վոր յես ել կարող եյի սխալվել: Նա նույնիսկ մտածում ե ու հետաքրքրվում, ուրեմն՝ նշանակում ե, վոր անհուռալի չի, կարող ե միշտ բռնախառնութեան տեր չմնալ» — մտածում եր վահան վարդյանը:

Այդ որը, յերբ Հովոն ելի հարցնում եր, թե ինչու բանվորները հեղափոխութեան չեն կատարում բուրժուական յերկրներում, վահան վարդյանը, փոխանակ հարցին պատասխանելու, հիշեց իր բլոկնոտում գրած մի գրքից վերցված քաղվածքը: Բլոկնոտն գրքպանից հանելով, նա այդ քաղվածքը կարդաց Հովոյին:

— Տես, եսանդ ի՞նչ ե գրված, Հովո:

— Ի՞նչ ա գրուկ:

— Լսիր, կարդամ:

— Ը՛ի, կարդա, լսում եմ, վահան ջան:

«Գիտութեանը դադարել ե միայն մատչելի մնալ նրանց, վորոնք ծնվել են դոկտակների հայելապատ սենյակներում, դաշնամուրի նրվադ են լսել և հայրական սեղանների վրա տեսել են արձաններ ու պատերին՝ հանճարների սանդձադորձած նկարները՝ գնած վոսկով ու դուլարներով: Գիտութեանը կարող են ու տիրապետում են գյուղերից, հյուղակներից ու գալիողներից յեկածներն ել: Յեմ մեզ մոտ գրքանք են գլխավորապէս, վոր համառ ու ան-

վհատ մաղցում են գեպի գիտության դա-
դաթները... .

— Տեսնո՞ւմ ես, ինչ լավ բան ե, յերեկ
կարդացի մի գրքում:

— Ըիս, լավ բան ա, — համաձայնեց Հովոն
այն անիմաստ ու հիմաբական ժպիտով, վորը
վաղուց եր, ինչ նրա գեմքին չեր տեսել
Վարդյանը:—

— Լավ բան ե, իհարկե, — կրկնեց Վարդ-
յանը՝ մտքում ելի կարդալով քաղվածքը:
Ոոսքը գեղեցիկ եր, իհարկե: Յեվ հիմա,
յերբ Հովոն հարցերի տարափ եր տեղում նրա
գլխին, թեկուզ պրիմիտիվ հարցերի, նա ա-
վելի խորությամբ եր ըմբռնում իր բերած
քաղվածքի միաքը: Վարդյանը դառնում եր,
վոր ինքն, իսկապես հարափոփոխ ե իր կար-
ծիքների մեջ ել:

Այսօր, յերբ Վարդյանը մտավ լեռան-
կյուն, այնտեղ եր միայն Հովոն:

— Մե-ե-բ— մեր կ-ու-ս-ա-կ-ց-ու-թ-
յ-ու-նը— կուսակցությունը, բ-ա-ն-վ-ո-ր—
բանվոր դ-ա-ս-ա-կ-ա-ր-դի, դասակարգի
կ-ու-ս-ա-կ-ց-ու-թ-յ-ու-ն ե կուսակցություն
ե...

Միտքինակ, ու առանց կետադրական կա-
նոններն հարգելու, կարդում եր Հովոն:

Ներս մտավ Բայլչեիկ Ասատուրն ել:

— Ամոթ քո բատրակության ստաժին,
Հովո, մինչև հիմա հլա կարդալ չես կարում,

— քաշեց նա Հովոյի կոմունարկան աչքերի վրա:

— Սուս կաց ե՛, քյոփոզլի Բայլէիկ Աստուուր, — հրեց նրան Հովոն առանց աչքը դրժի վրայից հեռացնելու, ու շարունակեց կարդալ:

— Ի-ս-կ-ի-ս-ի կարմիր-կարմիր բ-ա-ն-ա-կ-ը-ր-անակը, հ-ա-մ-ա-շ-ի-ա-ր-հ-ա-յ-ի-ն-համաշխարհային, ս-լ-ը-ո-չ-ե-տա-ր-ի-ա-տ-ի-ս-լ-ը-ո-ւ-տարիատի բանակն ե:

Ապա Հովոն ծալեց դիրքը մտածեց մի քանի բոպե ու թեքվելով դեպի Վարդյանը, հարցրեց:

— Վահան ջան, ի՞նչ կեղնի, ասես, դիկ-տատուրիա ի՞նչ ա.

Ապա՝

— Ֆաշիզմ ի՞նչ ա:

— Ենտուղիազմ ինչի՞ն կսեն:

— Տրամվա ի՞նչ ա:

— Աջ թեքումն ա լա՞վ, թե՞ ձախ թեքում...

Վարդյանը յերբեմն ձանձրանում եր: Ավելի դժվար բան, քան քսանյերկու տարեկանին գրագիտության, գիտության ու քաղաքականության այրուրեն սովորեցնելը, նա յերեւակհայել չեր կարող: Բայց յերբ Վարդյանը տեսնում եր, վոք Հովոն ո՛ճի գլխի նման իր քիթը շարժում ե ոդում, կարծես ցանկացած բառը հոտոտելու միջոցով այնտեղ գտնելու համար, յերբ Վարդյանը տեսնում եր այդ, չեր կարող հանձն չառնել վոքոչ տանջանքներ,

վորովհետև տեսնում ու զգում եր, վոր Հովոն
եւ եւ տանջւում:

Բայց ամենից զարմանալին այն եր Վարդ-
յանի համար, վոր այդ մարդն զգացումներ եւ
ունի, նույնիակ լիրիքական զեղումներ: Զե-
ղումներ, իհարկե, վոչ թե քառյակներով ու
հանդերով արտահայտւած, այլ դուռոցով ու
մկաններին ուժով:

Յերեք չորս որ հետո, այն որվանից,
յերբ հանձնարարվեց Վարդյանին պարտապել
Հովոյի հետ, արդեն մի քանի անգամ մարտա-
կան պատրաստականության պարապմունքներ
եյին յեղել կամանդայում: Մի որ եւ, յերբ նոր
եր վերջացել «Մեռյալ-ժամ»-ը, Հովոն արդեն
զորանոցում չեր: Վարդյանը նրա յետեից դը-
նաց լեռանկյուն, վոր կարդա «Պրոլետարսկոյե
Իսկուսովո» ժուռնալը: Յերբ Վարդյանը ներս
մտաւ, տեսաւ, վոր Հովոն ցուցամատը ձախ
աչքի վրա սեղմած, քարի պես լուռ կանգնել
եր սեղանի մոտ, իսկ սեղանի վրա լցւած եյին
հրացանի փակադակի եւ տվիչ մեխանիզմի մա-
սերը: Հովոն չզղաց Վարդյանի ներս մտնելը:

— Ի՞նչ ես մտածում, — հարցրեց Վարդ-
յանը հանկարծակի:

— Վա՛յ դու ըստե՞ղ ես:

— Հա՛, ի՞նչ ես մտածում:

— Հ՞ը...

— Ի՞նչ ես մտածում:

— Ըսկի բան եւ չեմ մտածում, ես անտեր
պաշի տնուն մտեա դացեր ա, չգինամ ի՛նչ ա,

— Վորի՞ :

— Նստոր, ես անտեր պոչի :

— Մտածիր, կդանես :

— Թու, անտեր իմալ մտես դնաց :

— Հրահանն իր...

— Վա՛յ, խա՛, խա՛, հրահանն իր կոճա-
կալ...

Հովոն շարունակում եր հավաքել ժախա-
ղակի մասերն ու ելի միացնել, իսկ Վարդյանն
սկսել եր կարդալ, «Պրուետարսկոյե իսկուստ-
վոն» : Հետո կամանդայի բոլոր բանակայիննե-
րը լցվեցին լենանկյուն և նրանցից յուրաքան-
չյուրը վրա պրծալ մի թերթի : Ամեն անգամ,
յերբ բոլորով այդպես լցվում եյին լենանկյու-
նը, Վարդյանին թվում եր, թե վորեւ հան-
րային գրադարանում են դանվում : Տիրում եր
չատ հաճելի ընդհանուր լուսթյուն :

«Պրուետարսկոյե իսկուստվոն»-ի տեսու-
թյունը բանվոր սկսնակ նկարիչների մասին,
Վարդյանը վերջացրեց այն ժամանակ, յերբ
բանակայիններն արդեն Ֆիզիկուլտ դահլիճ ե-
յին դնացել : Լենինականում մնացել եյին մի-
այն Ասատուրն ու Հովոն :

Վերջացնելով հոդվածի ընթերցումը, Վարդ-
յանը շուռ տվեց որվա թերթի վերջինյերեւը :
Հայտարարությունները նայելուց հետո՝ հե-
ռագրերի բաժնում նրա աչքն ընկալ Հիտլերի
նկարին, վոր ատամների մեջ բռնել եր մի
մերկ սուր : Այդ ժամանակ, բարկացած շուռ

տալով թերթի մյուս յերեսը, Ասատուրը
փնթփնթում եր.

— Շան վորդի, շան վորդի Փաշխատներ,
տեսնում եք ի՞նչեր են անում, յես ձեր են...

Հովոն, ձեռքում ելի փակադալի մի մաս
բռնած, մտածում եր, ապա մոտեցավ Վարդ-
յանին:

— Վահան ջան, եստոր անունն ել մտես
դնաց, իմ լեզվի վրեն ա, հմա չի դա միտա:

— Ջարդանն...

— Ճիշտ ա, ճիշտ ա, զարդանն իր ասե-
ղով: Վա՛, քո խոքուն մեռնեմ, Վահան ջան,
ախպեր ջան, ազիզ ջան...

Ջարդանը սեղանին դնելով, Հովոն ամուր
դրկել եր Վարդյանի մեջքն ու սեղմում եր,
քիչ եր մնում վոսկոբները ջարդի: Հովոն սեղ-
մում եր նրան իր ուսիկ մկանների ամբողջ
ուժով ու գոռում:

— Ախպեր ջան, քո խոքուն մեռնեմ: Ախր
դու կցվեր ես ընձի ե՛... կցվեր ես ընձի, հա՛
հա՛, հա՛, հա՛, ... դինա՞ս կցվել ինչ ա՞... մենք
կցվեր ենք իրար, հա, հա, հա...

Սեղմում եր Հովոն՝ ամբողջ եյությամբ
դարձած ուրախություն:

Վորդան տարորինակ ու արտասովոր թը-
վաց Վահան Վարդյանին, յերբ առաջին ան-
գամ Հովոն այդպես սեղմեց իր մեջքը, այժմ
այնքան Վարդյանը հասկանում եր նրան: Ա-
ռաջին անգամ Վարդյանը հետ վանեց նրան ի-
րենից: Այժմ այդ չարավ:

Գրկեւն ու դոռալը, սեղմեւն ու ցավացնե-
լը՝ դա Հովոյի սերն եւ առ ընկերը, դա նրա
դեղումների արտահայտութեան ձեւն է։ Ամեն
մարդ իր զգացումներն արտահայտելու մի ձե-
ռանի։ Հովոն արտահայտում է մկանների ու-
ժով ու դողոցով, խիստ յեթե նա պսեռ լինէր,
յերեւի կարտահայտեր քառյակներով ու վոտա-
նավորներով։

— Ինչ ծիծաղելի բան է, Հովոն պսեռ,
բանաստեղծ, խիստապես վոք ծիծաղելի յե...

Ծիծաղեց Վարդյանը։ Չհասկանալով այդ
ծիծաղի իմաստը. Հովոն ելի ձեռքերով ողա-
կեց նրա մեջքը։

— Շատ պինդ ես սեղմում, Հովո, բա վոք
սիրածդ լինի, ինչպե՞ս կսեղմես...

— Ե՛... խուսափեց Հովոն դեղջուղի ա-
մոթխածութեամբ։

— Իսկապես, Հովո, վոք սիրած լինի ինչ-
պե՞ս կսեղմես...

— Ե՛, յես սիրած չունեմ, դու ունես, եւ
որ չտեսա՞, վոք եւն սե աղջիկ եկավ քո մոտ։

Վարդյանը մտածում է։

— Հովո, վոք կոխի լինի մարդ կսպանե՞ս։

— Ինչի չեմ սպանի, բրա ել ընչի եմ եկե
կարմիր բանակ։

— Մեղքը չե՞ն, Հովո, վո՞նց կսպանես։

— Ինչի՞ եւն մեղք, թշնամի յա չե, դուչ-
ման ա, որ ձեռնն դա, եւ ել մեղի կսպանա.—
պատասխանեց Հովոն հառտատակամ ու կո-
պիտ։

Այդ բոպէյին Վահան՝ Վարդյանը նկատեց, վոր Ասատուրը թերթը թողած, խոժոռ հայացքով իրեն և նայում:

Ելի ի՞նչ վորդ և շարժվում նրա ուղեղում հարցնում եր Վարդյանն իրեն ու վորեւ բան չեր յենթադրում:

— Ինչո՞ւ յես այդպէս նայում, Ասատուր: Ասատուրը, պատասխանելու փոխարեն, ինչ վոր բան փնթփնթաց:

— Ի՞նչ և, ե՛ւ, ի՞նչ ես ասում, ընկեր,— վրա տվեց Վարդյանը:

Այդ ժամանակ Ասատուրը վռտքի կանգնեց ու ձեռքը սեղանին դարկելով դուռաց.

— Ե՛ն եմ ասում, վոր վերջ տաս քո ոպորտունիստություններին, հասկանալի՞ յա...

Վահան Վարդյանը զայրույթից դողում եր:

— Ինչ ոպորտունիզմ դառանցանքի մե՞ջ եք, ինչ ե:

— Զառացանք, մառացանք չեմ իմանում, բոլ ա ոպորտունիստություն անես:

Դողում եյին Վարդյանի բոլոր մկանները: Նա կորցնում եր իր հավասարակշռությունը:

Հիմար, դմբո, յես կարիք չեմ զգում քեզ հետ խոսելու, — պոռթկաց Վարդյանը և գեմքը թեքեց Ասատուրից:

— Շնորհակալ եմ, շատ շնորհակալ եմ, — պատասխանեց Ասատուրն հանգիստ ու դուրս յեկավ լենանկյունից:

Վարդյանը աշխատում էր հաղթահարել իր բարեկությունը, բայց չէր կարողանում: Նա դժաց, թե ինչպես արտասուքի կաթիլները ցած դլսրվեցին աչքերից:

Վահան Վարդյանը լաց էր լինում:

Մի քանի րոպե հետո, յերբ արդեն չորացել էյին արտասուքի կաթիլները, Վարդյանը խոսում էր ինքն իր մեջ ու ինքն իր հետ:

— Ստաանան տանի ինձ, ինչո՞ւ յեմ յես այսպես դյուրբաղդաց ու փխրուն սրտով ստեղծվել: Հավատում եմ, վոր ուրիշներն այդպիսի դեպքերում կկարողանան տիրապետել իրենց, ինչպես թեկուզ Ասատուրն իրեն տիրապետեց: Իսկ յես լաց եմ լինում, այս՛ իսկական օրիորդի նման:

Յեով նա հիշում էր իր մասին ասած Քարամյանի խոսքերը:

— «Բաովական ե մի փոքր պաաճառ ե դու հուզվում ես ու տխրում, նույնպիսի փոքր առիթով ել ուրախանում ես ու խանդավառվում: Նման ես դու հանկարծակի բռնկվող բամբակի, դա խառնվածքի անկադմակերպվածություն ե, դա տարերայնություն ե».—

Վորքա՞ն ճիշտ ե հասկանում Քարամյանը մարդկանց: Ձե վոր այս անգամ ել հենց դրանից էր, վոր Վարդյանը նատարեկասքնս հիմար դրության մեջ էր, վոր լաց էր լինում նա օրիորդի նման:

Իսկ սրտի ու հոգու այդ տարերայնու-

թյան համար Վահան Վարդյանը չի ների
իրեն, յերբեք չի ների.

— Բան չկա, բան չկա, Վահան ջան մի
մտածա, ամոթ ա, լա՞ւ ինչա...

Հանդիմանում են Վարդյանին և այն ել
ո՞վ—Հովոն: Վարդյանը վայրկենապես սթափ-
վեց նրա խոսքերից, արտասուենքները դադա-
րեցին և այդ վայրկյանին եր, վոր սկսեց մտա-
ծել, թե ինչ և ասել Քարամյանը իր խառնը-
վածքի մասին:

— Հլա իշկա, իմ աչքեր կխփում ու փակա-
ղակը կհավաքեմ, սարքի քցեմ,— բռնադբոսի-
կոբեն ծիծաղում եր Հովոն ու հավաքում փա-
կաղակի մասերը,— ճիշտ ա՞, լավ հավաքե-
ցի՞ր...

Վարդյանը հասկանում եր, վոր Հովոն
ուզում ե շուտ մառացնել տալ Ասատուրի հասց-
բած վերավորանքը: Բանից սլարդվում և, վոր
Հովոն վոչ միայն զգացումներ ունի, այլև՝ ու-
րիշի զգացումներն ել և հասկանում: Ինչքան
դաղանիքներ կան մարդկանց հոգում ու սրտի
խորքերում, վոր հետո, շատ հետո յես միայն
զգում ու հասկանում:

— Գինա՞ս, Վահան ջան, թե ինչի յես լավ
չսորվի հրացանի մասեր,— հանկարծ հարցրեց
Հովոն:

Վարդյանը չհասկացավ:

— Կսեմ՝ դինա՞ս ինչի՞ր զոռ եր հրացանի
մասեր յես չսովրի, հը՞ր:

— Ինչո՞ւ:

— Կվախենի, Վահան ջան, իմ ջան կդու-
ղեր:

— Վախենում եյի՞ր, ինչո՞ւ:

— Իմալ չվախենի, Վահան ջան, վոր գի-
նաս ի՞նչ ա եղև իմ դլուխ... պատկուց եմ վա-
խեցի, հլա չուրի մկա յեւ եղ վախ իմ սրտի
մջից չեւեր ա:

— Ինչ վախ, Հովո ջան, պատմիր:

— Յեռ պատիկ ի, Վահան ջան, վեց տարե-
կան: Իմ խոր խեռ գացերի չու տալար կար-
ծուցի: Կովեր ու յեղներ վուլել ին չայիրի մեջ,
կարածին: Սար աեղ եր: Հլա ձունն եւ լալ
չխաւել եր: Պաղ քամին կիչեր ու կզարկեր իմ
խոր բեղերուն: Յեռ իմ դլուխ դրել ի իմ խոր
չոքերուն ու ենդոր բեխերու խեռ կխաղի, են
եւ թիղնել եր մի ջոջ քարի ու իրա դլուխ
վերեւ կրարծրացուցեր, որ իմ ձեռներ չխառին
իրա բեղերուն: Մեկել վրճճճ— մե բան վզղաց
հնցալ իմ անդճի մոտով: Վճճճ— եղ վզղաց,
վոր չուրի մկա եւ իմ անդջի մեջն ա, չուրի
մեռնիմ եւ, եղ վզղաց չմոռանամ... Եղ ձեն որ
իմ միտ գուքա, իմ ջան կդողա... Խա՛, իմ
տխալոր վոր ասեմ, Վահան ջան, մեկ եւ վճճճ
մի բան հնցալ իմ անդճի մոտով, յես գիցա
թե բզեղ եր դղաց ու գնաց: Մեկ եւ վճճճ
... Ես անգամ յես տեսա, որ իմ խեր քարի
վրեն թիղնուկ եւ մնաց ու եւ իրար չեկալ:
Մենակ մեկ քիչ խռխռաց: Գյուլլեն, թու չե,
դնդա՛կ, գնդակ կպեր եր իմ խոր վզին, վիզ
ծակեր եր ու գացեր եր: Ախ, Վահան ջան...

Հովոն այնպես եր դդացվել իր պատմա-
ծից, վոր քիչ եր մնում լաց լիներ:

— Հայրդ առողջացա՞վ— հարցրեց Վար-
դյանը:

— Ձե, Վահան ջան, իմ խեր եղ գնդակից
եւ մեռավ: Մե անգամ խռոաց ու ձեն կտրեց
իմ խեր: Մեկ եւ տեսա պատրոնդաշերով, ջոջ-
ջոջ փափախներով, իննդ-վեց մարդ եկան մեր
տավար ժողվեցին որ տանեն: Յես չացի ու
փախա: Որ փախա, եղոնք թվանք պարզեցին
ընծի: Մեկ եւ տեսա իմ ճուռ ծանդրցավ ու
տաքցավ: Յես ընկա դետնին: Եղոնցից յերկու
խողի յեկան իմ վրեն: Յես ճվացի ու իմ խելք
դնաց: Որ իմ խելք մե քիչ եկերեր տեղ, լսե-
ցի որ եղոնք խայտալար կխոսան: Որ իմ աչ-
քերը բացեցի, եղոնք ես անգամ թուրքեվար
խոսացին, յանի թե թուրք ենք: Հմա սութ,
խային: Վահանին որ ըսեմ, իմ եարեն լավ-
ցավ: Յես մացի յեթում: Իմ խեր նախորդ եր,
ես եւ ընդոր պես հորթարած դարձա: Հմա
վորտեղ վոր թվանք կտենի, իմ ջան կդողեր...

Իմ խեր որ մեռավ, ընդոր նախորդության
հախ մե եղ հորթիկ եր մնացե: Իմ խոր մեռնե-
լուց իննդ տարի հնցավ, եղ հորթիկ դարձավ
կով: Եղ կով թաղա հղի յեր, յես եւ ենքան
հազ կենի եղ կովուց, ենքան կսիրի: Են վախ-
տըն եր, որ բալչեիկություն գուքեր ու դաշնա-
կըն եւ կփախեր: Մի որ եւ, դաշնակներ
պախկվուկ բայլչեիկներուն շուռ գուքին ձո-
րերուն մեջ, մեկեւ թրխ- թրխկոցի ձեն լավավ:

Թարսի պես եղ շան աղի գնդակ եկավ ու մեր
երնջու հղի փորին կպավ: Երինջ մղղած ու
նստավ: Ելի իմ խոր մեռնելու որվա պես իմ
ջան դողաց... Վահան ջան, ազնիվ խոսք,
բսկի եղոնք իմ մտեն չերթան: Հյա ենոք ըն-
կեր պես կխարցի, կսա՝ կուլակին ինչի՞ բա-
նակ չբերենք: Գինա թե՛ յես չդինամ որ կու-
յակ մեր դուշմանն ա... Եղ հմենն բսեցի են-
դոր խամար, որ գինաս, թե ինչի յես հրացա-
նից կվախենի: Չե, բսենք՝ չվախենի հմա իմ
զգվալ դուքեր...

Մկա կմտածեմ, որ յես սխալի, պաի սով-
բեմ հրացանի մասեր, որ կուլակներուց իմ
վրեժ խանեմ:

— Չե, Վահան ջան, պաի սովբեմ:

— Ի հարկե, պետք ե սովորես:

— Ի հարկե Վահան ջան, Ի հարկե, յես
քո խոքուն մեռնեմ Վահան ջան:

Հովոն ելի վաթաթվեց Վարդյանին:

— Աղիղ ջան, ախպեր ջան... Հմա որ
ախբես, ել իմ ախպեր չես, հա՛, ամոթ ա,
տղամարդ ինչ ա՛, լա՛լ ինչ ա...

Վահան Վարդյանը վոչ մի հանդիմանու-
թյունից տյնքան չեր ամաչել, վորքան այդ
պահին: Նա ամաչեց Հովոյի հանդիմանու-
թյունից: Վարդյանը վցվել ե Հովոյին՝
նրան սովորեցնելու, դաստիարակելու ե ահա,
պարզվում ե, վոր ինքն ել դաստիարակվելու
կարիք ունի: Յեվ ահա նախատող ու հանդի-

մանական խոսքեր և լսում նա... Հովոյից ել,
Հովոյից, վարին ինքը մարդ չի հաշվել:

Ինքն իրեն ճշող մտածումներից ազա-
տելու համար, Վարդյանը դիմեց Հովոյին:

— Բեր, Հովո, գիրք կարդա:

Հովոն գիրքը բռնած մոտեցավ նրան և
նա ողնեց Հովոյին կարդալուն:

Ֆիզիկուլտ դահլիճից բանակայինները վե-
րադառնում էին: Նրանցից վաչ վաք չնկատեց
Վահան Վարդյանի ընկած տրամադրությունը:
Վարդյանը և Հովոն դրքի վրա կռացած ան-
տարբեր շարունակում էին սկսած հոգվածի
ընթերցումը:

Սարգիսն անցնելով նրանց կողքով, Վարդ-
յանի մեջքին խփեց:

— Կեցցես դու, կեցցես, ընկեր ինտելե-
գենտ, արդեն բայլչեիկյան թեքում ես ստա-
նում...

Վարդյանն արդեն սկսել և չատել Սար-
գսին: Յերբ Վարդյանը պրպտումներ և կա-
տարում իբ սրտի բոլոր անկյուններում, չի
գտնում մի խորշ, ուր ատելություն լինի Սար-
գսի նկատմամբ: Իսկ որեր առաջ ճիշտ հակա-
ռակն եր:

— Ձե, ի հարկե, Սարգիսն իր անտախտու-
թյան մեջ ել չարություն ու թշնամություն
չունի,— համոզում եր իրեն Վարդյանը: Նա
յեւ այդպիսի բնավորություն և:

— Բոլ ա, բոլ Վահան ջան,— հորանջեց
Հովոն— եսոր բոլ կարդացինք— ու գիրքը ծա-
լեց:

Պարզված առաջաստը Վահան Վարդյանի մաքի նալը քշում է դեպի հեռու, բայց ծանոթ տիկեր: Յեւ ահա Վարդյանը հիշում է Ակորին-Քարամյանի ձեռագրի հերոսին: Ու մի գար-նանային յերեկոյ յե հիշում Վարդյանը:

Ի՞նչ եր սովորել Ակորը ցարի բանակում: Ինչպե՞ս ուրեմն յերանությունն չհամարեր նա Հովնների ու յերգով բանակ գնացող պղնձահանքերի նորակոչիկների բախտը:

Վահան Վարդյանը այդ սրվա ամենից յերկար սրաղիւրը վերջացրեց այսպես.

«Լավեց ավազի ձայնը «շարքի՛»...»

Շարքը պատրաստ է: Գնում ենք ընթերելու: Ընթերիքի ժամանակ յես ատելությամբ եմ նայում Առատուրին: Նա կարծես դիտմամբ նըստել է ուղիղ դիմացս: Այո, յես նրան լավ տղա եյի համարում, բայց այժմ չեմ սիրում նրան, ու նկարիչ Վահան Վարդյանի արհամարտնքն է խոսում մեջս:

Առատուրը հետախույզի նման հետեւում է ինձ»...

Նա յերբ նկարիչ Վահան Վարդյան եր, տիեզերքի բոլոր մարմինները պատվում էյին նրա ՅԵՍ-ի շուրջը: Կարծես աստիճանաբար այդպես չի լինում: Կարծես մի բան փոխվում է: Թե ի՞նչ ե փոխվում, ինչո՞ւ, և, ի՞նչպես, այդ ինքն ել չգիտի: Վարդյանը չի նկատում այդ փոփոխությունը, ճիշտ այնպես, ինչպես չնկատեց, թե յերբ իր դեմքի աղվամազն իսկական առնական տղամարդու մազերի յեր

փոխալել, յերբ առաջին անգամ վարսավիրի դիմեց: Փոփոխությունը չես զգում, բայց նա կա, նա կատարվում ե: Յեւ չենց չիմա փոփոխություն ե կատարվում Վարդյանի մեջ, նրա հոգու մեջ:

Վարդյանը հավատացած եր, փոր այդ փոփոխությունը կա:

Վահան Վարդյանը վորոչեւ եր վոչ մի առիթ չտալ ավտդին, կամ պետին՝ իր վրա վատ աչքով նայելու: Վարդյանը վորոչեւ եր այդ և զարմացած հարցնում եր:

— Արդյոք սա չենց փոփոխության մոմենտներից մեկը չի՞:

Նկարիչ Վահան Վարդյանը չի կարող ճիշդ եր զործ դնել հաճոյանալու մարդկանց, վորոնք հարգել չդիտեն մարդու մաքի թուիչքներն ու սրտի զգացումները, վորոնք մի աչքով են նայում արվեստի բարձր գեղեցկություններով ապրող և սովորական մարդկանց վրա, իր, Վահան Վարդյանի և ասենք Հովոյի ու Ասատուրի վրա:

Յեւ Վահան Վարդյանը վորոչեւ եր առիթ չստեղծել իր վրա վատ նայելու ու զարմացած հարցնում եր. արդյոք սա չենց հաճոյանալու վորոչում չի՞: Բայց Վահան Վարդյանը չիշում եր և չիշում ե Քարամյանի խոսքերն այն մասին, թե պետերի հրամանները վոչ թե նրանց անձնական, ինչպես ասում են, սուբյեկտիվ արամադրություններից են բղխում, այլ հեղափոխության շահերից... ու դրանով Վարդ-

յանը մխիթարում և իրեն, վոր իր վո-
րոշումը հաճոյանալու վորոշում։ Հի յե-
ղեւ, վոր հրամանները կատարելով նա
հեղափոխությանն և ծառայում... Յեւ,
բացի դրանից, արդյո՞ք ինքը յեղակի մի
բացառություն և։ Չե՞ վոր Քարամյանը
նույնպէս արվեստի աշխատավոր դառնալու
հանապարհն և բռնել, իսկ նա, մյուսներն
նման հրամաններ և լսում, կրկնում և լսած
հրամաններն ու կատարում։

Յեւ ինչո՞ւ վարդյանն եւ չի կարող այդ-
պէս լինել։

— Թող յես եւ այդպէս լինեմ, — մտածում
էր վարդյանը — Թող յերեք յեռանկյունի,
կամ նույնքան քառակուսի նշաններ ունեցող-
ները, անկախ նրանից, թե նրանք գիտեն ով-
քեր են յեղեւ Միքել Անջելոն, Ալվազովսկին
ու Սարյանը, թե չե, հրամայեն ինձ։ Յես
միաժամակ եմ, մի տարի յեմ ծառայելու բա-
նակում... Մի տարի յետո, վոր զորացրվեմ
և քաղաքացիական կյանքում բախտ ունենամ
հանդիպելու նրանց, վորոնք այսօր հրամայում
են ինձ, այլևս հեղափոխությունը չի ստիպի
նրանց ինձ հրամայելու...

— Չե՛, չե՛, յես պարտավոր եմ կատարելու
նրանց բոլոր հրամանները, — խոստւմ և ինքն
իբ հետ վարդյանը և հանկարծ նկատում և,
վոր դա փոփոխություն և, ինչպէս հանկարծ
եռ զգում, վոր յերեկվա աղվամաղ ունեցող
դեմքը այսօր մազակալել և։

Հրաձգությունից հետո Վարդյանը դորա-
նոցի լուսամուտից դուրս եր նայում հորիզո-
նի վերջին ծայրին, ուր յերկինքը միանում եր
յերկրի հետ, ուր յերկիրը ծածկող կապույտ
վրանի փեշերը քովում եյին գետնին: Վարդ-
յանը դուրս եր նայում յերազուն հայաց-
քով և մտածում եր, թե ինչ դադափարների
դէնի Քարամյանի նկարի մեջ. ի՞նչ արտա-
հայտություններ տա նրա դեմքին: Յերբ
դործում և ստեղծագործող միտքը, ավելի
վատ բան չկա, քան նրա ընթացքը խանդարելը:
Այդպիսի դեպքում Վարդյանը մոլեգնում ե,
կատաղում: Կատաղում ե, բառի իսկական
իմաստով:

Վարդյանը կապույտ վրանի՝ յերկրին հա-
սած փեշերին նայելով, աշխատում եր պատ-
կերացնել Քարամյանի դիմագծերը, յերբ հան-
կարծ լսեց իր անունը:

— Վարդյան:

Վարդյանը թեքվեց:

Ավագն եր:

— Լսում եմ, ընկեր ավագ:

— Ասատուրի հետ գնացեք լենանկյունը կա-
հավորելու, այսոր շեֆերի հետ հանդիսավոր
նիստ ե, մեխանիկական գործարանից մեզ մոտ
են դալու:

— Թող ուրիշն անի, — օրատասխանեց Վարդ-
յանն անփուլթ և զայրուլթ զգաց, վոր այն-
քան դեղեցիկ հորիզոնին նայելն ու Քարամ-
յանի նկարն ստեղծագործելու իր մտքերն
ընդհատվեցին.

— Յես դործ ունեմ, ընկեր Ավադ:

— Ի՞նչ դործ:

— Նկարում եմ:

— Հետո կնկարես, հիմա դնա:

— Յես, ընկեր ավադ... Յես... Ասատուրի հետ չեմ դնա—:

Ավադը բարեությունից կարմրեց: Նա անմիջապես զգաստ կանգնեց ու հրամայեց Վարդյանին:

— Զգա՛ստ:

Վարդյանը փայտացավ տեղում:

— Յե՛տ, դարձ, մա՛րչ, տռաջ:

— Յե՛տ, դա՛րձ, մարչ:

— Կա՛նդ, ա՛ռ:

— Վերջին անգամը լինի, ընկեր բանակային. սրանից հետո յեւ ձեզ նորակոչիկ չենք հաշվելու, վոր միայն բացատրելով վորձենք դատարարակել... տուժեր կան, նարյադ կա. ինչ ա նշանակում՝ Ասատուրի հետ չեմ դնա, ոտ ի՞նչ տրամադրություն ա.

— Վորովհետեւ, ընկեր ավադ... Վորովհետեւ...

— Վոչ մի «ընկեր ավադ», — կտրեց ավադը:

Վահան Վարդյանը Ասատուրի հետ դնաց լեռանկյունը կահավորելու: Բայց հետո մի ժամ հետո, յերբ նա մտածում եր դեպքի մասին, փնթփնթում եր իր վրա, «Թո՛ւ... չե վոր յես վորոշեց եյի առիթ չտալ, վոր ինձ վատ նայեն: Թո՛ւ, սատանան տանի...

Յեւ Վարդյանը կրկին անդրադարձավ այն մաքին, վոր հիրավի փոփոխություն ե կատար-վում իր մեջ: Եւ չսպասելով որմա վերջանա-լուն, Վահան Վարդյանը հենց լենանկյունում բլոկնոտը բացեց ու մանրիկ տառեր նկարե-լով դրեց այդ որմա իր ապրումները, դրածն տոնելով կարմիր դծերի ու ծաղկանկարների ու շրջանակի մեջ:

«Իսկապես վոր փոփոխություն ե կատար-վում մեջս: Յես վախենում եմ այդ փոփոխու-թյունից: Վախենում եմ վոր կարող եմ հասա-րակ մահկանացու դառնալ, կորցնել ստեղծա-դործելու ձիրքս: Այդ դեպքում հնից կմնան միայն նկարիչ Վահան Վարդյանի խարտյաչ մաղերի փնջերը (յերբ բանակից ազատվեմ, ա-ռաջին դործս ելի յերկար մաղեր թողնելը կը-լինի) և, ուրիշ վոչինչ:

Այո, յես ել եմ փոխվում, յես ել եմ փոխ-վում, ինչպես փոխվում ե ամեն ինչ կյանքում: Դիալեկտիկայի որենքն ե դա»:

Իսկ յերեկոյան շեֆերի հետ կազմակերպված միացյալ ժողովում Վահան Վարդյանի տրա-մադրությունը վատ չեր:

«Յերկրի պես կյանքով լեցուն իմ Լյուբա, դարձան արեւի պես սիրով արբած, իմ Լյու-բա. յուսնի պես դողալովիկ ու յուսնի պես սի-րելի Լյուբա, յես քեզ մոռացե՞լ եմ:

Իսկապե՞ս, դու այդպե՞ս ես հավատացած: Ձեմ կարծում: Դու սատանայի պես խաբում

ես, դու ծիծաղելով ես դրել բացիկդ, վոր հու-
ղես ինձ, վոր ինձ հուղես ու ծիծաղես: Ու ծի-
ծաղես սատանայի խորամանկությամբ: Դու
չար ու սիրելի Լյուբա:

Բայց դիտեմ, վոր դու իրավունք ունես այդ-
պես վարվելու: Չորրորդ բացիկդ ե ե յես նոր
եմ պատասխանում քեզ: Ուշ եմ պատասխա-
նում քեզ, իմ Լյուբա, բայց ՆՈՒՇ-ով եմ պա-
տասխանում:

Հինգ որ առաջ, յերբ դու ինձ մտա յեկար,
յերբ Սարգիսը կանչեց ինձ, թե՛

—Վարդյան, մի ինտելիգենտ, թուխ ու սի-
րուն աղջիկ քեզ ա կանչում— սիրտս տազնա-
պով աբալեց: Յերբ դու յես դնացիր, Հրայր
Քաբամյանը մոտեցավ ինձ ու իբրեն հատուկ
ժպիտով ասաց.

—Սիրուն ու լավիկ ընկերուհի՛ ունես, Վա-
հան...

Այդ բոպեյին յես ինձ զգացի: յոթերորդ
յերկնքում: Բայց այդ բոպեյին ել զգացի,
վոր անշնորք եմ յեղել: Ուրախությունից մո-
ռացա քեզ նրա հետ պաշտոնապես ծանոթա-
ցնել: Կարծեմ, հենց այնպես դուք սկսեցիք
իրար հետ խոսել չե՞: Իմ սիրելի Լյուբա,
այդ բոպեյին եր նաև, վոր յես ավելի հա-
վատով լցվեցի դեպի մեր վաղվա շողշողուն
յերջանկությունը: Ո՛, քաղցր վաղ: Քաղցր,
վորովհետև վաղվա որերին քեզ հետ պիտի
լինեմ յես: Մենք միասին պետք ե մթնեցնենք
որերը: Աչքերս լավում եմ ու սեղանի վրա տես-

նում եմ մեր դանդաղներ փոքրիկին: Վեր-
ցնում եմ վրձինը նկարելու նրա դանդաղներ-
ը, վորոնք, ի դեպ, չգիտեմ ինչ գույնի կլի-
նեն. Ձե վոր դու թուխ ես, խսկ յես՝ շեկ:
Գուցե այդ յերկու գույների խառնուրդը...
Բայց ո՛ւր հասալ միտքս: Գիտեմ, վոր յեթե
քեզ մոտ ասելի այդ բոլորը՝ ծիծաղելով ու-
սիս կխփելիք ու կպատասխանելիք:

— Ուրիշ նյութ չունե՞ս խոսելու, անա-
մո՛թ...

Յես կարմիր բանակում լավ կաշխատեմ:
Կարմիր բանակը ինձ համար սակեղծագործա-
կան վոդեվորության աղետնք կլինի: Քայլում
ե ահա դիվիզիայի հրամանատարը: Քայլում
ե հպարտ, բայց անշուք: Նկարելու հիանալի
հասակ ու դեմք, վորը ծով համեստություն
ե արտահայտում: Քայլում ե ահա քաղաքաժնի
պետը: Նրա դեմքը խորթ ու բորթ ե, խոր-
շոմներ ու կնճիռներ ունի, նրա դեմքը նրա
լեռնաշխարհի քանդակն ե: Յես արդեն սկսել
եմ նկարել նրան: Իսկական հերոս մարդ ե,
իմ քնքուշ Լյուբինկա, գրողի համար ել հե-
տաքրքրական ու կենդանի նյութ ե: Մանկու-
թյունը լեռնային մի գյուղում անցկացնելով,
հետո նա դնացել ե Բագու: Այդտեղ պաղ-
պուլիայում աշխատել ե բայլչեմիկներին հետ,
Լյուբա ջան, հետո մասնակցել ե քաղաքացիա-
կան կռիվներին, ու, հիմա, դիվիզիայի քաղ-
քաժնի պետն ե: Նրա կուստոմսում, պաշտո-
նի Լյուբինկա, գրված ե «1906 թիվ»: Տես-

նո՞ւմ ես, սիրելիս, ինչ գերոյ ե, ինչ հերոս։
Յեւ նրա նկարի վրա շատ կաշխատեմ եւ կան-
մահացնեմ նրան, չեմ թողնի, վոր տարիներէ
ու հիշողություններէ մշուշում կորի նա,
այնպես պետք ե նկարեմ, վոր նա մնա կյան-
քում վարպետ պատմական Փիղուրա։

Յեւ այս բոլորը, Լյուբա ջան, ամենից
շատ նրա համար, վոր փայլեա դու քո վահա-
նի փառքով, նկարիչ վահան վարդյանի
փառքով հպարտ։

Այսոր հրաձգություն եր։ Այլեւի ուրախ
բան չկա զինվորական մարդու համար,
քան կրակելը։ Նույնիսկ յես, վորի իդեան
վոչ թե հրացանն ե, այլ վրձինը, նույնիսկ
յես, խանդավառով եյի։ Բացիկդ նոր եյի
ստացել ու նրա մասին եյի մտածում։ Նշանա-
ռության ժամանակ նշանակեալից դու ժպտա-
ցիր ինձ ու ցնցեցիր մաղերիդ գեղը. ձեռքե-
րըս թուլացան նշանառության ժամանակ ե
դնդակներս վրիպեցին...

— Ի՞նչ ե պատահել քեզ, վարդյան, խո՞մ
սիրահարված չե՞ս... ձեռք առա՛վ պետը։

Հինգ գնդակով յես միայն 15 աչոգ եյի խը-
փել։

Յերկրի պես կյանքով լեցուն իմ Լյուբա,
գարնան արեւի պես սիրով արբած իմ Լյու-
բա. լուսնի նման չքնաղ Լյուբա, տեսնո՞ւմ
ես, վոր յես քեզ չեմ մոռացել, վոր յես քեզ
չեմ կարող մոռանալ»...

Վահան վարդյանը, նամակը վերջացնելով,

ապաստ չունչ քաշեց, ապա ժպտաց Վորոշիւ-
վի նկարին, ժպտաց այնպիսի ինքնազուճ ժպի-
տով, վորը ցույց եր տալիս նրա հոգու ան-
սահման խնդությունը: Այդպես խինդով եր
լցվում նա, յերբ վերջացնում եր վորեւե նկար
և վոչ մի կտակած չեր ունենում այդ նկարի
հաջողության մասին:

Նամակը ծալելով, Վահան Վարդյանը ինչ
վոր հանդատություն դրաց: Իր սիրտն այն-
քան եր դատարկել նամակում, վոր վոչինչ
չեր մնացել այնտեղ, որագորի համար:

Այդ յերեկո Վահան Վարդյանը որագորում
վոչ մի տող չգրեց:

Ելեկտրական լույսը վողողել եր լեռանկյու-
նը: Ստալինի, Վորոշիւվի, Սմոլինի դիվի-
զիայի և քաղբաժնի պետի նկարները վայլում
եյին դեղին լույսի տակ: Վարդյանը նայում
եր այդ նկարներին՝ գեղազետի հայացքով;
Վորոշիւլ թե նրանց մեջ արվեստի տեսակե-
տից ինչ թերություններ կան, ու մտածում
եր, թե ավելի չալ չի՞ր դնահատովի դիվիզիայի
Քաղբաժնի պետի՝ իր՝ Վարդյանի նկարը:

Լենինյան անկյունը լցվում եր բանակա-
յիններով: Կոմյերիտական բջջի բյուրոյի
նիստ կար: Բյուրոն նիստ եր հրավիրել ակտի-
վի հետ միասին: Կանչել եյին նաև Վարդյա-
նին: Բայց թե ինչու եյին կանչել, նա այդ
չգիտեր: Վարդյանը մտածում եր, թե քննա-
դատությունն ինչպե՞ս կգնահատի Քաղբաժնի

պետի՝ իր նկարը: Մասածում եր այդ մասին և հանկարծ անդրադառնում այն հարցին, թե ինչո՞ւ յեն իրեն կանչել բյուրոյի նիստին. չե՞ վոք դա բյուրոյի ու ակաթիվի նիստ ե: Իրե՞ն ել են ակաթիվ համարում:

Քարամյանը, ավազն ու Ասատուրը նստել եյին իրար կողքի: Նրանք հաճախ մտաննում եյին իրար ու փախում: Յերբ Ասատուրն ել եր խառնվում այդ փախուկին Վարդյանը լավ բան չէր դուշակում դրանից: Նա այնքան հափառաց իր նախադրացումին, վոք արդեն վախենում եր դրանից:

Նիստը հայտարարվեց բարցված: Յերբ Վարդյանը տեսավ վոք նիստին նախադաճում ե Քարամյանը, նրա բորբաքված մտքերն հանդրստեցան:

Հրայր Քարամյանը հայտարարեց որակարդի հարցերը:

Առաջին հարցը յերկու կոմյերիտականների խնդիրն ե. այդ մասին ղեկուցելու համար խոսքը տրվում ե բյուրոյի անդամ ընկեր Ասատուրին:

Յերբ Ասատուրը Վարդյանի կողմը նայելով վոտքի կանգնեց, Վարդյանը յենթադրեց, թե ինչ հարց կարող ե լինել այդ յերկու կոմյերիտականներից մեկի հարցը: Մինչ այդ ժողովը, նա Ասատուրից ակնարկներ եր լսել, վոք իր հարցը ժողովում կքննեն: Բայց թե՛ ինչպես Ասատուրը պետք ե ապացուցի Վարդյանի «սպորտունիստությունը», ինչպես այդ ասում:

եր Ասատուրը, Վարդյանն այդ յենթադրել
չեր կարողացել:

— Ընկերներ, — սկսեց Ասատուրն իր հեղի-
նակության վրա վստահ դատախոսի պես, —
առաջին հարցն ընկեր Վահան Վարդյանի
հարցն ա: Նա մի քանի անգամ տրամադրու-
թյուններ ա ունեցել, վոր միանգամայն ան-
թույլատրելի ա, հարյուր տոկոսով ոպորտու-
նիստություն ա, շեղվում ա բայլչեփիկյան
գծից: Այդ տեսակետով ել մենք պետք ե մո-
տենանք հարցին: —

Վարդյանն ապուշ կտրած հետեւում եր
նրա ամեն մի բառին: Բայց Ասատուրը հե-
տըդհետե ավելի վողեւորվելով իր խոսքերով, —
չարունակում եր:

— Խայտառակ փաստ ա, ընկերներ, պետք
ա բայլչեփիկյան զգոնությամբ խփենք:

— Փաստեր, փաստեր տվեք, — ել համբե-
րել չկարողանալով, կանչեց Վարդյանը տե-
ղից:

— Առաջին փաստն են ա, ընկերներ, — շա-
րունակեց Ասատուրն առանց ուշադրություն
դարձնելու Վարդյանի վրա, — առաջին փաս-
տն են ա, վոր անցյալ որը յես նամակ եյի
ստացել, վոր մեր կուխոգի պահեստը գիշերը
դատակադային թշնամին թալանել ա: Ճիշտ ա,
վոր բայլչեփիկյան հոգին չպետք ա տխրի,
բայց մի քիչ ել յես թեքման մեջ ընկա,
վոր տխրեցի. պետք ա բայլչեփիկորեն խոս-
տովանեմ: Քեֆա մի քիչ կոտրվել եր ու

նստեալ եյի զորանոցը: Մեկ եւ ընկեր Վարդ-
 դյանը յեկաւ ու ասում ա, թե՛ դո՞ւ եւ
 ես բանակից ձանձրացել, Ասատուր ջան...
 Սռաջինը սա նշանակում ա, վոր ինքը ձանձ-
 րացել ա, յերկրորդը, նշանակում ա, վոր ու-
 ղում ա ուրիշների մեջ եւ իր ռպորտունխատու-
 թյուններն ու տրամադրությունը տարածի,
 վորը միանգամայն դատապարտելի ա: Յերկ-
 րորդ փաստն են ա, վոր անցյալ որը նա Հովոյի
 հետ պարտպում եր ու յես եւ լսում եյի: Հո-
 վոյին հարցնում ա թե՛ «Հովո, վոր կուիլ լինի
 մարդ կսպանե՞ս, բա մեղքը չե՞ն»: Սա յեւ
 սխալ տրամադրություն ա: Բուրժուաների
 սուտ տեսակետ ա, վոր մարդ սպանելը մեղք
 ա: Իրենք եղպես են տսում, բայց հարյուր հա-
 դար հոգու մի դրրի յեն սպանում, հարյուր հա-
 դար բանվոր ու դյուղացիներին: Ուրեմն
 սխալ ու անտեղի կածիք ա, թե բուրժուանե-
 րին սպանելը մեղք ա: Մենք, ընկերները ընդ-
 հակառակը յեկել ենք կարմիր բանակ, վոր
 բուրժուաներէն սպանելու տեխնիկան տիրա-
 պետենք, վոնց վոր ընկեր Ստալինն ա ասել...
 Յես առաջարկում եմ միանգամայն խիտտ վե-
 րաբերվել:

Վարդյանը շշմել եր: Վոր այդ խոսքերն իս-
 կապես ինքն ասել եր, դա ճիշտ եր: Բայց
 դրանք ռպորտունխատական եյին թե չե, նա չեր
 ղգացել, նա չեր եւ յենթադրում, թե իր
 այդ խոսքերից կարելի յե ռպորտունիզմ
 դուրս բերել:

— Ուրիշ ո՞վ ե ուղում խոսել,— դիմեց
Հրայրը ժողովին:

— Յես, ընկեր նախագահ:

— Ձա՛յն տուր ինձ:

— Մի ձայն:

Ձայնը տրվեց ավազին: Նա ասաց, վոր
Վարդյանը մարտական գծով ել արդեն նկա-
տողություն ու զգուշացումներ ունի, վոր յե-
թե Վարդյանն իրեն այդպես պահի, հրամանա-
տարությունն ավելի խիստ կվերաբերվի, վո-
րովհետև առաջին որերը վաղուց են անցել և
1910 թվի ծնվածները վոչ թե ելի նորակոչիկ-
ներ են, այլ կարմիր բանակայիններ: Ավազը
հիշեցրեց, վոր նա դրեթե միշտ այս կամ այն
կերպ առարկում ե իրեն, ապա նոր հրամանը
կատարում: Դառնալով Վարդյանին ավազն
ասաց.

— Ընկեր Վարդյան, պետք ա քո նկատ-
մամբ ավելի խիստ չինեն թե բջիջը և թե հրա-
մանատարները, վորովհետև դու գիտակից
ընկեր ես, բարձր կրթություն ունես, վոր դու
եղպես բաներ ես անում, անգրագետներն ի՞նչ
կանեն:

— Խոսեց Սարգիսը:

— Ընկեր Վահան,— սկսեց նա, ուղղակի
Վարդյանին դիմելով,— պետք ա քո աչքերի
մեջ ու քո յերեսին ասենք, շատ ես ինդլիկենալի
նման մարդու մտիկ անում, հենց գիտաս թե
դու յես, վոր կաս, ուրիշները հե՛ջ...

Սարգիսը մի քանի անգամ կրկնեց, վոր

Վարդգանը պարապմունքում ծխադել և Հովոյի վրա, վոր իրեն՝ Սարգսին միշտ ասել և՝ «Յեա քեզ մարդ չեմ հաշվում, չեմ պատասխանի քեզ»։

— Բայց պետք ա ընդդէն, — շարունակեց նա, այս անգամ դիմելով ժողովին — վոր ընկերը վորոշ չափով ուղղվում ա, ինդլիկենտական թեքումից դուրս ա դալի, պետք ա խոստովանել։

— Ներողություն, — նետեց տեղից Ասատուրը։

— Վոչ մի ներողություն, — պատասխանեց Սարգսին ու անմիջապէս շարունակեց, — պետք ա ընդդէն, վոր ընկերը ուղղվում ա և ուղղում ա իր ինդլիկենտական հոգին։

Հրայրը բոլորից հետո խոսեց։ Վարդգանը քիչ բան կարողացավ հիշել նրա ատածներից։ Նոր բան չասաց Հրայր Քարամյանը։ Այն, ինչ վոր նա ասել եր բազմիցս և հատկապէս Վարդգանի համար, այս անգամ կրկնեց։ Բայց այդ բոլորից մի բան մնացել և Վարդգանի հիշողության մեջ։

— Իզուր եք կարծում, ընկեր Վահան, — ասաց Քարամյանը, — վոր մենք՝ յես ու դու, ամէլի դրադետ լինելով, աւվորելու բան չունենք մյուսներից։ Մենք կարող են սովորել վոչ միայն Ասատուրից, Սարգսից, այլև՝ յեթե կուղես, Հովոյից ել, Հովոյից, վորի հետ պարապում եք դուք։ Մի մտածեք, թե գեղարվեստական տեխնիկում եք ավարտել,

խել նրանք լքելով գրադետներ եւ չեն։ Բայց
այն, ինչը վոր պահանջում են հեղափոխու-
թյան, դատակարգի ու յերկրի շահերը, նրանք
ավելի շատ ունեն, քան մենք. ահա թե ինչ
պետք է սովորել նրանցից։

Ձայնը տրվեց Վահան Վարդյանին։ Նա
ասաց այն, ինչ մտածել եր ու մի քանի անգամ
մտքում կրկնել։

— Ընկերներ,— սկսեց նա կարծես վախով-
խելով,— յես անկեղծ եմ ասում, և հուսով
եմ, վոր իմ անկեղծությանը կհավատաք։ Ադ-
նիվ խոսք եմ ասում, վոր յես չեմ իմացել, թե
իմ այդ խոսքերը, վոր ընկեր Ասատուրն ա-
սաց, ոպորտունիստական են յեղել, ադնիվ
խոսք եմ ասում, չեմ իմացել, ինչո՞ւ չեք հա-
վատում։

Ամբողջ ժողովը հռհռաց։ Վարդյանն ա-
վելի հիմար դրության մեջ եր գլուսւմ իրեն,
քան Հովոն այն որը, յերբ պետի հարցին պա-
տասխանեց, թե ռադմահեղափոխական խոր-
հրդի նախագահը Կլտյանն է ու բոլորը ծի-
ծաղեցին նրա վրա։

— Ձի՛ իմացել... տղեն չի՛ իմացել, վոր
ոպորտունիստական բաներ ա ասել...— փնրթ-
փրնթում եր Ասատուրը տեղից։

Ժողովն անցավ առաջարկություններին։

Ասատուրն առաջարկեց՝ Վարդյանին հե-
ռացնել կոմյերիտմիության շաքրերից։

Վարդյանի մարմինը վայրկենապես փշա-
քաղվեց։ Հեռացնե՞ն, այդ յերկու հասարակ

խոսքերի համա՞ր: Ինչ խիստ մարդիկ են: Չը-
րդալի՞ր, չճշա՞ր, վոր նրանք քյալադոդներ են,
խկական քյալադոդներ, իսկ ինքը հարցը կը-
հասցնի Դիվիդիայի Կուսհանձնաժողով, Բա-
նակի Կուսհանձնաժողով կհասցնի, այնտեղ ի-
րեն կհասկանան:

Բայց տվելի լավ չի՞ լինի արդոք, վոր
լսի, վոր կրքեր չբորբոքի իր դեմ և այսպես
հեշտ պրծնի:

— Ասատուրն առաջարկում և հեռացնել,
տեղին և, շարունակեց Քարամյանը:

Վարդյանը դարձանքից սառեց: Չե վոր
այդ ուրն առավոտյան, յերբ ինքը նկարում եր
Քարամյանին, նա շատ սիրալիր եր իր հետ,
ինչպե՞ս և, մոռացել և հիմա չի պաշտպանում
իրեն:

— Տեղին և Ասատուրի առաջարկը, բայց
յես կարծում եմ, ի նկատի ունենալով, վոր
Վարդյանը նոր կոմյերիտական և, վոր նա
կարող և բլի՛՛՛ն և ընկերների ադդեցությամբ
դաստիարակվել, վոր մինչև բանակ դալը նա
քաղքենիական շրջապատ և ունեցել, չի շփվել
բանվոր յերիտասարդության հետ և գեռ ան-
հուսալի չի, յես առաջարկում եմ անել խիստ
նկատողություն վերջին նախազգուշացումով: .
Դրանով մենք՝ վերջին անգամ կփորձենք դաս-
տիարակել նրան:

Այդպես ել վորոշվեց: Խիստ նկատողու-
թյուն, վերջին նախազգուշացումով:

Ժողովից հետո Քարամյանը Վարդյանի

Հետ դուրս յեկամ բախում խոսելու, կարծես նախապես պայմանավորված լինելով դրա համար: Վարդյանին նա հուսադրում եր ՀՀՈՒ սալքվել, լծվել ռադմական-քաղաքական աշխատանքներին, լավ կատարել կոմյերիտական պարտականությունները:

— Յեմ այդպիսով՝ դու հեղինակություն կունենաս թե՛ ընկերներիդ և թե՛ պետերիդ մոտ...

Վարդյանն ուղում եր վիճել Քարամյանի հետ միայն մի հարցում, վոր՝ ինքը քաղքենի չե, վոր այդ շրջապատն իր վրա վոչ մի աղդեցություն չի գործել: Բայց վորովհետև Քարամյանը դա ասել՝ եր իրեն պաշտպանելու համար, Վարդյանը հարկ ՀՀամարեց դրա մասին վիճել:

Այլելի լավ ե՛ լուել:

Ժողովի յերկրորդ որն ել դեռ Վարդյանը տխուր եր: Յերեկոյան, յերբ պետք ե դնար միջադդալին ժամի պարապմունքին՝ հանկարծ հորիզոնի ծայրին նկատեց հրդեհվող մի անհունություն: Ծանոթ մի դղացում, սովորական մի տխրություն ամբողջովին համակեց Վահան Վարդյանին: Իր բլոկնոտում նա գրեց:

«Յերեկոյանում եր: Միրելի վերջալույսն եր յերևում լեռնահատարներին կիտված ամպերի ծիրանադույն քույաններով, արյան անհուն ծովն եր փռվել, արյան անհուն ծովը՝ տխուր ու գրավիչ»...

Այդ յերեկո Ասատուրն ել֊փորձեց կա-

տակել Վարդյանի հետ, բայց յերբ տեսաւ,
վոր Վարդյանը վաչ մի կերպ չի ժպտա, կա-
տակելն ավելորդ համարեց:

Մըդեն մի քանի օր եր անցել այն օրից,
վոր Վահան Վարդյանը բջիջի բյուրոյի նիս-
տում խիստ նկատողություն եր ստացել: Այդ
որերի մասին Լյուբային գրած նամակում նո-
ստում եր, վոր ինքը հոգու խեղճան տրագե-
դիա յե տարել:

— Յեա, վոր դարոցում այնքան ըմբոստ
եյի մտքերով, — մտածում եր Վարդյանը, —
վոր կարդացել եյի մեծ մտածողների գործե-
րը, ու հետեարա՛ր՝ ավելի ինքնավստահ պետք
ե լինեյի, բյուրոյի նիստում ծաղրվեցի Ասա-
տուրի ու մյուսաների կողմից: Ինչո՞ւ ախար
ե՛, ինչո՞ւ պետք ե այդպես լինեք»...

Բյուրոյի նիստից հետո Վարդյանը գլխա-
ցավ ունեցաւ: Յերկրորդ օրն արդեն չունեք,
բայց չգիտեք ինչու համար, տառապում եր:
Իսկ մի քանի օր հետո ահա յեղաւ մի օր, վոր
Նվերեստի դադաթն եր հասնում նրա տրամա-
դրությունը: Դրա համար Վարդյանը յերեք
պատճառ գիտեք և միշտ աշխատում եր չմո-
ռանալ, վոր իր տրամադրության քարճրա-
նալն այդ պատճառների հետևանքն ե:

Առաջին պատճառն այն եր, վոր նա ցույց
եր տվել Քարամյանին նրա նկարի եսքիդն ու
եսքիդը նմիրել նրան, իսկ Քարամյանը կար-
դացել եր նրա համար իր մի արձակ բանաս-

տեղծությունը: Յերկրորդը՝ վոր վերջացրել
եր Քաղբաժնի պետի նկարը: Քաղբաժնի պե-
տը, Վարդյանի ուսին խփելով, հասա բեխե-
րի տակից ասել եր.

— Ա՛հ, — բալամ, եդ հո հենց յես եմ, վոր
կամ...

Բայց Վահան Վարդյանը առանձին մի կա-
րելություն եր տալիս յերրորդ պատճա-
ռին: Դրանից մի շարաթ առաջ այդպիսի մի
բանի համար նա թեթե մի ժպիտի համար ել
ժլատ կլիներ: Բայց հիմա այդ պատճառը
նույնիսկ ցնծությամբ ե լցրել Վահան Վարդ-
յանի վողջ եյությունը: Սկզբում Վարդյանը
չգլխեր, վոր իր այդ որվա ուրախության
պատճառներից մեկն ել, այն ել հիմնական
պատճառն այդ ե: Զգաց ու հասկացավ հետո:

Բյուրոյի նիստից հետո Վարդյանը Քա-
ղբաժանից քաշվում, եր, իսկ Քաղբաժանն ան-
ընդհատ բացատրություններ եր տալիս նրան
ինչպես ուսուցիչն իր տհաս աշակերտին:

Յեւ Վարդյանը մտածում եր «Դժվա՞ր ե
արդյոք այդ բոլոր պահանջները կատարել:
Ինչո՞ւ յես չպետք ե կարողանամ կատարել դը-
րանք: Վորեւ սկզբունքի համա՞ր եմ ղլանում.
վոչ այդպիսի սկզբունք ու պատճառ չկա, չի
լինի, յեթե յես ուզենամ: Հարկավոր ե միայն
վորոշ չափով թողնել նկարիչ Վահան Վարդ-
յանի խառնվածքի առանձնահատկություննե-
րը, կամ կարող եմ մի տարով արձակուրդ տալ
այդ առանձնահատկություններին»...

Յերեկոյան ժամի 11-ին Վարդյանը քնեց։ Անկողնում արթուն մնաց միայն մեկ ու կես ժամ։

— Արթնանա՛ւ, — լսվեց առաջնայան և Վարդյանը յերկրորդ, թե յերրորդն եր, վոր արդեն հագել եր շորերն ու պատրաստովել։ Սմեն որվա պես վոչ վերջինն եր նա, վոչ ել նախալերջինը։

Ծարքի՛, — լսվեց նախաճաշից հետո։ Յեւ Վարդյանն ել մյուսների նման վազելով հասաւ շարքի տեղը, դռտին ամուր կապած, արտաքին տեսքը՝ իսկական բանակային։ Քայլելիս ել նա ուշադիր եր իր բոլոր շարժումների նկատմամբ։ Հրաճդության ժամանակ ել հինգ զնդակով անցյալ անդամվա 15 աչոգի վոխարեն 21 աչոգ խիեց, յերրորդ տեղը բռնելով կամանդայի բանակայինների մեջ։ Առաջինը Քարամյանն եր։

Պարաշմունքից հետո՝ ավագը մոտեցաւ Վարդյանին ու մտերմությամբ մանր աչքերը պսպղացնելով, տասց.

— Ընկեր Վարդյան, արդեն իսկական կարմիր բանակային եք դառնում...

Նա տասց՝ դա այնքա՛ն խորը նշանակություն տալով իր ասածին, այնքան բաղմախորհուրդ, վոր միանգամից բարձրացաւ Վարդյանի տրամադրությունը։

Ահա յերրորդ պատճառը։

Ավագի ժպիտը։ Ժպտալիս նրա ամբողջ դեմքի հետ կարմրում ե քթի ծայրն ել և կար-

ծեա ժպիտը դեմքից ներքե ե հոսում նրա քթի
կարմրած ծայրով:

Այդ եր յերրորդ պատճառը, վոր Վահան
Վարդյանի տրամադրությունն ինչպես նա դը-
րել եր իր ընկնոտում, հասել եր «Յվերեստի
գաղաթին, Շալխապինի յերգի կարկաչուն
բարձրությանը»:

—
Վահան Վարդյանն ամուր փակել եր լու-
սամուտը, վոր պաղ ոգը ներս չխուժեր ու
չխանդարեր նրան մտածելուց: Յերբ կտրվում
ե նրա մտքի թելը, նա զայրանում ե ինքն իր
վրա: Իսկ այդ որը չեր ուզում զայրանալ:
Այդ որը Վարդյանը չեր ուզում, վոր անդոր-
րության փոխարեն աննորմալ կերպով խփի իր
զարկերակը:

Վարդյանը հոգու կատարյալ անդորրու-
թյան եր հասել: Կրկեսի արենայում քրտնքա-
կալած արտիստը յերբ արենայից փափուկ ան-
կողնու մեջ ե ընկնում, չի կարող այնքան ինք-
նազու լինել տանջանքից հետո գտած իր այդ
հանդստի համար, վորքան Վարդյանն եր այժմ
ինքնազու:

Նրան թվում եր, վոր մինչև այդ որն ինքն
ալիելի յե տանջանքի մեջ յեղել, քան կրկեսի
արենայից ուշ յերեկոյան անկողին վերադար-
ձող ըմբիշը: Ըմբիշն ինքն ե իրեն յենթարկում
ամենորյա տանջանքի: Յեվ դա միայն Ֆիզի-
քական տանջանքն ե: Վարդյանն ամենևին չի
դժգոհում Ֆիզիքական տանջանքից:

Այժմ Վահան Վարդյանը հողու կատար-
յալ անդորրութեանն եր հասել և այդ անդոր-
րությունը յենթադրում եր հավերժական:

Անհավերջի քամիները սիրամերժ արու
կատուների խմբերի պես վռոճում ելին փո-
ղոցում, կամանդայի զորանոցի լուսամուտի
տակ: Վռոճում ելին կառվային դայրադին ու
հուղումի վռոճոցով:

Վարդյանը լսում եր նրանց ու խորհում:

Վարդյանը նայում եր զորանոցի բոլոր
մահճակալների վրա քնած բանակայինների
դեմքերին: Վարդյանին շատ եր հետաքրքում,
թե բացի օրաշտոնական հարցերից՝ նրանցից
ո՞վ ինչի մասին և մտածում, ո՞վ ինչ գաղտ-
նիքներ ունի իր հողում: Բայց Վարդյանի հե-
տաքրքրությունը հաղիվ եր դժոխքում ստա-
նում: Նա դգում եր, վոր ինքը դժվարութեամբ
և կարողանում ճանաչել նրանցից շատերին:

Ելեկտրական լամպը Վարդյանն ալ ևս
թղթով չի փաթաթում...

Հրամանով դա արգելված ե:

Ելեկտրական դեղին լույսի տակ յերևում
են բոլոր դեմքերը: Վարդյանը նայում և բո-
լորի վրա հերթով: Կարծես առաջին անգամն
և տեսնում նրանց:

Ահա Հրայր Քարամյանը: Ժպտալ, հայե-
լուց ընկած սպիտակ ցուլի նման, խաղում և
նրա շրթունքների վրա: Քնած և նա, բայց
Վարդյանին թվում և թե նա խոսում և իր հետ
և ժպտում, ժպտում սիրալիր ու համակրելի:

կամ, ինչպես Լյուքան ե սիրում ասել Քարամ-
յանի մասին, СИМПАТИЧНЫЙ ։

Ահա Մարգիսը։ Նա կարծես յերազի մեջն
եւ ուղում ե բուլժ մատը ցուցամատի ու միջա-
մատի մեջը մացնել ու հայհոյել։

— Չախլա՛խ ծնողա...

Այսպես եր պատասխանում նա Վարդյա-
նին որեր առաջ։ Իսկ հիմա եւ այդպես չի խո-
սում։ Յեւ անդամ կառնալանին հատուկ այդ-
արտահայտությունների հետ միասին, Վարդ-
յանը սիրում ե նրան։ Մարգիսը պարզ ե, ինչ-
պես թափանցիկ ողբ։ Ծիշա ե, վոր նախիւ ե նա։
Բայց սրանցից ո՞վ նայիւ չի, — պատասխա-
նում ե Վարդյանն իրեն։

Ահա ավագը։ Ինչպես ելեկտրականության
լիցքը կոնսնման մետաղի սուր գազաթից,
դեմքի ժպիտը ցած ե հոսում նրա քթով։

Հովոյին Վարդյանը չի տեսնում։ Նրան
տեսնելու համար նա սկսած ե շրջի մյուս կո-
ղի վրա։ Բայց լսվում են Հովոյի փափսուկա-
յին մենախոսություններն ու խոմփոցը։

Դա նրա սովորությունն ե քնի մեջ։

— Հրա-հանն իր կոճակով... Չար-գանն
իր ասեղով... խը՛ր՛ո... խը՛ր՛ո...

— Միա-ցնող քանոն... քը՛ր՛ը՛խ... մար-
տական փակ-ո՛Ք...

— Խը՛ր՛խ. խը՛ր՛ո... Ծիծիկ... տվիչ
մեխա... խը՛խ... նիղմ...

Մարդու մտքի իններցիան ե դա, համի-
տենական շարժման որենքը մարդու ուղեղի

մեջ: Ու այսպէս ամեն ոք Հովնայի ուղեղը շարունակում է աշխատել: Ուղեղի խոսելու կենտրոնը քնի թմիրի մեջ հրամայում է լնդիլին ու ձայնալարերին՝ կատարել իրենց ֆունկցիան:

Ելի ծանրանում են Վահան Վարդյանի կոպերը: Հոգնություն, թմբեցնող նյութ դու, վոք թաղիքի նման թուլացնում ես մտքի արձակած սլացիկ նետերի թափը, յերբ նրանք քեզ են կաշում:

Ծանրանում են Վարդյանի կոպերը: Նա սրտկում է մեջքի վրա ու նայում առաստաղին: Շերմակ, հարթ մտկերեութ: Բայց վառ սպիտակությունը խաժամուժում է, յերբ Վարդյանը խփում է իր աչքերը: Խաժամուժ դույների մեջ սեղ հաղթում է բոլորին, ապա սեղ դույնը կլորանում է ու դառնում նշանակեալ, սեղ խնձոր՝ թվանշաններով՝ չափերով: Վարդյանը սրտկում է նշանաուլթյան: Սիրտը չի տրտւում: Վարդյանը նեղվածք չի դրում: Նա դանդաղությամբ ու ատիճանաբար ձգում է ձգանք: Արձակած դնդակն ուղիղ խնձորի կենտրոնին է կաշում: Աչքերը բացվում են: Շերմակ առաստաղն է լամպի թեկից նրա վրա ընկած ստվերի մի դժով:

Ելի յեն ծանրանում Վարդյանի կոպերն ու ելի նույնը: Յեմ հանկարծ, ինչպես մութը՝ առավուտյան, Վարդյանի աչքերից փախչում է քունը: Յերնկվա լույսի հատակությամբ մըտքերն են լցվում նրա ուղեղի մեջ:

Իր կյանքի այդ նոր որերից յուրաքան-

չյուր որվա մանրամասները, իր տեսած սիրելի նկարների նման, թարմ են Վարդյանի գլխում: Նա լսում և գեա Հրայր Քարամյանի՝ յերաժշտության պես քաղցր խոսքերը:

— Այոպես, Վահան ջան, մենք դառնում ենք իսկական կարմիր բանակայիններ:

Նույն բանն ասում են բոլորը: Բոլորը նույնն են ասում, ուրեմն՝ այստեղ ճշմարտություն կա:

Քարամյանը «մենք» ասաց: Բայց Վարդյանը նրա ակնադիր հասկացալ աչնպես, վոր դա միայն իրեն՝ Վարդյանին կարող և վերաբերվել:

Քուեն ելի սկսեց հաղթել Վարդյանին, ելի նայում և նա առաստաղի սալտակությանը, վոր չքնի, վոր հիշի հենց նոր մոռացած լավ մտքերը:

Սև խնձորը:

Կարծես քնել և Վարդյանը, բայց արթուն և: Մի հաճելի թմրություն և իջել նրա վրա:

Ահա սև խնձորի փոխարեն՝ Պիլսուդսկու՝ ծիծեռնակի ջարդված թեվերի նման բեխեր ունեցող, և, Հիտլերի պես լերկ քարե մկաններ ունեցող զորավարներ գրոհում են կարմիրների գնդի հրամանատար Վահան Վարդյանի վրա: Պիլսուդսկու բեխերի ծայրից լուտանք և ծորում, իսկ Հիտլերի դեմքից թույն և արձակվում:

Վարդյանը կրակում և և նրանք չեն ընկնում: Սվինահարում և և նրանք չեն ընկնում:

Նա քաշում ե իր փայլիլող սուրը, ճոճում նրանց դլխին: Վարդյանը տեսնում ե նրանց յետևից յիկող դինոզորներին, վորոնք հաշտության թաշկինակ են սլարզում կարմիրների բանակին, Վարդյանին, ու, մերկացնում են սրերն իրենց զորավարների թիկունքը խրելու:

— Ուռա՛... Ուռա՛... Բղավում ե Վարդյանն ու առաջին անգամ ինքն ե արթնանում իր ձայնից, ապա՝ ավազը, Ասատուրը, Գարամյանն ու մյուսները:

Վարդյանը նայում ե առաստաղին ու ինչ վոր մի միտք, ամիսներ առաջ լսած առվակի խոխոջի պես անուշ, ելի չի թողնում նրան քնելու:

Հա, դառավ նա, թե վորն եր ամիսներ առաջ լսած առվի խոխոջի պես անուշ միտքը: Չե վոր մի շարաթ առաջ նա այս սպիտակ առաստաղի վրա տեսնում եր թուխ խոպոտներով թխաչյա մի տղջիկ՝ ամպերի տակից փախչող յուսնի պես կռկռող դեմքը...

Լյուրային եր տեսնում նա: Իսկ հիմա նըշանկեան ե այնանդ յերևում:

— Ուրեմն, իսկապես վոր, յես փոխվում եմ, — չնշաց նա յուրովի, — բայց լավ ե քնեմ, քնեմ, վոր շուտ արթնանամ: Չե վոր վաղը մի քանի ժամ անընդհատ շարային վարժություններ ենք անելու:

Կամանդայի զորանոցում խորը քնի մեջ եյին, յերբ շտաբի շենքի միջանցքում լավեց

տաղնապլի սուլոցը: Բոլոր քնած բանակային-
ների վրա ել կարծես սառը ջուր լցրին: Մի քա-
նի վայրկյանում բոլորն արդեն հագնվում
էին:

Անուշ յերազկեց հանկարծ վեր թռալ Վարդ-
յանը և արորելով քնատ աչքերը, առաջին պահ
չդպաց, վոր դա յերազի շարունակությունը
էի: Նա ուղում եր կանչել այնքան քաղցր յե-
րազում տեսած իր սիրելիին, բայց սուլիչի
տաղնապլին ճլզլոցը սթափեցրեց նրան:
Ձգալով, վոր տաղնապ և հայտարարում,
Վարդյանն արագությամբ սկսեց շորերը հաղ-
նել: Յերկու բոսեյում նա արդեն հագել եր:
Թեթև ու արագ հայացքով նայեց մյուսներին
ու զգաց, վոր ինչ-վոր հրճվանքով լցվեց իր
սիրտը:

Նա յերկրորդն եր շուտ հագնվողների մեջ:
Բայց, յերբ դեռ նոր'պետք և դուրս վազեր զո-
րանոցից, տեսալ վոր շալվարի առաջի կոճակ-
ները չկան: Կոճակները պետք և կոճկվեյին
յետեկց...

Շալվարը հագել եր նա հակառակ կողմից:

Մինչև հանեց ու նորից հաղալ, արդեն
բոլոր բանակայինները դուրս եյին վազել:
Դատարկ մնացած զորանոցը շփոթեց Վարդ-
յանին: Մի քանի անգամ պտտվելով տեղում,
ինչպես գլխին հարված ստացած հալ, նա
կրկին սթափվեց: Նայեց ժամացույցին: Սլաք-
ները կարծես թռվռում եյին ժամացույցի շր-
ջանակի մեջ: Վարդյանը ցուցամատի հոդերով
արորեց աչքերը:

Ժամի 4—30—նն եր: Աբդեն Հինգ բոպե եր
անցել այն վայրկյանից, յերբ տաղնապ Հայ-
տաբարվեց: Հինգ բոպե... Ինչքան ժամանակ,
իսկ Վարդյանին թվում եր, թե կես ժամից
ավել ե անցել: Հինգ բոպե... Յեւ ալդքան
ժամանակում Վարդյանն ինչքան բան մտա-
ծեց: Իդուր չի ասված, վոր ամենաաբաղ ուշ-
խատող մեքենան մարդու ուղեղն ե, մարդու
մտքի ընթացքն ե ամենաաբաղ չարժուամբ:

Մտնելով որապաՀի սենյակը, Վարդյանն
այնտեղ տեսավ պետին ու պատիվ վերցրեց.

— Լսում եմ, ընկեր պետ:

Պետը նայելով ժամացույցին, ինչլոր նը-
նչանակում արեց բլոկ-նստում: Վարդյանը
կարմրեց մինչև կոմունարկայի ծանրությու-
նից կախված ականջները:

— Մեր պահեստի յերկրորդ սենյակում
խիստ հրդեհ ե, անմիջապես անցնել այնտեղ—
կարգադրեց պետը: Վարդյանը դուրս թռավ:

Այդ բոլորը տեսց մի քանի վայրկյան մի-
այն:

Մինչև վերևի հարկի միջանցքից Վարդ-
յանը պատից կախված կրակմարիչը վերցրեց
ու վաղեց պահեստը, արդեն այնտեղ ելին բո-
լորը, վորոնց թվում նաև պետը: Մյուսները
գնացել ելին պահեստի աշխատողներին ու հը-
րամատարներին կանչելու:

— Գործել, գործել արա՛գ, — հրամայում
եր պետը:

— Այ, այստեղ Վարդյան: Տեսնում ես բո-
ցերը լինեց են լիզում, այստե՛ղ:

Վարդյանը կրակմարիչի կափարիչը զար-
կեց դեմնին և բռնելով ճիշտ այնպես, ինչպես
կրակմարիչի վրայի նկարում հրդեհաշեջն եր
բռնել, նրա անցքից ուժով դուրս նետվող հե-
ղուկի ձողն ուղղեց դեպի «լիզող բոցերը»:
Կրակմարիչի անցքից նետվող հեղուկի սպի-
տակ փրփուրը անկյունի գերաններից թափ-
վում եր ցած:

— Ես կողմ, այ, ես կողմի բոցերը զոռ են
անում— և Վարդյանը կրակմարիչի անցքից
դուրս ձգվող հեղուկի ձողն ուղղում եր այն
կողմը: Մի յերկու րոպե հետո կրակմարիչից
դուրս յեկավ տաքողջ հեղուկը: Յերկրորդ
կրակմարիչը բերելով, Վարդյանը պետից հրա-
ման ստացավ, ուղղել դեպի հատակին նոր
թափված նավթի լճակը:

— Այ, սա յա,— վրտըր դեմնին խփելով
ցույց տվեց պետը,— նավթի գյուլը սա յա, և
բոցերն ել բարձրանում են:

— Լավ— ասաց Վարդյանը, և անմիջա-
պես հիշեց, վոր վոչ թե լճակին պետք և ուղ-
ղել կրակմարիչի հեղուկը, այլ պատին, վոր
լճակի յերեսին իջնեն փրփուրները և բոցը
հանգչեն, այլուպես լճակին ուղղելով, խփող
հեղուկը կցրեր նավթը և հրդեհը կծավալ-
վեր:

— Վո՛տ, մալադեց, լավ եր չմոռացար,—
խրախուսեց պետը:

— Վարդյան արդեն հանդիմանի, թող:

— Հանդիմանի՞ եք հաշվում.

— Հա՛, հա՛, հանդիմանի՞ եմ հաշվում,
հիմա յեւ ա՛յ եստեղ են բոցերը մոտենում:

— Վերանդ են բոցերը, փոքն ե՞ք հաշ-
վում բոցը:

— Ա՛յ սա՛, եստեղ, բոցն եւ եստեղ ա
հասել:

— Դե, դեն դնացե՛ք...

Վերջացաւ յերկրորդ կրակմարիչի հե-
ղուկն եւ: Արդեն հասան բանակայինները՝
նոր բերած կրակմարիչներով:

Ի՞նչ անել հիմա դատարկածեռն: Բայց
տաանց վայրկյան կորցնելու, իբրեւ դուրս
հանողների հետ Վարդյանը վաղեց դուրս քա-
շելու աշտեղի իբրեւ, վերանդ բոց հայտա-
բարովեց: Մինչդեռ իբրեւ դուրս հանող մյուս
5 բանակայինները սապողների կապոցներն
եյին դուրս հանում, Վարդյանի աչքն ընկաւ
լիքը արկղներին: Ծանր մի արկղ փոքրին դնե-
լով նա սկսեց արագ-արագ դուրս հանել:

— Վո՛ւտ, մալաղեց Վարդյան, աշտալե՛ս,—
ելի խրախուսեց պետը: Այնուհետեւ ծանր ար-
կղները մեկ-մեկ փոքերին դնելով, բանակա-
յինները դուրս եյին տանում ու ամփիջապեա
յետ դալիս: Պահեստն լիքն եր հըշեջ բանակա-
յիններով: Յեւ կանոնաւոր կադմակերպւած ու
արագ շարժման մեջ լսվում եր պետի բարձր
ձայնը.

— Բոցն ա՛յ, եստեղ ա՛, եստե՛ղ— ու ձեռ-

քի յերկար փայտով ցույց եր տալէս տեղերը,—
սա հենց բոցն ա:

— Եդ կողմը հանդցրած եմ համարում,
թողնել եդ կողմը:

— Արա՛դ շարժվել, արա՛դ:

— Վո՛ւ, մարդեց:

— Ձե, եդ չեղավ, ընկեր բանակային, չե-
ղավ:

— Արա՛դ կրել:

Վարդյանը ծանր արկղները կրում եր
այնքան դժուրին կերպով, կարծես թե դրանք
թեթեւ բաներ եյին:

Վերջացան արկղները: Այս անգամ ել
նույն արագաշարժութեամբ Վարդյանը սկսեց
կրել ադյալների հակերը: Վերջին հակը դուրս
տանելուց վերդառնալով Վարդյանը լսեց պե-
տի շատ խիտ հրամանը:

— Պաժարը տարածվում ա, աղնետուշի-
տելները չեն ողնում, նասոսներով ջուր բերել,
մա՛րչ:

Վարդյանը դուրս վազեց: Նրանից առաջ
վազում եր մի հողի— Ասատուրն եր: Հաստ
ջրահանը միացնելով բակի ծորակին, Վարդ-
յանն, Ասատուրն ու Գարամյանը ջրհանը
քարշտվին դեպի պահեստը: Քաշե-քաշ պահես-
տին մոտեցնելուց հետո, Վարդյանը ջրհանի
ծայրը բռնելով ուղղում եր պահեստ մտնել,
յերը ջուրը դուրս թռավ ջրահանից:

Ասատուր, վազիր կռանտը փակիր, թե չե
պահեստը կլցնենք ջրով,— բղավեց Վարդյա-
նը:

— Լավ չի վաւելել հա՞, վայ քո դործի թե-
քումին ինչ ասեմ:

Ջուրը կտրվեց: Վարդյանն ամբողջ ուժով
ծանր ջրհանը քաշելով մտաւ պահեստ:

— Ո՞ւր ե բոցը, ընկեր պետ.

— Այ, առաստաղի են անկյունումը.

— Լավ— ու Վարդյանը ջրհանն ուղղեց
այն կողմը — Հրայր, տուր դա, ծանր ե:

Ջուրն ուժեղ շատրվանի պես դուրս դեցեց
ջրհանից:

— Вот безобразно, — բարկացաւ պետը, —
տեսնո՞ւմ եք ինչ արիք, պահեստը ջրով պիտի
լցնեք:

Առատուրն դուրս նետվեց: Չնայած մի
քանի քսպե հետ ջուրը կտրվեց, բայց պա-
հեստի հասակի ցածր անկյունն արդեն ջրով
լցվել եր:

— Ես կողմ, ես կողմ յեկան բոցերը, —
սխալը մոռանալով, պետը շարունակում եր
հրամաններ արձակել: Վարդյանն անմիջա-
պես ջրհանն այն կողմն եր ուղղում, ուր հրա-
մայում եր պետը: Իրեր կրողները նույնպես
վազում եյին դեպի այդ կողմը:

— Պաժարը հանդիցած եմ հայտարարում, —
հանկարծ հրամայեց պետը և նրա չթունքնե-
րը, վոր հրամանների ժամանակ ամուր իրար
եյին սեղմվում, այս անգամ իրարից բաժանվե-
ցին: Նա ժպտալով նայեց հողնած բանակա-
յիններին, վոր նույնպես ժպտացին պետին:

— Հիմա դո՛ւրս, բակում շարքի:

Դուքս յեկան բակը: Նոր յեկած թաղմ
ձյունը տրորելով՝ վաղեցին շարքի: Յերեկո-
յան ձյունելուց հետո յերկինքը պարզել էր:

Ձմեռվա առաջին օրն էր դա:

Ասատուրն ջրհանն արձակեց ծորակից ու
ջուրն սկսեց անուշ դլգլոցով թափվել դռան
մեջ:

— Զգա՛տ:

— Զա՛խ, դա՛րձ:

Զախ գառնալով շարքը նայեց ուղիղ դե-
պի արևելք: Լուսաստղը փայլիլում էր արե-
վելքում: Մյուս աստղերը դժգունանում էին:
Զուրը դրնդուն ձայնով դեռ թափվում էր դռան
մեջ:

— Քայլո՛ւմ, մա՛րչ:

— Դեպի ա՛ջ, մա՛րչ:

— Տեղո՛ւմ:

— Կա՛նգ, ա՛ռ:

— Ա՛ջ, դա՛րձ:

— Ազա՛տ:

— Ընկերներ, յերկու խոսք և ցրվենք,
քրտնած եք: Եսորվա փորձը ցույց տվեց, վոր
դեռ չեք վարժվել: Եստեղ վոր եսքան սխալներ
արիք, փորձնական պաժարի տրեվողին, բա
վոր իսկական պաժար լինի, ի՞նչ կանեք: Մի
քանի ընկերներ փոխանակ առաջ փամփուշտի
յաչչիկները դուքս հանելու, սապողներն էյին
հանում: Մենակ Վարդյանը ճիշտ արեց: Որե-
նակ՝ կրանտը բաց եյիք թողել ու քիչ էր մնացել
վոր պահեստը ջրով լցնեյիք: Ով գիտի իսկա-

կան պատժարի վախտն եւ կռանտը փակ պա-
հեք: Բայց ընդհանրապես պիտի ասեմ, վոր
հաջող եր: Մի յերկու ընկեր չմոթվեցին,
համա իրենց դասն: Որինակ՝ ընկեր Վարդյանը
չնայած ուշ հաղնվեց, բայց լավ աշխատեց եւ
պետք ա ասել, գերազանց գնահատականի յա-
սարժանի:

— Յրվել, բայց հիմա չլվացվեք, քրտնած
եք:

Շարքը ցրվեց:

Վարդյանը թաշկինակը հանեց ճակատի
ու դեմքի սառած քրտինքը սրբելու: Չնայած
բոլորից շատ նա յեր չարչարվել, բայց իրեն
ընավ հոգնած չեր զգում: Նա այնքան ուրախ
եր, վոր կարծես թե հենց նոր եր ավարտել նոր
մի կար:

Նախաճաշից հետո շարքը կրկին պատ-
րաստ եր:

— Զդա՛ստ:

Ընկերներ յերկու ժամով ետը դնում եք
դաշտ պարապմունքի, պատրաստվել տա՛ս
րոպեյում:

— Զդա՛ոտ,—

Շարքն արդեն պատրաստ եր:

— Քայլո՛վ, մա՛րշ:

Քաղաքի կենտրոնական փողոցով, այն փո-
ղոցով, վորի վրա ուշ յերեկոներին կաման-
դայի զորանոցի լուսամուտից նայում եր
Վարդյանը, շարքն առաջ եր շարժվում:

— Մե՛կ, յերկո՛ւ, յերե՛ք:

— Մե'կ, յերկո'ւ, յերե'ք:

Գլուխները բարձր, կեցվածքները հպարտ, բանակալիները մոտքերն ամուր խփում եյին նոր յեկած թարմ ձյունի մեջ: Վոտքերն ամուր խփում եյին նրանք թարմ ձյունի մեջ և՝

«Մե'կ, յերկո'ւ, յերե'ք»—ին վորպէս արձադանք, նույն ութմով լսվում եր արորովոք թարմ ձյան ձայնը:

— Խը'շ-խը'շ, խը'շ,

— Խը'շ խը'շ խը'շ:

Քայլում եր շարքը հպարտ կեցվածքով և շարքի դուր շինելավորների մեջ հեռվից Վահան Վարդյանը չեր ջոկվում մյուսներից: Վարդյանն և այն մեկը, թե Ասատուրը, Վարդյանն և, թե Հրայր Քարամյանը, տարբերիչ չեր կարելի:

Ձեր քնում Վահան Վարդյանն այդ որն էլ, ըայց նրա սրտում այդ ուրը տարբեր զգացումներ եյին յեռում: Նա զգում եր, վոր ինքն այլևս այն չե, ինչ վոր եր յերեկ: Իսկ նկարիչ Վահան Վարդյանի վրա նայում եր ներողամտաբար:

— Գրեմ վերջին որագիրը նկարիչ Վահան Վարդյանի տետրակում— ասաց նա և տետրակը հանեց գլխի տակից:

— Այսպե'ս, այսպե'ս... շնջած նա մըտադրադ, և արդեն մատիտը շարժվում եր տետրակի ըաց կապույտ տողերի վրա:

«Յես Վերջին անգամ եմ գրում նկարիչ Վահան Վարդյանի որագրի նկարադրում: Մինչև հիմա գրածներս իմ նոր կյանքի առաջին որերի մասին եյին...»

Առաջին որե՛ր... շատ քաղցր եյին...

Վաղը յերբ բացվի առավոտը, առավոտվա նման պայծառ ու սուր մաքուր յես հրաձգության ու քաղաքամունքի կղնամ ու վաղվանից հետո կդրեմ նոր որերիս մասին...

Առաջին որերին ինձ ներվում եր, նոր որերին այդպես չի լինի...

Զորանոցում միայն շնչառություններն են լսվում: Յեւ Հովոն քնի մեջ ելի կրկնում ե փափաղակի մասերը:

Յես պետք ե նկարեմ զորանոցի գիշերը...»:

1933 թ. հոմալար-ապրիլ

Յերևան-Կարմիր բանակ

Խ Ա Ձ Ե

1

Որայից հեռու, կանաչավուն մարդագետներ կողքին, բարձր ու լայն ժայռի վրա կանգնած, չորս յեղդուհիներ իլիկ եյին մանում: Սպիտակ թեւերը յերկար վոլորելով՝ թողնում եյին իլիկը, մինչև հասնի դետնին և անհամարձակ, հաղիվ լսելի ձայնով յերդում եյին «Պորթե բադավ՝» յերդը ու կասկածով փախում իրար հետ, ապա նորից յերդում մեղմ ձայնով:

Բոլորի ճակատներին ել կապված կային տարրեր մեծության ու գույնի մետաղե պլիկներ՝ դրամներ, թևերին հաստ ու ծանր ապարանջաններ, վորոնցից նույնպես մետաղե մանրը զնդլիկներ եյին կախված: Պարանոցներին կապել եյին մի քանի փաթով հուլունքներ, նույնպես մետաղե զնդլիկների հետ: Այնպես վոր յերբ շարժվում եյին նրանք, լսվում եր այնպիսի դրնդտոց, ինչպես կառքին լծած դանդուլակավոր ձիերի վաղքի ժամանակ:

Յերկուսի քթերի կողքից անց եյին կացված արծաթե դարաֆիլներ¹, մեկն ել վոսկե,

¹ Եփեղեցիկ յերիտասարդ՝ քրդական յերդ և:

² Գոճակի նման մետաղե մի նշան, զոր մանուկ հառակից քիթը ծակելով նրա մեջ են տնցեացնում:

վորի հետևանքով մաքուր չեյին խոսում նրանք։
Զորքորդի զթին դարաֆիլ չկար, բայց դարա-
ֆիլի նեղլիկ անցքը յերևում եր նրա զթի
վրա։

Մի քանի օր եր, վոր նրանք հաճախ եյին
դալիս ու բարձրանում ժայռի վրա իլիկ մա-
նելու։ Յուրաքանչյուր շարժումի ժամանակ,
յերբ գնդապետի ձայնն եր լսվում, նրանք
կենսութախ քրքիջներով հրհրում եյին իրար,
յերգում եյին Արաղածի ղեկավարի հետ, յեր-
գում մեղմ ձայնով։ Ապրում եյին նրանք իրենց
կյանքի գարնան օրերը՝ հուլիսի ու կրքի
տարերքը։ Մեկը նրանցից՝ Զայնեն, վորի վոս-
կե դարաֆիլը արևի տակ վայում եր,—որայի
աղայի աղջիկն եր։ Նա մյուսներից ամելի շատ
եր խոսում ու հուլմունքով թափ տալիս կրծքի
դղեստը։

«Կյավրե խուլի բա, կյավրե խուլի բա»¹—
կրկնում եյին նրանք ամեն քչիչոցից հետո ու
խորհրդավոր կերպով լռում, ամելի արագ
դատեցնելով իլիկները։

Արեւը բավական բարձրացել եր։ Լսվում
եր միայն լեռան հողմի շաչյունը։ Մանում
եյին նրանք ու յերբեմն աչքի տակով նայում
վերևի ժայռի կողմը, վորի տակ նստած եյին
յերկու աղջիկ՝ առանց գնդիկների։ Մի դիրք
ծնկներին դրած՝ այդ աղջիկներն հափշտակ-
ված կարդում եյին և չեյին հետաքրքրվում
չըջապատով։ Գալիս եյին նրանք ամեն օր,

¹ Անեծք, վոր գործածական է կանանց մեջ.

նստում էյին վերելի ժայռի հովի տակ ու սկսում խոսել: Խոսում էյին ու կարդում: Ուրախ էյին նրանք, ինչպես այդ որվա անամպ, արեվատ որը: Նրանց ժպիտները լի էյին բեր-
կրությամբ: Համարձակ էյին նրանք և ծի-
ծաղները նրանց ավելի հնչեղ էյին քան ա-
ռաջինների:

Այսպես, չորս աղջիկ կախնալորներ, ան-
համարձակ ձայնով յերդում էյին, բամբա-
սում ու վոլորում իլիկները, զնգռաացնելով
իրենց մեծադե գարդարանքները, իսկ մյուս
յերկուսն առանձին նստած, խոսում էյին ու
կարդում, խոսում էյին ու կարդում կյանքի և
նրա հուզող հարցերի մասին...

Չ

Կանաչ մարդագետնի սեղավետ թմբերի
մրա հաճությամբ, բավականությամբ թավալ-
վելուց հետո, գիրքը թեւի տակ դրած, Արամը
դանդաղ քայլերով սկսեց դնալ դեպի այն ժայ-
ռը, վորի տակ նստել էյին իր քույրը՝ Հաս-
միկն ու Խաջեն: Յերբ նրանք իրար տեսան,
Հասմիկը ծիծաղելով ասաց:

— Յերեւակայիր, Արամ, ծիծաղում են
Խաջեյի վրա. բամբասում են, վոր գալիս և
մեզ մոտ կարդալու...

— Իսկ Խաջեն խոմ չպետք և նրանց ասած-
ներին ուշադրություն դարձնի, — պատասխա-
նեց Արամը ժպտալով ու նստեց քրոջ կողքին:

Իսկ Սաջեն, վոր հայերեն լավ հասկանում եր,
ամոթխած դեմքը խոնարհեց դրքի վրա:

— Դեռ ինչքա՞ն, ինչքա՞ն աշխատանք կա.
Արամ... ինչքա՞ն, դժվարություններ են կապ-
ված մեր հաղթանակների հետ... փշոտ և
մեր ճանապարհը, բայց քայլում ենք մենք
յերկաթե կոշիկներով... Այստեղ, յեղդիների
մոտ, դեռ կյանքն ինչքա՞ն հետ և, ինչքան...
Չքալոր յեղդիք ու հովիտները հնազանդ դեռ
կոտնում են անասների հարվածների տակ, իսկ
կանայք, կանայք դեռ վորքա՞ն անպատվա-
րեր վիճակի մեջ են, վրանահարվում են, ճընշ-
վում վորպես սարուկներ...

Հուզմունքից Համիկի կուրծքը բարձրա-
նում ու իջնում եր: Քրոջ հուզմունքն ու
փոքեվորությունը վարակում եյին նաև իրեն՝
Արամին: Նա համակրական ժպիտով լսում եր
Համիկին: Իսկ Սաջեն, խուսափելով Հա-
միկի հայացքից, շառաղունած դեմքը դրքից
վեր չեր բարձրացնում:

Իսկ բարձր ու լայն ժայռի վրա դեռ մա-
նում եյին այն չորս յեղդուհիները, դեռ
բամբասում եյին...

— Աղջի, հլա տեսեք, հլա տեսեք ինչպե՞ս
և հայի տղան են անամոթի մոտը նստել,
վայ,— հրու՞մ և Զայնեն ընկերուհիներին ու
չորսով միասին նայում են դեպի վերելի

Ժայռը: Բայց Արամը նստել եր Սաջեյից հեռու
Համիկի մոտ:

— Թո՛ւ, նալլաթ քեզ, բեարուռ, կյալ-
րե խուլի բա, — մի քանի անգամ կրկնեցին
մանողներն ու ցած իջնելով Ժայռից, գնացին
բամբասելու Սաջեյին:

— Կորեք, շուտ յեկեք ձեր տունը, ձեր
մաղերը կտրեմ, — որայից դուրս դալով բղա-
վում ե Զայնեյի մայրը՝ Սանումը:

— Կյալրե խուլի բա, դո՞ւք ել եք ու-
դում Սաջեյի նման «առուններ թռնել», կո-
րեք ձեր տունը, մեկ ել ձեզ այնտեղ չտես-
նեմ — բարկացած ամեյացնում ե Սանումը:

Զայնեն լուում ե և ընկերուհիների հետ
մտնում որան:

— Թող դուրս անեն, դուրս անեն որա-
յից այն Կայի աղջկան, ամամոթը Սաջեյին
իր որին հասցրեց, մեր աղջիկներին ել ե ու-
դում իր նման փչացնել, — դիմում ե աղայի
կնոջը հարեմանուհին, վորն իր աղջկան տնից
դուրս դալ իսկ չի թողնում, նրան նամու-
տով դաստիարակելու համար:

— Թու, թու, թու, — կրկնում են բոլորը:

Մաթոչղան, ռուսի մաթոչղան, բոլ
չի վոր հաղար տեղ ման ե դալիս, հիմա յել
հայի տղայի հետ գնարի՝ տակն ե նստում:

Թքած քո նամուսին, նալլաթ քո ծծած կաթին, — կրկնում եյին յեզդի կանայք ու ամեն խոսքի վրա ծեծում իրենց կուրծքը:

Բոլորը հուզված դեռ բամբասում եյին Խաջեյին, յերբ նրա մայրը յեկամ: Նա հասունն անցկացրած, նվաղած պառավ եր, հագած ճլպտուն, կտրված մի դեյրա, մեջքին կտրտված ցնցոտիների մի հին, կարմիր շալ: Դեյրան չեր ծածկում նրա վարտիկի լայն փողերը, վոր իջել եյին նրա բորիկ վոտքերի վրա: Իսկ ճակատին նա կախել եր հին ու ժանդոտ մետաղների մի քանի սլիկ:

— Բարո՛վ յեկար, բալաք շան կնիկ, — հեղնանքով դիմեց նրան աղայի կինը:

— Բարով յեկար, խանըմ, — կրկնեց նա, յերբ Խաջեյի մորից պատասխան չստացավ:

Ինչո՞ւ յես պապանձվել, Սայրե խանում, — վերստին կրկնեց Խաջումն ամեյի կծու հեղնանքով, — վաղը կվերցնես ջուլ ու մուլդ ու դուրս կդաս մեր որայից: Չմնաք, հարկավոր չեք, աննամուսներ: Գնացեք, գնացեք Թիֆլիս, ուստի մաթուշդեք սովորել եք, սովորել, Թո՛ւ, Թո՛ւ... — փրփրաց Խանումը, դադաղած եզ վագրի պես:

— Չանսնվի, չանսնվի եղմալ բան, Թու, Թու քո նամուսին, Թու, — վրա բերեց մեկ ուրիշը:

— Անամոթ շուն, Թողնում ես աղջիկդ բոլորի հետ լկտավում ա, բա չե՞ս ամաչում, — ամեկացրեց յերբորդը:

Սայրեն լուռ եր:

— Վերքոտ շուն, կեղտոտ անտեր, կորեր, կորիւր աշտեղից, — բարկացաւ ելի աղաւթի կինը նրա վրա և ուժգնութեամբ հրեց: Սեղծ պառաւրդ գետին գլորվեց և ապա վեր կենալով տեղից, արտասուքն աչքին վերադարձաւ փալասներէից կարած իրենց վրանը:

Մտնելով վրանը, Սայրեն յերկար լաց յեղաւ: Արտասուքները թրջեցին նրա վոսկրոտ, չոր ալաները...

Յերբ Սաջեն տուն յեկաւ, մայրը տխուր մոտեցաւ նրան ու գլուխը շոյելով հարցրեց:

— Վորան՞դ եյիր, Սաջե...

— Համիկի մոտ եյի, դայե ջան:

— Ե՞լ ով կար պնտեղ, լառ:

— Համիկի յեղբայրը՝ Աբրահամ, ի՞նչո՞ւ, դայե:

Մայրը թշվառ ու խեղճ կերպարանք ընդունելով, աղաչական ասաց.

— Ղուրբան քեզ, Սաջե ջան, չե՞ վոր յես ել եմ խեղճ, ինձ հայհոյում են, թքում են, մրում, դուրս են հանելու մեզ որայից: Ին՞չ դորժ ունես, մի գնա եղ հայի աղջկա մոտ, ելի, ինչպես մյուս աղջիկները, այնպես ել դու յեղիւր, չե՞ վոր ամօթ ե, լառ, չե՞ վոր ամօթ ե...

Սաջեն հուզվեց:

Մոր անկեղծ հոգատարությունը շարժեց նրա սիրտը: Գիտեր Սաջեն, վոր մայրը չափազանց սիրում եր իրեն, այն որվանից մանավանդ, յերբ հայրը մեռել եր: Հայրը մեռնելուց առաջ պատվիրել եր կնոջը—«Սաջեյին ուսումի կտաս, Մայրե, մեր քրդերի աղջիկների նման չմնա, իսկ ուրիշներն ինչ ուզում են, թող ասեն»: Բայց մայրը չեր կարողացել Սաջեյին դպրոց ուղարկել, կարիքից հարկադրված նա Արադած եր յեկել, վոր խանութների համար իլիկ մանի՝ իրեն ու Սաջեյին պահելու համար:

Մի պահ վերասրելով հինը՝ հիշելով հորն ու իրենց թշվառ կյանքը, և մոր թշվառ դրությունը, Սաջեն հառաչեց:

— Ձե՞ վոր յես վատ բան չեմ անում, դայե, յես կարդում եմ, իրի դա վատ չե: Հիշո՞ւմ ես հայրս ինչ ասաց քեզ... Ինչո՞ւ յես ուրիշներին լսում,—ու մոտենալով փաթաթվեց մորը: Մայրը խորը հառաչանքով գրկեց նրա գլուխը, համբուրեց վարսերը և կամաց հեկեկաց:

— Մի լա, դայե ջան, թող ինչ ուզում են խոսեն: Խելոք բան չեն խոսում նրանք: Նրանք մեր թշնամիներն են, մեզ միշտ ել ծեծել են, ճնշել են: Մի լա, դայե, յերկու ամիս մնաց, սարից գյուղ կիջնենք և լավ կլինի: Ասում ես «հայի հետ ի՞նչ գործ ունես». դայե, չե՞ վոր բոլոր քյասիր հայերը, թուրքերը, ռուսները մեր՝ քյասիր յեղդիների,

բրդերի բարեկամներն են, իսկ մեր թշնամիները հարուստներն են, մեր աղաները: Իսկ դու, դայե, դեռ կարծում ես, թե աղաներն ու խանութները բարի յեն, յերբ լցնում են ամանդ թանով: Մի լա, դայե, աղիդ դայե, մի՛ լա, լավ կլինի, լավ դայե, դե մն դայե¹...

Լուեցին մայր ու աղջիկ, դորովանքով խրաբ փարված: Խաջեն կախել եր իր գլուխը: Մտորումներին— հուզող, ավելոծ մտքերի մեջ եր: Տակն ու վրա յեղավ նրա սիրտը, յերբ մոր դեմքին նայեց, յերբ մոր արտասուքները տեսավ, հարադատ մոր առատորեն հոսող արտասուքները, չոր աչտերի վրայով, քթի դարաֆիլի անցքի վրայով գլգլող արտասուքի կաթիլները...

Պոռթկաց նրա լացն ել, նա յել հեկեկաց: Ու տիրեց քար լուռթյուն, լուռթյուն, վոր ալդալիսի պահին քարից ել ծանր և, մղձավանջային, անտանելի: Ապա հիշեց նա հորը, Թիֆլիսում անցկացրած իրենց կյանքը, դըրկանքների շղթան:

Նրա հիշողության մեջ դեռ թարմ եր այն օրը, յերբ հայրը ծանր բեռի տակ, Թիֆլիսի շուկայից աղայի տունը իրեր եր տանում: Խաջեն հիշում եր: Հայրը դանդաղ ու տնքալով եր քայլում ծանր բեռի տակ, հանկարծ հեծանիվը նրան գետին գլորեց, մեջքի բեռի հետ: Հոր քթից հոսող արյունը ներկեց գետինը...

¹ Սիրո իմ մայրիկ

Խաջեն ճչաց, վորքան ուժ ուներ:

Աղջիկը հիշեց և այն, վոր հայրն ուղում
եր իրեն դպրոց ուղարկել, իսկ նրա բեռնակիք
ընկերները ծիծաղում եյին նրա վրա, նախա-
տում եյին: Բայց հայրը համառ եր, վճռա-
կան: Նա ասաց, վոր իր աղջկան՝ դպրոց կու-
ղարկի, ասաց և կատարեց հետևյալ ուրը,
տեստակներ դնեց ու դպրոց ուղարկեց Խաջե-
յին: Բայց միայն մեկ ամիս, մեկ ամիս մի-
այն նա ամեն ոք հաճույքով դրկեց ու համ-
բուրեց դպրոցից վերադարձող աղջկան: Մեկ
ամիս հետո արդեն նա չկար:

Հիշեց Խաջեն նաև իր՝ վորբանոցում յե-
ղած ժամանակը, յերբ բոլորը ծիծաղում եյին
իւր վրա, քաշում փեշերից ու միշտ կանչում
«քրդի կյաճե, քրդի՛ կյաճե»... Խաջեն շատ
անգամ եր լսել դպրոցում իրենց՝ քրդերի մա-
սին: Դպրոցում ասում եյին, վոր քրդերը դեռ
կիսավայրենի յեն, նրանց դեռ պետք ե կար-
դալ սովորեցնել: Իսկ հիմա, աղայի կիներ,
կիսավայրենի այդ կիներ ծիծաղում ե իւր վրա,
նրա համար, վոր ինքը կարդալ ե սովորում:
«Ձե, յես վոչվոքի, վոչվոքի չեմ լսելու,
պետք ե կարդամ, սովորեմ: Իսկ աշնանը՝ սա-
րից իջնելուց հետո, պետք ե կոմսոմոլի մեջ
դրվեմ, կոմսոմոլ դառնամ: Խելոք բաներ են
ասում Հասմիկն ու Սրամը, յես նրանց կլսեմ,
նրանց կհավատամ յես, վոչ թե Ջայնեյին ու
նրա մորը, — վճռեց նա մտքում ու դառնալով
մորը, վճռականությամբ ասաց.

— Ձե, դայե, դու նրանց մի լսիր, մեր
դուշմաններին մի լսիր, յերկու ամիս հետո
դյուղ կիջնենք և լավ կլինի...

3

Սրինդը սուլելով Ջմշիդը վոչխարը տուն
եր բերում։ Վոչխարն աղահուլթյամբ արա-
ծում եր ու դանդաղ շարժվում դեպի տուն։
Սրինդի ձայնը մեկամաճոտ ու հուզող եր և
վոչխարներն այդ ձայնից գերված՝ արածում
եյին ավելի աղահ ու ավսվում, քլքլում այն-
պես, վոր կարծես պառավ կանանց բամբա-
սանքի փափսոցներ լինեյին։

Տաս որ եր, վոր Սաջեյին չեր տեսել նա։
Տաս տարու չափ յերկար ժամանակ։ Յեվ դրա
համար եր, վոր ավելի ավյունով եր փչում
սրինդն ու յեռանդով եր սուլում։ Մի տարի
յիւ հովիվ կլինեք, մեց դառ կստանար և այ-
նուհետև կապրեր այնպես, ինչպես շատերը՝
առանց ուրիշի ձեռքը նայելու։

Վոչխարները փափսոցով արածում եյին
ու ամեն մի ձայնի, կամ խշշոցի ժամանակ
իրար անցնում, հալաքվում իրար շուրջ։

Վոչխարի յետև, հովվական կուլարն ու-
սերին՝ Ջմշիդը կռթնեց մի ժայռի։ Նրա գրյ-
խում միշտ այն միտքն եր պատվում, վոր յե-
թե Սաջեյի հետ չամուսնանար, ուշ, շատ ուշ
կնշանովեր՝ չորս հինգ տարի հովիվ կլիներ.
վոր ձեռք բերեր քսան, յերեսուն վոչխար՝
դալիւ տալու։

Ապա սուլելով, վոչխարը քշեց դեպի աղ-
լը. աղլի դուռը շարեց ու կուլարն ուտերին՝
մտավ աղայի վրանը:

— Բարի իրիկուն, —ասաց և կամենում եր
նստել, բայց սլատասխան չստանալով, նորից
կրկնեց կարծելով, թե չլսեցին առաջին ան-
գամ:

— Բարի իրիկուն, — ելի վոչ վոք չպատաս-
խանեց նրան: Աղայի դեմքը թթվել եր, Ջմչի-
դըն զգաց, վոր մի անախորժ բան և պատա-
հել: Նա ուղում եր նստել, յերբ Նադո աղան
մեղմ ձայնով, կարծես սիրալիր, բայց հեղ-
նանքով ու զսպած բարկությամբ ասաց.

— Գլխիս վրա՝ յեկար, աղա...

Ջմչիդը կանգնած մնաց վրանի օյունի
մոտ, սպասելով, թե ինչ կլինի:

— Քեզ ասել եմ, վոր կնոջդ սանձը քա-
շես, իսկ դու ե՞րես, քեզ պետք և բղե՞ն, վոր
նամուս ունենաս: Կնիկդ իմ անունն ել կոտ-
րեց, իմ որայինն ել: Թո՛ւ, թո՛ւ, թքած հորդ
յերեսին. բա դու մարդ չե՞ս, դու նամուս չու-
նե՞ս, — ու լեղվով «ծկ, ծկ, ծկ» անելով, դուռ-
իսը տարուրերեց ու լոեց:

— Բոյդ դեռինը մտնի, բոյդ, կնիկն իր
աչքի առաջ հազարի հետ նստում կանգնում ա,
իսկ ինքը սուս ա կենում, մեռնի քեզ նման
մարդը, մեռնի, — սկսեց Պանումը, բայց ա-
ղան նրան ընդհատելով այս անգամ ավելի
բամբ ձայնով դռաց:

— Շուն շան վորդի, ելի ասում եմ քեզ,

եղի յեմ բղում, կամ կնոջդ կարգի բեր, կամ հեռացեք, հեռացեք իմ որայից. շներն ու լա-
կատները թող իմ անունը չկեղտոտեն:

Ձմչիդը չափազանց հուզվել էր: Շատ
ծանր էր նրա համար աղայի ու նրա կնոջ
թուքն ու մուրը: Ինքնասիրությունից խայթ-
ված նա այդ պահուն ուղում էր Խաջեյին
կտոր-կտոր անել, ցույց տալ, վոր «իւր նամու-
սի համար» ինքը կլին ծեծել գիտի:

Ձմչիդը դուրս յեկավ աղայի վրանից,
դանդաղ քայլերով, մտածկոտ ու քարի նման
լուռ: Արագածի յերեկոյան դուրեկան քամին
փչում էր նրա քյաքուլին, պոկում կուլարը
նրա թևերից: Բայց նա վռչինչ չեր զգում:
Ինքն եւ չիմացավ, թե ինչպէս Խաջեյենց վրա-
նը մտավ: Լուռ կանգնեց վրանի սյան մոտ,
մինչ Խաջեյի մայրը նրան նստելու հրավիրեց:

— Ձմչիդ, լաո, նստիր, ինչո՞ւ յե քեֆդ
խարաք յեղել, — գիմեց նրան մայրը, իսկ Ջըմ-
չիդն առանց պատասխանելու նրան, առանց
կուլարն ուսերից վեր առնելու, նստեց անկող-
նու վրա, դլուխն ամերի մեջ առավ ու հենվեց
սյանը:

Խաջեն հասկանում էր բանի եյությունը:
Նա վրանի մյուս կողմում նստած, արհամար-
հանքով ու կարեկից զգացմունքով էր նայում
Ձմչիդին: Այդ բոսային Ձմչիդն այնքան, այն-
քան մանուկ ու անզոր յերեխա յեր թվում նը-
րան: Յերկար ժամանակ լուռ եյին յերեքն եւ
վռչ վռք նրանցից չեր ուղում խոսել: Յուրա-

քանչյուրն ամփոփվել եր ինքն իր մեջ և ուղում եր, վոր խոսքի ընթացքն ինքն իրենն ըսկավի: Յեւ իմացեն ու Ջմչիդն ուղում եյին, վոր այդ ընթացքն իրենց կամքի հակառակ չգնա: Առաջինի մեջ խոսում եր վճռականությունը, նրա դատողությունն եր վճռում այդպէս վարվել, իսկ յերկրորդը կամայականության ու կամակորության մոլեռանդ մի ասպետ եր: Նրանք, վոր այնքան սիրում եյին իրար, այդ սղահին տարբեր բնվեռներից իրար եյին հակադրվում: Յերկու կողմերն ել անդիջող եյին: Դեռ յերկար կլուէյին իմացեն ու Ջմչիդը, յեթե վերջապէս մայրը չխոսեր:

— Ի՞նչ ե յեղել քեզ, Ջմչիդ, ինչո՞ւ չես խոսում, դուրրան քեզ, ասա տեսնեմ, լսո, ելի ի՞նչ ե պատահել քեզ:

Ջմչիդը խորը շունչ քաշեց, ուղեց խոսել, ելի լռեց: Մի անգամ ել խորը շունչ քաշեց, նա, գլուխը ծանրությամբ կռացրեց ու մի պահ լռելուց հետո ասաց.

— Ի՞նչ ասեմ, դայե, ինչ ասեմ: Աղջիկդ թե ինձ, թե քեզ ու թե հոր պատիվը գեանումն ե օրվել: Յես ել գլխիս փափախ դնելու իրավունք չունեմ, բոլորը մեզ վրա յեն ծնւած ուղում...

Այս ասելուց հետո գլուխը կախեց Ջմչիդը ու ելի հառաչեց խո՛րը, սրտի խորքից:

— Յեսի՛մ...—Հաղիվ դուրս պրծավ մոր բերանից ու նա յել լռեց:

— Ի՞նչ եմ արել, յես, Ջմչիդ աղա, վոր

կրաւուներ չունենա փափախ դնելու գլխիդ, — կիսահեղնական տոնով ասաց Սաջեն: Այդ ժամանակ Զմշիդը ջղաձողորեն փափախը վերցրեց գլխից և այն ուժեղ գետնին խփեց:

— Փափախս գետնին տվեցիր, ուրիշի յերես նայել չեմ կարող, — ասաց նա հուզված, լացալիամած ձայնով, — ևս ի՞նչ փորձանք եր գլխիս յեկավ. եսպես ել կրա՞կ...

— Փորձանք ե գլխիդ յեկե՞ր... Յեթե կըրակ ևս ընկեր, կարող ես աղատվել, ել ինչո՞ւ յես Նադոյի խոսքով ու նրա հրամանով շարժվում, — վրա տվեց Սաջեն վրդովված, վիրավոր ինքնասիրությունից:

— Արածս ի՞նչ ե, — շարունակեց նա, — ի՞նչ եմ արել... Քո աղայի աղջիկն ե նամուսով, Զայնե՞ն, վորի սիրտն այրվում ե ամեն ճահելի սև աչքերը տեսնելիս, վորը քարերի վրա կանգնած ամբողջ որը դադտնի «Խորթ բաղավ» ե յերդում, վորը գիշերը ծալտյալ կերպով անկողնուց դուրս դալով, մարդագետիններում հովիւնների հետն ե թափալվում, հերթով լինում բոլորինը: Նա՞ յե նամուսով, վորի ապորինի մանկան գերեզմանը ձորում շները փորեցին: Իսկ հիմա վոր ցերեկները տնից դուրս չի գալիս, դրա՞ համար ե նամուսով: Նամուսո՞վ ե նա, վոր տիրոջը տեսնող շան պես դալարվում ե, յերկտակվում ու քծնում, յերբ դադտուկ մի անկյունում յերիտասարդի յե հանդիպում: Իսկ յես աննամուս եմ...

Թող այդպես լինի, Ջմշիդ աղա. քո գործն ե,
կարող ես այդպես համոզվել...

Ջմշիդը վռչինչ չառաց: Լուռ ելին և՛ մայրը, և՛ Ջմշիդը, և՛ Խաջեն... Մի քանի բոսկենատ, առանց վորեն բան ասելու, Ջմշիդը հուրարը թևիներին առալ, ու դուրս յեկալ վրանից: Սայրեն նրա յեակից յերկար նայելուց հետո, մեկ ել հառաչեց ու նայեց աղջկան...

4

Հետևյալ առավոտ Խաջեն յեղելությունը Համիդին պատմեց: Նա հուզմունքից կրճատում եր իր շրթունքները: Մի քանի բոսկենուռ մնալուց հետո Համիդը սթափվեց ու պատասխանեց Խաջեյին.

— Դու չպետք ե աղդվես այդ բամբասանքներից, Խաջե, դու պետք ե անվհատ լինես, համառ: Առաջին քուրդ պայքարող կինը դարձիր ու հավատա, Խաջե, վոր կհաղթես: Մի՛ մտածիր:

— Բայց չե՞ վոր հիմա մեզ ճնշում են, ի՞նչ անեմ,— հարցրեց Խաջեն տխուր:

Նրա սիրտն այնպես եր նեղացել, վոր քիչ եր մնում լաց լիներ, յերբ մտածում եր, թե ինչ կլինի մոր վիճակը, յեթե ինքը գյուղ գնա:

— «Շարունակիր ճանապարհը, Խաջե՛, և թող մարդիկ խոսեն, ինչ կուզեն», դու այս խոսքերը պետք ե լսես, Խաջե՛: Կրկնում եմ,

դու պետք և չինես առաջին քուրդ հերոս կինը: Մի մտածիր, դրությունդ լավ կլինի ու կմոռանաս, այս բոլորը հետո կմոռանաս,— կրկնեց Հասմիկը:

Ձե՞ր վոր Զմշիդը համաձայն չեր լինի նրա դնալուն, առանց նրա ցանկության ինչպե՞ս գնար, կամ ինչպե՞ս վարվեր մոր հետ, յեթե նա չկամենար բաժանվել նրանից,— մտածում եր խաջեն:

Իր բացակայությունից հետո մորը կքրքրեցին, կհայհոյեցին, ի՞նչպես տաներ խեղճ կինը այդ բոլորը... Ու խաջեն հեկեկաց, հենվելով ժայռին:

— Մի՛ լա, խաջե, մի լա. կարող ես հիմա չդալ. վոչինչ, աշնանը կգաս, լաց մի լինի,— հուսադրում եր նրան Հասմիկը:

Խաջեն կամաց—կամաց կարողացավ դսպել հեկեկոցը: «Շարունակիր քո ճանապարհը և թող մարդիկ խոսեն, ինչ կուղեն»,— կրկնեց նա մտքում: Յերկար լռելուց հետո, դիմելով Հասմիկին, ամաչկոտ ու բեկբեկուն ձայնով ասաց.

— Կգամ, Հասմիկ, իսկ մայրս թող ուրիշ որս տեղափոխվի...

5

Քոլոդի թեւերն աչքերի վրա եյին իջել: Բեխերը լցվել եյին բերանը ու հայհոյում եր նա:

— Պառավ շուն, դուրս կորիր իմ որսից, սատկած մարդուդ գերեզմանը, քո վիրբ

աղջկա հերը... Շատ եք յերես առել. ել չդիտեք, վոր մի որ կայրեմ ձեզ ու ձեր փալասե կոնը...

Նադո աղան հայհոյանքի տարալի եր թափում խաղեյի մոր գլխին: Հայհոյում եր նաև Զմշիդը: Նրա «սիրտը յեթե խանչալ տային, այրուն չեք դուրս գա», ինչպես ինքն եր ասում:

Խաղեն հավաքեց իր փալասները ու տեղափոխվեց մոտակա հայերի որան:

Նրա գնալուց հետո, թքում ու բանբասում ելին:

— Նամուսով քրդերը պետք ե սպանեն, սպանեն դրանց: Դրանց քոքը կտրվի,—ասում եր նախրասպանի կինը:

— Սովորել են հայերի ու ռուսների հետ...

— Կրկնում եր մի ուրիշը:

— Լավ եր. վոր կորան ե իմ ոձիքը դրանցից աղատվեց,— ասաց Զմշիդը աղային դուր գալու համար:

— Աբխային կաց, յես քեզ լավ ու նամուսով աղջիկ կուզեմ, վոր ըսկի նրանց մասին չմտածես,— հույս եր տալիս նրան աղան:— Սիսոս եյիր դու լաո... Նամուսը քցել են շանը, չունը չի կերել:

Խաղեն դյուղ եր գնացել:

Կես ճանապարհին եր նա Հասմիկին ու Արամին հասել, ու շանալով մոր մոտ: Նա յերկար ժամանակ չեր ուզում մորից բաժանվել, լաց եր լինում ու գրկում մոր գլուխը, համբուրում նրա չոր, դուրս ցցված ալյուրը:

— Մի՛ տխրիր, դայե... Լաց մի՛ յեղիր, դայե՛, չե՞՞ վոր յես քո խաջեն եմ, չե՞՞ վոր յես քեզ չեմ մոռանալ, — լալիս եր նա բաժանման ժամանակ:

Մայրն եւ եր լալիս: Մա համաձայն չեր, վոր աղջիկը բաժանվի իրենից: Յերկար խընդրում եր, վոր մնա: Ձե՞՞ վոր փեսան կարող եր հրաժարվել, չե՞՞ վոր բոլորը ամօթանք կտային նրանց, կնախատեյին: «Հեյ գիդի, Հատո, դերեղմանումդ շարժվես, մի՛ վեր կաց, վեր կաց տես աղջիկդ՝ խաջեն ինչ որի յե հասել... Կորցրել ե նամուսը», ասել եր մի քանի որ առաջ որայի քուրդ կանանցից մեկը և այդ խոսքերը կտրել եյին Մայրեյի սիրտը:

— Կերթաս, լաո՛ւ, նամուսդ մի՛ մոռացիր, մեռած հորդ պատիւն աչքերիդ առաջ թող լինի, — պատվիրում եր նա աղջկան:

Հոգեկան ծանր դրության մեջ եր մայրը, տխուր ու դժգոհ, անհաշտ խաջեյի գնալու մտքին: Բայց նահանջեց: Մի աղջիկ ունեւր, միայն մի աղջիկ, վոր իր սրտի սփռփանքն եր աշխարհում և ուրիշ վռչինչ, իսկ իր ամբողջ կյանքում տանջանք եր տեսել ու միայն տանջանք:

— Մի տխրիր, դայե ջան, հետո քեզ լավ կպահեմ, քեզ չե՛մ մոռանա, — ասաց խաջեն վերջին անգամ և բաժանվեց մորից: Մայրն անկարող յեղավ իր հավասարակշռությունը պահել, ծալվեցին նրա ծնկները և նա գետին ընկավ ու յերկար լաց եր լինում: Որայում

հետո միայն իմացան, Վոր Սաջեն դուռը և
դնացել:

Կեսորին, յերբ Ջմչիդը վռչխաբը տուն
բերեց, այդ լուրն իմանալով, լաց յեղավ, ծե-
ծեց իր մորը, թափելով իր բարկութունը՝ նրա
վրա, իսկ հետո յեղ հայհոյեց: «Աղան ճիշտ եր
տառամ, Սաջեն աննամուս եր, անպատիվ, յե-
թե այդպես չլինեիր, ինչո՞ւ հայի աղայի հետ
դուռը կերթար, ի՞նչ ասես չի լինի ճանապար-
հին:

— Պառայվ շուն, շուտ ասեյիր ինձ, շուտ
ասեյիր, մոր դնայի ճանապարհին յերեքին ել
սպանելի, մոր իմանային Ջմչիդն ուլ և... —
բարկացել եր Ջմչիդը իր մոր վրա:

— Յես դրա ծծած կաթը... — Վերջին ան-
գամ դայրացած կերպով հայհոյեց Ջմչիդն ու
մահակը վերցնելով աղայի վրանը դնաց:

— Յես քեզ լավ, նամուսով աղջիկ կու-
ղեմ, լաո, յես քեզ եյի ամսոսում, քեզ: Նա
անասեր աղջիկ, մորբանոցումն ապրած աղջիկ
եր, նա քեզ կին չեր լինի, չե, — կրկնում եր ա-
ղան շողոքորթ ու կեղծավոր յեղանակով:

6

Սաջեյի դնալուց հետո, մայրը հայերի ո-
րայում մի կերպ պահում եր իր գլուխը: Նա
ցան եր հավաքում, խնոցի հարում, ուրիշի հա-
մար եր իլիկ մանում: Սակայն արտասուքը
մշտապես անպակաս եր նրա աչքերից: Նրա
բորիկ վոտքերը ճաքճքել եյին ու մըմռում
եյին, յերբ մի կաթիլ թան եր թափվում նը-

քանց վրա: Նա ավելի խեղճ, շատ խեղճ էին
 եր դարձել: Ազատ բոլորներին նստում եր,
 հարյուր անգամ կարկատված դեյրայի վրա ելի
 կարկատաններ ավելացնում ու «Դալալն»¹ յեր-
 դը քթի տակ մեղմ յերգելով, լաց լինում: Լացը
 նրա համար մշտական եր դարձել, դրանով եր
 նա դատարկում իր սրտում կուտակված թա-
 խածք, մի բոլոր հանդատանում հոգեպես, տար-
 վելով անդորր մոռացությամբ: Ամեն անգամ
 լաց լինելիս, վերհիշում եր նա իր ամուսնուն...
 Այս բոլորը սրած թրի նման կտրում եյին նրա
 սիրտը և նա վերհուշերի այդ սպանիչ մղձա-
 վանջին չդիմանալով, հեկեկում եր, անվերջ
 հեկեկում... Ու արտասուքներն քարից կաթկը-
 թող ջրի նման, ցած եյին թափվում նրա չոր,
 վոսկրացած ալոթերից, թրջում նրա փեշերը:

Այստեղ ել հանգիստ չեյին թողնում նը-
 րան, ծաղրում եյին, արհամարհում:

— Պիրե², դյուդ գնա, թղջիկդ այնտեղ
 հայ ջահելների հետ «աշխատում» ե... Նա
 դրանով քեզ խանումի նման կպահի,—ամեն
 անգամ այսպես եյին խոսում նրա հետ: Սկզբում
 որայի աղան՝ Յեզորը, Սայրեյին չեր թողնում
 որան մտնելու, իր քերվա Նադոյի պատվերը
 կատարելու համար, բայց ուրիշները միջամե-
 տեցին ու Սայրեն այդտեղ մնաց:

Գյուղերից Արագած յեկող ամեն մարդու
 մոտ վազում եր նա ու հարցնում ի՞նչ եյի մա-
 սին, իսկ նրանք պատասխանում եյին անլուրջ

¹ Բրդական մեղամղձոտ յերգ:

² Գառափ:

ու չաբախինդ լեզվով. «Խաջեյի նման իսկի
Ջանդիր աղայի կնիկն ել չի ապրում», կամ
«բալչովիկ ա աղջիկդ, բալչովիկ, ել աստծուց
կրա՞կ ես ուզում»։ Հուսախաբւած ու վհատ
սրտով մայրը հետ եր վերադառնում «արանից»
յեկողներին մոտից։

Մի անգամ, յերբ Խաջեյից շիտակ լուր
բերին, քիչ մնաց Սայրեն ուրախությունից
խելքը թոցներ։ Խնոցի յեր հարում նա։ Նրա
բաց ու լայն վարտիկը թրջվել եր թանից, ճա-
կատի ժանդոտ սլիկները կամաց ձայնով գըն-
դրտում եյին, բարձրանում ու կոչում նրա
ճակատին։ Մի քանի բոպե հարելով, նա խնո-
ցին մի սահ ընդհատում եր, վոր շունչ առնի և
չարսնակում եր իր աշխատանքը։ Նրա մկան-
ներն այդ որվա յերկար աշխատանքից թուլա-
ցել եյին արդեն ու հազիվ եր շարժում մած-
նաթանով լիքը խնոցին։ Վոտքերի պատուտը-
ված մաշկի վրա յերբ մի դդալ թան եր թափ-
վում, նրա հոգին դուրս եր դալիս, այնպե-
սուր եր մոմոտում։

Այդ որն առավոտից մինչև կեսոր աշխա-
տել եր նա և յերբ մի անգամ ել կանգնեց հան-
դիստ շնչելու լսեց մի ձայն, վոր իրեն եր կան-
չում։

— Սայրե՛, Խաջեյից լուր են բերել քեզ...

Մայրը շիտթվեց, ուրախությունից կոր-
ցրեց իրեն ու առանց իմանալու, թե վորտեղ
են յեկել, ով ե կանչում, հակառակ կողմը վա-

դեց: Նույն ձայնը յետ կանչեց նրան ու ցույց տվեց վրանը....

Մի քանի բողբոջից, նա հասավ վրանի դռանը ու աչքերը թանձաղ դռնոցով սրբելով, հարցրեց դուռդից յեկած բառերակին:

— Դու խաջեյին տեսա՞ր, դուրբան քեզ...

— Տեսա, դայե՛, շատ ու անչափ լավ երևալ շատ ու շատ բարեւ եր անում քեզ:

— Վայ դու բարու մեջ մնա, լաո, արեւ յերկարի, կանաչի, լաո, վոր բարեւ բերիւ իմ խաջեյից: Եւ ի՞նչ եր ասում մատաղ քեզ, քո բերնին մատաղ...

— Եւ շատ և անչափ լավ եր, դայե, ու բարեւ եր անում քեզ և ես չուստն ու ես կտորն եւ տվեց, վոր քեզ տամ:

Յերբ բառերակ Փոփոլը նրան հանձնեց խաջեյի ուղարկած մի քանի մետր չիթն ու չուստերը, Սայրեն եւ չկարողացավ դսպել իրեն, հեկեկաց, բայց այս անգամ բարձր ձայնով ու բոլորին լսելի: Զիթը նա քաղցր զգացումով դեմքին եր սեղմում ու թափում նրա վրա իր արտասուքները: «Դայեն քեզ դուրբան լաո, դայեն քեզ մատաղ, լաո, դայեն հայրան, լա՛ո», կրկնում եր նա ու սրտի անզուսպ խինդըն արտահայտում միայն լացով:

— Լա՞վ եր խաջեն... Բո բերնին մեռնեմ, լաո, քո վոտքերին... Կյանքդ յերկար լինի, դառ ջան...

— խաջեն շատ և անչափ լավ եր, դայե, և ասում եր՝ մորս եւ կրեւեմ ինձ մոտ, հիմա

կոտորեալութիւնում առևտուր աւանում և ամսա-
կան քառասուն մանեթ վող աւանում, ամսա-
կան քառասուն մանեթ, բա՛:

— Ամսակա՞ն աւանում:

— Հա, դայե, քառասուն մանեթ...

— Ե, ել վո՞նց եր, լա՞ւ եր...

— Շատ և անչափ լաւ եր, դայե ջան,
դու հեջմի մտածի:

— Ասում եր մորս ե՞լ կրեբեմ:

— Հա, դայե, ինձ ել ասեց, յեթե դու
կդաս, հետդ բեր:

— Լաւ եր հա՞...

— Շատ, շատ, դայե, շատ և անչափ լաւ
եր:

Դայեն դուրբան նրան, դայեն մատաղ
նրան, մատաղ...», կրկնում եր մայրն անվերջ,
առանց ընդհատումի:

Յերբ վերադարձաւ նա Փոխուլի մոտից
Դիլրար խանըմը նրան հայհոյեց ու թքեց,
վոր խնոցին աշնակես թողել ու գնացել եր:
Բայց Սայրեն, վոր հայհոյանքներ լսելու
սովոր եր յեղել իր ծնված որից, լռեց ինչպես
միշտ: Բոլորն ել յեթե հայհոյեյին ու թքեյին
նրան այդ բողբոջին, նա չեր տխրի, նրա սիր-
տըն աշնակախ ուրախությամբ եր լցվել: Իր
փալաւս վրանը գնալուց հետո, յերկար
ժամանակ շոյում եր նա չթի կտորը, սեղ-
մում կրծքին ու աչքերին: Ուղում եր իր ճաք-
ճաքված վոտքերը չստերի մեջ դնել, բայց ամ-
սասալով հանում եր վոտքերից, համբուրում

ու. կտորի հետ ամուր, ամուր սեղմում եր կըրծ-
քին:

Առաջին անգամ, կյանքում հիսունից ա-
վելի տարի դլորվելուց հետո, առաջին անգա-
մըն եր նա նոր վրանաման ու նոր կտոր ունե-
նում: «Պայեն քեզ դուրբան, լառ, քեզ մատաղ
դայեն, լա՛ռ»—կրկնում եր նա իրար վրա:
Մինչև ուշ յերեկո, մինչև քնելը, նա այնքան
ուրախ եր, վորքան չեր ուրախացել իր կյանքի
բոլոր տարիներում միասին:

Մի քանի որ հետո, մի առավոտ, նա իրե-
ղենները շալահն առավ, մնացածներն ել որա-
յի հովվի կնոջ մոտ թողեց ու ճամբա ընկավ
Փոփոլի հետ դյուղ գնալու, Խաջեյի մոտ գը-
նալու համար...

Յերբ անցնում եր նա Նադոյի որայի կող-
քով, բոլորը վրաններից դուրս թափվեցին նը-
րան նայելու:

— Կյայրե խուլի բա, կյայրե խուլի բա,
ինքն ել աղջկանից դաս առավ ու հայերի հետ
մենակ ճամբա յե գնում, անամոթ, աննա-
մուս,—բարձրաձայն կանչում եյին որայի կա-
նայք:

— Նալլաթ, հաղար նալլաթ քեզ...

— Սովորել են դրանք, իմ քույր, սովո-
րել ե՛ն... Ձեն ամաչում չե՛ն...

Բամբասանքին ել ծայր ու վերջ չկար:

Արդեն աշուն եր: Թոշնել եյին Արագածի

բոլոր ծաղիկները: Սարի վերեւից սկսեցին փը-
չել քամիները: Արագածում զգացվում էր
ձմեռվա շունչը՝ սլաղ ու սառեցնող: Յերկու
տնգամ առավոտները նույնիսկ ձյուն տեսան:
Ամառվա խուղելուց հետո վոջխարներն մար-
մինները նոր եյին ծածկվում բրդով: Նրանք
մըսում էին, կծկվում, ուրեմն դաշտ իջնել եր-
հարկավոր: «Բարձե՛նք աղա՛, բարձե՛նք, ժա-
մանակն ե»—խորհուրդ տվեցին մի քանի ծե-
րունիներ, և մի որ որան շարժվեց տեղից, քո-
չեց:

Առաջին որը, յերբ քոչերը հեռացան, դա-
տարկ մնացած վարում՝ զգացվում էր այնպի-
սի ամայություն, վոր թվում էր թե հազար
ամյակներ առաջ և այդտեղ անմարդաբնակ ու
ամայի դարձել:

Քոչը դեպի ցած եր իջնում: Կանայք, վո-
րոնց քթերի վրա փայլում էին դարաֆիլինե-
րը, յեղներն ու եչերն էյին զոռւմ: Կարմիր
շալերը, տասնյակ փաթ, մեջքերին փաթա-
թած, նրանք շարժվում էյին արագ, վորպէս
խկահան, աշխույժ լեռնցիներ: Ջահել աղջիկ-
ները, կորած մետաղե դարդաբանքների ու հու-
լունքների մեջ՝ զնգրտոցը ձորերն ու քարալի-
ներն էյին դրում, յերբ առույգ վաղքով զոռւմ
էյին քոչը: Արագ շարժումից քրտինքը կա-
թում էր նրանց ճակատների զնգլիկների տա-
կից: Մի քանի կանայք ել տրեխներով էյին ու

¹ Կար—վրաններ խփելու տեղ:

յերեխաները մեջքներին կապած: Նրանք հով-
 վուհիններն եյին, որայի աղքատ կանայք:
 Միայն աղայի կինն ու աղջիկն եյին աղատ
 քայլում, խանումի պես: Նրանք ել զարդար-
 ված եյին մյուսներէց ավելի ու շքեղ: Հագել
 եյին նրանք նոր ու խայտարդեալ չթից ճաշտուն
 դեյրաներ, կարմիր ու ավելի լայն վարտիկ-
 ներ, վորոնք իջնում եյին մինչև վոտքերի սև
 չտերը, վորոնց վրա վայլում եյին կարված
 սաղափները: Նրանց գլուխները կորել եյին
 վոսկե ու արծաթե դրամների զարդարանքների
 մեջ: Յերբ հողնում եյին, կանչում եյին. հո-
 վիվներին, նրանք անմիջապես բերում եյին
 ձիերը և նրանք ձիերի վրա նստած, հպարտ
 վորպես արձաններ, քոչից առաջ եյին դնում:

Գյուղ դալուց հետո նրանք ամեն ուր խո-
 սում եյին խաջեյի մասին ու յերբեմն ել տես-
 նում նրան: Խաջեն Նադոյի և յուրայինների
 հետ խոսում եր մի տեսակ հպարտությամբ,
 իսկ Զմչիդի քոջ, մոր ու մյուս հովվուհինե-
 րի հետ՝ հպրդանքով, ու սիրալիր վերաբեր-
 մունքով: Մակայն թե՛ առաջինները և թե՛
 յերկրորդներն ամեն կերպ աշխատում եյին
 խույս առլ նրանից: Առաջվա նման ելի բամ-
 բասում եյին խաջեյին ու հայհոյում, բայց
 այդ բոլորը հիմա միայն նրա բացակայու-
 թյամբ եյին կատարվում, իսկ նրա ներկայու-
 թյամբ՝ բամբասողները լռում եյին: Վախե-

նում եյին մանավանդ՝ Նադոն ու նրա ընտանիքը:

Ամեն անգամ, յերբ տեսնում եյին յեղգինները խաջեյին, ներս եյին մտնում ու կրկնում սովորական բառերը. «Կյաւրե խուլի բա՛, կյաւրե խուլի բա»:

— Ձեր մեջն ել պակաս աննամուսներ չկան, հա՛, — բամբասանքի բողոքներին նրանց եյին պիմում հայ կուլակ կանայք, ակնարկելով խաջեյին:

— Կեղտոտ կովը նախրի անունն ե կեղտոտում, — պատասխանում եյին յեղգիները, ճնշված նրանից, վոր իրենց մեջն ել «աննամուսներ» կան ու լուծ եյին կոտորված ինքնասիրությամբ: Նրանց ինքնասիրությունը կոտորվում եր, վոր խաջեն, իսկական յեղգի խաջեն բայլչիկ եր: Նադոն շատ անգամ եր իր հայ կուսակիցներէ կողմից նախատինքի արժանացել դրա համար, նրան միշտ ասում եյին. «Մեր հայ աղգը հլա ասենք թե լուսավորված ա, դրա համար փչացած ա, ըբա ձեզնից ինչո՞ւ ասանց լուսավորվելու փչանում են, են ել՝ սլթա կանայք»:

— Եղպեա ա, — պատասխանում եր Նադոն, ասում են հայր վոր խաջը մոռացավ, սունի (մոլեռանդ) մուսուլման կղառնա, իսկ զուրանը մոռացող մուսուլմանն ել՝ սունի խաչապաշտ: Հիմա մերն ա, յեղգուց վոր բայլչիկ ա դարձել, սունի ա, հիմա դե հո կեղտոտ կովը չսլիտի ամբողջ նախրի անունը կեղտոտի:

Մի ուր, յերբ Սաջեն կոմսոմոլի ժողովում
խոսել եր յեղդի հովվուհիներին մեջ աշխատե-
լու և նրանց կինն պատժողովին մոտեցնելու մա-
սին, իսկույն այդ լուրն յեղդիներին եր հասել,
ու նրանք զայրացել եյին: Յեւ յերբ դրանից
հետո մի անգամ Սաջեն հովվուհի Զարեյի մոտ
դնաց խոսելու, Զարեն վրդովված պատաս-
խանց.

— Գնա՛, գնա՛... մենք քո ընկերը չենք,
դու ճամբեդ ու նամուսդ կորցրել ես, դու ա-
նամոթ ես,—

— Սաջեն իր փորձում ճախողման հանդի-
պելով, դուրս յեկավ նրա մոտից, ծիծաղը
դիմքին:

— Գնա՛, հայերի տղաները ճամբեդ են
սպասում,— կանչեց նրա հետևից Զարեն:

• 9

Կոռպերատիվը լիքն եր հաճախորդներով:
Գործադատարներն արագ շարժման մեջ եյին:
Սանութը լիք լցված եր: Գնորդների պահանջ-
ներն շտապ կատարելու համար՝ արագ աշխա-
տանքից նրանք հոգնել ու քրտնել եյին:

Կարմիր թաշկինակը գլխին կապած, ա-
րագաշարժ Սաջեն ճանապարհ եր դնում գնում-
ներ կատարող գյուղացիներին: Բոլորը նրա
հետ խոսում եյին մեղմ ու ժպտալով: Ծանա-
չում եյին նրանք Սաջեյին, վոր նա յեղդուհի
յե և կյանք ե մտել համարձակորեն, հերոսու-
հու քաջությամբ, հակառակ յեղդիներին կամ-

քի: Իսկ նա անընդհատ շարժման մեջ եր: Մըշ-
տական ժպիտը թուլս դեմքին, կարմիր թաշ-
կինակի տակ ուրախությունից վալլող սև աչ-
քերի վստահ հայացքով նա խոսում եր գնորդ-
ների հետ, կարճ ու ճկուն մարմնի արագ վոս-
տյունով իսկույն խանութի մյուս անկյունից
բերում նրանց պահանջած իրը:

Սալբեն ժամերով կանգնում ու դիտում եր
աղջկա բոլոր շարժումները: Աղջկա կենսուրախ
կյանքը նրան թևավորում եր, արթնացնում
նրա սրտում այնպիսի խինդ, վոք նա յերբեք
չեւ զգացել: Ամեն անգամ աղջկանով հրճվե-
լիս նա բոլոր մանրամասներով հիշում եր իր
կյանքի տարիները, զրկանքների և անաղտուղ
աշխատանքի տարիները, աղաների թուքն ու
մահակը, կտոր հացի կարոտ որերը և ամուս-
նուց ու վորդուց զրկվելը: Ու տեսնելով ներ-
կան, նա ուզում եր ամուր գրկել, հենց կոտակե-
րատիվում գրկել Սաջեյի դուռնի ու սեղմել իր
կրծքին: «Յես քո ջանին դուրբան, լաո՛, յես
քո ումբրին դուրբան, լաո՛...» շշնջում եր նա.
«Ուր հինը, ուր ներկան, վոք հովվի կինը քա-
ղաքի կարած վոտնաման հագնի՝ ով եր տե-
սել... Սափանվի, խափանվի հինը...» միշտ
մտածում եր նա: Թվում եր նրան, թե աշխարհի
ամենաանհոգ ու բաղդավոր մարդն ինքն ե:
Եւ ո՞վ կա իրենից լավ ապրող: Սաջեն թաղա
կոչիկներ ունի, նոր շոր, ինքը նույնպես հագ-
նված ե, եւ ի՞նչ կուզի:

— Ընկե՛ր Սաջև, մի սապոն տուր, սապոն... կանչում եր դյուղացիներէից մեկը խառնված մարդկանց յետեւից։ Սայրեն յերբ լսում եր իր աղջկա անունը, շշմում եր ուրախությունից, իր վողջ եյուլթյամբ դառնում ուրախություն։

— Համեցե՛ք, պատասխանում եր, Սաջեն սապոնն ուղողին և ուրիշի կողմ ե թեքվում նրան պատասխանելու։

Յեղդիները գնումներ կատարելիս մյուս դործակատարների մոտ եյին գնում, Սաջեյից ամեն կերպ խուսափելու, համար։

— Ախպե՛ր, մի խատ սըփիչկա տաս,— դիմում ե հովվուհին մի դործակատարի, անհամարձակ ու վախվխելով։

— Սաջեյի մոտ գնա,— պատասխանում և նրան դործակատարը։ Հովվուհին՝ Ջարեն յերկար սպասում ե։ Նա չի ուղում Սաջեյի մոտ գնալ։ Չե՞ վոր Սաջեն եր, վոր յեղդիների նամուսին քար գցեց, չլսեց աղային և յերեսի ամոթն ու նամուսը ցած թափեց։ Սաջեն նայում ե Ջարեյին ու ժպտում քթի տակ։ Իսկ յերբ դործակատարներն իմացան, թե ինչո՛ւ համար Ջարեն Սաջեյի մոտ չի գնում ապրանք գնելու, փրթկացին ու սկսեցին կատակել։ Ջարեն ամոթից կարմրեց, բաղնիքից նոր դուրս յեկած կնոջ նման, ու վերադարձաւ առանց «սըփիչկա» ուղելու, չլսելով դործակատարների կանչը։ Ձմիդի քույրը՝ Ջինեն, յերբ ամառն էլով կոոպերատիվ եր մտնում «սըփիչկա» կամ

«չաքըր» դնելու, նույսպես Խաջեյի մոտ չեք
դնում, ուրիշ գործակատարի յեր դիմում ու
ստանալով պահանջելիքը, վախվիսելով դուրս
եր շտապում:

Այսպես անցնում եյին որերը...

10

Առավոտ եր: Ընկերներէ հետ կոտլերա-
տիլի խանութը, բանալու յեր դնում Խաջեն:
Ծիծաղում ու խոսում եյին նրանք որվա խնդիր-
ներէ մասին: Հասմիկը, առավոտովա պես
պարզ, ուրախացնում եր բոլորին: Խմբով քայ-
լում եյին նրանք, յերբ մյուս փողոցով դեմ
առ դեմ դալիս եր Նադոն: Յերբ նա տեսավ
Խաջեյին ու մյուսներին, դեմքը թթվեցնելով,
հայացքը դետնին հառեց ու չհեռացնելով աչ-
քերն իր վոտքերի վրայից, անցավ նրանց մո-
տով, շարժվող սուլերի նման, լուռ ու ան-
ձայն:

— Աղան յերկնքից խռովել ե, դետնին ե
նայում, — ասաց Հասմիկն ու բոլորով բարձրա-
ձայն ծիծաղեցին: Նադոն լսեց այդ, ու քիչ
հեռանալով, փնթփնթաց քթի տակ, հայհոյեց
ու ճանապարհը դեպի տունը թեքեց, վանդա-
կում փակված կատաղած արջի հուզմունքով:
Ճանապարհին ծերունի Խուդոյին հանդիպեց ու
նրանք միասին Նադոյի տունը դնացին՝ դար-
դերն իրար առաջ բաց անելու:

— Աչխարհը խըրաբ ե յեղել, կալե (ծեր-
բուկ), ժամանակը վատացել, — դիմում ե ա-

դան ծերունուն, — ժամանակը կանանցն է,
կանա՞նցը, բավո՞ (հայր), աշխարհում պա-
տիւլ ու նամուս չի մնացել:

Նրանք լռեցին գլուխները տարբերելով ու
քիչ հետո, ծերունին հաղիվ լսելի ձայնով քթի-
տակ մըմուսց իր հորինած յերգն աշխարհի
«խըրար» լինելու, մեծ-մեծ մարդկանց պատ-
վաղուրի լինելու մասին: Յերգի մեկամաղձոտ
յեղանակով ծերունին վողբում, ամսոսում եր
հնի անկումը: Հնի դառն պարտությունը ճըղ-
մում եր ծերունու սիրտը:

— Փո՛ւչ, անբա՛խտ աշխարհ... Նա-
մա՛րդ, նամարդ աշխարհ, — կրկնեց ծերու-
նին յերգը վերջացնելուց հետո, իսկ Նադոն
համբ ծանրությամբ տարուբերեց գլուխն ու
կրկնեց.

— Նամա՛րդ ե աշխարհը, կալե՛, նա-
մա՛րդ...

11

Մի քանի տղջիկ հավաքվել էյին թաղե-
յենց տան դուռը և խոսում էյին ու ծիծա-
ղում: Այդտեղ եր նաև Զարեն: Նա թաղեյի
բացակայության ժամանակ առիթը բաց չեր
թողնում նրան բամբասելու և պատմում եր,
թե ինքն ի՞նչպես ե նրան տեսել հայ տղաների
հետ ծիծաղելիս և նրա ասելով յեղդի կանայք
դայրանում էյին թաղեյի վրա ու բամբասում,
անվերջ բամբասում, սովորական «կյավրե-
խուլի բա» խոսքերը կրկնելով: Բայց նույն

Ջարենն առերես բարեկամ եր Խաջեյի հետ: Բարեկամանալու համար նա ուրիշ շահադրդու-թյուն ունեւր:

Իրիկվանը կանանց ժողով կա, ճառելու յես չե՞, Խաջե, — դիմում ե Խաջեյին կենսու-բախ մի աղջիկ:

— Դու ճառիր, յես ճառել չգիտեմ, ընկե՛ր Հռիփ... Ու Հռիփը սրախոտում եր, ծիծա-ղեցնում:

«Հողը ձեր ժողովի գլխին, անամոթնե՛ր... Դո՛ւք ել, ձե՛ր ժողովն ել դեախնը մանեք», — կրկնում եր մտքում Ջարենն, փնթփնթում ինքն իրեն ու պատում իլիկը: Հիմա յեր նա խոտում Խաջեյի հետ, վորովհետեւ նրանից սպասելիք-ներ ունեւր, վորովհետեւ մի յերկու որ առաջ եր նրանից ստացել մի դույզ հուստ: Բայց դե՛հ, ելի սրտով չեւր խոտում, այդ սպասելիքներից դրամված, խոտում եր նա, բայց դժկամու-թյամբ ու ակամա: Ի՞նչպես գոհ ու պարզ սրտով խոտեր մի «աննամուս, անարգ» աղջկա հետ:

— Խաջեն լավ աղջիկ ա, պատվով, համա ենպես չի նստում ու վեր կենում, ինչպես աղջ կան ա վայել, — պատասխանում եր Ջարենն Խաջեյի քայլերին կողմնակից մարդկանց, Խա-ջեյի ներկայությամբ անդամ գոլում եր նրան, իսկ յեղդուհիների շրջանում յեռանդով պատ-մում եր նա իր «տեսածները»:

Խաջենն ու իր ընկերուհիները ծիծաղում եյին Հռիփի սրախոտելու վրա, յերբ Ջարենն

հուղումից ալլալլա՛ած ժպիտով հարցրեց նրանց.

— Իսկ անձրեւը վո՞րտեղից ե գալիս, վո՞ր ասում եք աստված չկա, ասե՛ք տեսնեմ...

Բոլորը ժպտալով նրան նայեցին, իսկ նա սպասում եր պատասխանի, կարծելով թե հաղթությունն իրենն է:

— Հապա ինչո՞ւ չեք կարողանում մի ճանճ ստեղծել, յերկնքից ի՞նչու ձյուն ու կարկուտ չեք բերում: Աստված աշխարհն է ստեղծել, ձյուն, անձրեւ ու կարկուտ ե թափում, դիշեր ու ցերեկ ե անում, բայց ելի դուք չե՛ք հավատում: Դուք ի՞նչ եք նրա առաջ, խեղճեր, աստված վո՞ր ուղենա, բոլորիդ մի որում կմեռցնի,— վրա յեր տալիս Ջարեն, իսկ Համիկն ու ընկերուհիները հետաքրքրությամբ լսում էյին: Յերբ վերջացրեց նա, Համիկը հավատալով, վո՞ր նրան Կարող ե իր համոզումներից հետ կանգնեցնել, սկսեց բացատրել նրան, վո՞ր անձրեւն ու ձյունը ծովերից բարձրացող գոլորշիներն են, վո՞ր սառչելով ցած են թափվում: «Ձե՞ վո՞ր դու ե աճուսինդ արդեն մի փոքրիկ տղա յեք ստեղծել, փոքրիկ Մատոյին, ել ինչո՞ւ յես ասում ճանճ ստեղծել չեք կարող»,— կատակեց Համիկն իր յերկար բացատրությունից հետո:

— Անամո՛թ,— ասաց Ջարեն ու քրջաց բարձրաձայն:

— Ստեղծե՛ք, ստեղծե՛ք, վո՞ր կարդվեն, իհարկե, յերեխա կուռնենան, այն ել ասածո:

կամքով և, իսկ դուք վոր զոչաղ եք, առանց
կարգվելու ստեղծեք:

— Ինչու չեք ասում, դե ասե՛ք ե, հապա-
յերկիրն ու և ստեղծել:

— Վոչ վոք յերկիրը չի ստեղծել,— պա-
տասխանեցին նրան:

— Հապա ինքն իրեն վո՞նց և ստեղծվել,—
կրկնեց Զարեն:

— Իսկ յեթե աստվածն և ստեղծել, հապա
աստծո՞ւն ու և ստեղծել,— հարցրեցին նրան:
Զարեն զայրացավ այդ հարցի համար, ու-
ղում եր հեռանալ, բայց նրանց «հիմա-
բությունը» ծաղրելու համար, պատասխանեց:

— Աստվածն է բոլորին ստեղծել, աստը-
ծուն վո՛չ վո՛ք չի կարող ստեղծել, ամո՛թ
ձեզ, մեղք ե, վոր եղպես բաներ եք ասում:

— Հապա ինքն իրեն վո՞նց և ստեղծվել,—
կրկնեց Հասմիկը, քիչ առաջ արտասանած նրա
բառերը:

Զարեն զայրացած լուեց: Մտքում նա հայ-
հոյում ու անիծում նր բոլորին ու խաջեյին,
վոր նրանց ընկերն և դարձել: Նախատինքի մի
քանի խոսքեր ասելուց հետո, խրատելու ձևով
դիմեց նա աղջիկներին.

— Մեղք եք, քույր ջա՛ն, ջահել եք, աստ-
ված ենպես կքրքրի ձեզ, վոր դուք լալով
մեղա դաք,—աղջիկներն անհոգ ծիծաղեցին,
իսկ նա ավելի հուզվեց ու փրփրեց:

Արևն ի՞նչպես ե դուրս դալիս ու մտնում,
եդ ել կարո՞ղ եք ասել,— վերստին հարցրեց

նա, համոզված, վոր դրանով դոնե զինաթափ
կանի նրանց:

Հասմիկն ակամա ելի սկսեց բացատրել
թե ի՞նչպես յերկրագունդը պատվում ե արևի
շուրջը և իր առանցքի շուրջը և թե ի՞նչպես
ամառ ու ձմեռ, ցերեկ ու գիշեր են առաջա-
նում:

Ձարեն դրանից վռչինչ չհասկանալով,
աչքերը կիսախուսի արած, մտածում եր, թե
ինքն ի՞նչ նոր բան ասի:

Յերբ Հասմիկը վերջացրեց, Ձարեն ելի
հրհուսց հիմարական ծիծաղով: Նա այնպես
բարձր եր ծիծաղում, վոր կարմրեց ծիծաղի
ուժից ու հետո, լրջանալով՝ իրեն ամենա-
դետ մարդ համարողի սնապարծությամբ սկսեց
պատմել շեյխի ասածները. «Աստվածն իրի-
կունները ձեռքն արևի վրա յե դնում ու որը
գիշերանում ե, իսկ՝ յերբ վերցնում ե ձեռքը
ցերեկ ե լինում: Ամեն ինչ աստծու կամքովն ե,
թշվառնե՛ր, դուք ի՞նչպես չեք վախենում,
յերբ նրան դեմ եք խոսում: Այ, յես ել կմե-
ղավորե՛մ, յես ել, վոր անհավատների հետն եմ
խոսում: Խոսողը մեղավոր չե, լսողն ե մեղա-
վոր, լսո՛ղը...»: Այս անգամ ավելի հնչեղ ձայ-
նով ծիծաղեցին նրա վրա: Ձարեյի զայրույթն
արդեն սահմանն անցել եր: Նա շփոթված ու
կարմրած, հեռացավ նրանց մոտից՝ բարձրա-
ձայն հայհոյելով:

Ձարեն, ճանապարհին հանդիպեց աղայի

կնոջը, վոր նրան կանգնեցրեց ու բարկացած
ասաց.

— Մեկ եւ դու գնացել ես ե՛դ լրբերի մոտ,
աղայիդ կասեմ մաղերդ պոկի, քառասուն գըն-
դակ լցնի փորդ, դու յեւ ես կապդ կտրել, չե՞
վոր դուքս կզանք սարը: Կարծում եք բայլ-
չեիկներից կվախենա Նադոն, իրիկվանից
մինչև առավոտ բոլորիդ պանրի նման կբրդի՛,
կրրդի՛...

Ընդունելով նրա նկատողությունն ու խեղ-
ճանալով նրա առաջ, Ջարեն սկսեց պատմել,
թե ինչի մասին եյին խոսում նրանք, վորի հա-
մար ինքը խռովեց ու յեկավ: Աղայի կինն
ալիւլի բարկացաւ նրա վրա ու կարգադրեց,
վոր եւ Խաջեյի հետ չխոսի, սպառնալով Նադո-
յին տակ:

— Անամո՛թ, լի՛րբ, գնացել կոմսոմոլ ա
յեղել, քո հերը բալի գյոռի մեջ իր թեւերը
կըծի լաո՛, թո՛ւ, թո՛ւ քո պատվին ու նամու-
սին...

Ինքն իրեն խոսում եր աղայի կինը:

Ամեն անգամ, յերբ խոսում եյին Խաջեյի
մասին ու բամբասում, Խաջեն չլսելու յեր
տալիս, միայն աղայի կնոջն եր նա պատաս-
խանում և այն եւ խոտությամբ: Մայրն եր
միայն վեճի բռնւում իր աղջկան բամբասող-
ների հետ ու հայհոյում նրանց: Նա այնքան եր
աբխացել, վոր մի օր եւ հայհոյեց իրապես վա-
խենալով Խաջեյից, միայն ասել եյին.

— Սորաակիվի՛ր, փշացի՛ր ելի, աշխարհ,
այնտեղ հասանք, վոր մեր կեղտոտ կյաքա-
նին՝ Սայրենն ել ե մեզ հայհոյում...

Իսկ յերբ մյուսներն հետ եր հայհոյանքի
բռնվում Սայրենն, խաջնն միշտ աշխատում եր
զսպել մորը:

Ջմշիդի մայրն ու քույրն արդեն սկսել
եյին անտաքրեր դիրք բռնել, շատ քիչ եյին
մասնակցում բամբասողներին: Բացի դա,
նրանք արդեն կամաց-կամաց սկսում եյին
դժգոհել աղայից: Աղայի կիներ մի յերկու
անգամ իր ամբողջ զայրույթը նրանց վրա յեր
թափել, հայհոյել եր նրանց ու արգելել, վոր
իրենց տունը դնան: Իսկ դրա առիթը յեղել եր
այն, վոր աղան Ջմշիդի հովվական վարձի հա-
մար վատ դառ եր տվել, իսկ Ջմշիդը լամն եր
ուղել: Դրա համար աղան բարկացել եր, զայ-
րացել, վոր իր հովիվն առարկել եր իր խոտքի
դեմ ե ծեծել ու հայհոյել եր Ջմշիդին, իսկ
իր կիներ Ջմշիդի մորն ու քրոջը հայհոյելու
իր պարտականությունն եր կատարել ե՛ մի
քանի անգամ: Հայհոյելու ժամանակ խանու-
մը Ջմշիդի մորն ասել եր.

— Գնացե՛ք, գնացե՛ք ձեր հարսին տեր
յեղեք, վոր ուրիշի գրկումն ե լինում, վոր
հայ աղաներին ե կին դարձել, դուք ել լեղու-
ներդ հանեցիք մեզ վրա, տաքացած ոձեր...

Ջմշիդի մայրն ու քույրը՝ Ջինեն ել կա-
րող եյին նրան պատասխանել, հենց թեկուզ

ներա աղջկա մասին ակնարկելով, բայց լռել էին...

Լռել էին: Բայց Ջմշիդի մայրն ամոթի ու հուզմունքի մեջ եր, խանութի առածն ու ժեղ ապտակ եր յեղել նրա ինքնասիրությանը:

12

Գյուղխորհրդի ժողով եր: Նախագահը չեր կարողանում զսպել աղմուկը: Վե՛ճում էին, խառնվում իրար: Ամեն մեկը կարծում եր, վոր իր կարծիքն է ճիշտ և պետք է անսլոյման ընդունեն, ու պնդում եր, աղմկում:

— Լսեցեք, ընկերներ, եղպես չի՛ կարելի, ով ուզում է, առանց նախագահի սկսում և վիճել: Ժողովը մի բոսե խանգարվում է, վոր հետո ելի աղմուկն սկսվի:

— Ձայնը տրվում է ընկ. Հասմիկին, — հայտարարում է նախագահը: Հասմիկը կարմրած դեմքով կանգնում է, բլոկ-նոտի մի թերթիկ ու մատիտ ձեռքում բռնած:

Հասմիկի կողքին նստել է տասնութամյա մի աղջիկ, կլոր ու թուխ դեմքով, քթի վրա մի նեղլիկ անցք: Թվում է, վոր նա փոքր հասակում մի ծաղիկ է հանել այդ անցքի տեղը: Նրա կրծքին, կիսահնամաշ վերարկուի վրա, փայլում է կոմսոմոլի նշանը: Գլուխը կախ, ամաչկոտ ժպիտով լսում է բոլորի խոսքերը, յերբեմն ել կարմրած դեմքով լըրջախոհ հայացքը սևեռում խոսողի վրա, ու

վերարկուի թելի հետ ելի կախում գլուխը:
Հասմիկը խոսում եր վոգեւորված ու կրա-
կոտ:

— Այո՛, ընկերներ՛ը, պետք և աշխատել
յեղդի բատրակներին ու բատրակուհիներին
եւ գիտակցութեան բերելու, վորպեսզի պայ-
մանագիր կնքեն վարձողների հետ: Նրանք
գեռ շահագործվում են իրենց անգիտութեան
պատճառով, մենք պետք ե պաշտպան կանգ-
նենք նրանց:

Բոլորի դեմքի վրա ուրախ ժպիտներ
եյին խաղում, յերբ Հասմիկը վերջացրեց:

— Ընկերներ, խոսքը տրվում ե ընկ. Խա-
ջեյին, — ասաց նախագահն ու նստեց իր տեղը:

Խաջեն վոտքի կանգնեց և ուղում եր խո-
սել, յերբ նույն րոպեյին դուռը շրխկալով
բացվեց ու ներս մտավ մի միջահասակ յերի-
տասարդ, արյունլիա դեմքով... Բոլորը նրա
վրա վազեցին ու ժողովը խառնվեց իրար:
Յերբ Խաջեն նրան տեսավ, ճչաց և վայր-
կյանապես գունատվեց, վոտքերը թուլացան
ու նստեց նստարանի վրա: Ներս մտնողի գըլ-
խի մազերն արյունոտ եյին ու գդգդված:

Նրա այտերի վրա տեղ-տեղ մաշկը պլոկ
ված եր, վորտեղից կաթիլ-կաթիլ գեռ դուրս
եր գալիս կիսակարմիր հեղուկը, իսկ գլխի
ջարդվածքից հոսած արյունը չորացել եր մա-
զերի մեջ և ունքերի վրա: Նրա շորերը գդգըղ
ված եյին: Նրա ձեռքին մի մահակ կար, վոր
ներս մտնելուն պես բռնեց ձախ ձեռքով և ա-

ջով ցույց տվեց գլխի ջարդվածքը, նրանից հոսող արյունն ու իր կտրտված շորերը: Լացակամած ձայնով նա դիմեց գյուղխորհրդի նախագահին.

— Ընձի սպաներ ե, նախագահ ջան, յես մեռել ե, ընձի հեչ հալ չմնացեր ե,— ու լացը դսպելով շարունակեց, — շա՛տ, շատ արմենս ինձի, նախագահ ջան, հեչ հալ չմնացեր ե:

Գյուղխորհրդի բոլոր անդամները հերթով նայեցին նրա գլխին: Ահագին ճեղքվածքը, վոք առաջացել եր մահակի մի ուժեղ հարվածից, և արյունոտ մազերն ու արյունի մեջ թաթախված նրա դեմքը դիտելիս մարդու մարմինը փշաքաղվում եր ու սիրան ատելությամբ լցվում վոճրագործի հանդեպ:

Գյուղխորհրդի գրասենյակը լցվեց մարդկանցով: Բոլորն ել մոտենում, նայում ելին նրա գլուխն ու Շայհոյանքներ ուղղում ծեծողին: «Ո՞վ ե խփել, եդ ի՞նչ ե յեղել», — հարցնում եր յուրաքաչյուր նոր ներս մտնողը:

Յերբ նախագահը նայեց իր յետև, ելի նրա մարմինը փշաքաղվեց ու մնաց չչմած: Խաջեն դեռ նստած եր իր տեղում, դադաղում պատկած մարդու գունատ դեմքով: Նա սպիտակել եր լվացված քաթանի նման, այնպես վոք նայողը կկարծեր, թե յերկարատև հիվանդությունից նոր եր վեր կացել:

— Եդ ի՞նչ ե, Խաջե, քեզ ի՞նչ ե պատահ—

հել—բացականչեց նախագահը և նրա ձեռքը
բռնելով կանգնեցրեց նստած տեղից ու կան-
չեց Հասմիկին, վորն իրարանցումին խառնը-
վելով, մոռացել եր ընկերուհուն: Հասմիկը
դուրս տարավ Խաջեյկն, իսկ նախագահը
գյուղացիներին խնդրեց, վոր ազատեն գրա-
սենյակը քննություն կատարելու համար:

Սերբ գյուղի կատարածունները Նադոյին
գրասենյակ բերեցին, նրանց հետեից վազե-
լով գրասենյակի բակը մասն նաև Ջմչիդի
մայրն ու քույրը: Մայրը գոռում եր ամբողջ
ձայնով ու հայհոյանքներ ողղում Նադոյին:
Հայհոյում եր նա Նադոյին, վորին յերբե-
ցե մտքումն իսկ չեր հայհոյել, չնայած առա-
ջին անգամը չեր, վոր Նադոն ծեծում եր իր
վորդուն: Ջմչիդին տեսնելով, ձեռքերով
խիսեց իր դէսին, գոռաց հայհոյելով ու ընկալ
դեմնին:

«Քր բեխերը... լքո հերը... շուն... ա-
նամոթ շուն... հայհոյում եր նա առանց ընդ-
հատելու: Նադոն փրփրում եր, ատամները
կրճատեցնում ու սպառնալիքով շարժում գլու-
խը:

— Հանդիստ պահիր քեզ, քաղաքացի Նա-
դո, և իմացիր վոր սարումդ չես,— դիմեց
նրան նախագահը բարկացած, յերբ նա պա-
ռավի հայհոյանքներին ուզում եր պատաս-
խանել Ֆիդիբական ուժով:

— Մի զգա, թե բալորը քո ստրուկներն
են, ինչպես զգացել ես միշտ,— կրկնեց Հա-

միկը, — հետո դատարանում կխոսենք, սրանով չի վերջանա:

Նադոն վոչինչ ասել չեր կարող, ինչպես կապած դամբուր մարդու կծել չի կարողանում և կրծոտում և իր շղթան: Իսկ Ջինեն՝ Ջմչիդի քույրը՝ գրասենյակի դռանը կանգնած հեծկըլտում եր աղիողորմ, լաց լինում հոնգուր-հոնգուր: Հասմիկի հետ գրասենյակից դուրս դալով Սաջեն մոտեցավ Ջինեյին ու գրկելով նրա գլուխը, շշնջաց քրդերեն լեզվով.

— Լաց մի յեղիր, խուշկ ե՛ս ջան, մի լաիմ քույր Ջինե...

Ջինեն ամոթից զսպեց լացն ու գլուխը կախեց: Սաջեյին թվում եր, վոր լուռ մի կարող, անհագ մի սեր կա Ջինեյի մեջ դեպի իրեն, վոր արտահայտվում և միայն լուռ-թյամբ: Յեվ իրապես սիրում եր նա Սաջեյին: Իսկ վոր միշտ հայհոյում եր, հայհոյում եր, նրա համար, վոր բոլորը ինչպես նաև իր մայրը, սովորություն եյին դարձրել Սաջեյին մըշտապես հայհոյելը:

Ջմչիդին վոչինչ չի յեղել, քույր ջան, լաց մի յեղիր, մենք աղայից ավելի խիստ կերպով այդ վրեժը կառնենք, — կրկնեց Սաջեն շոյելով Ջինեյի գլուխը:

Ներսում Ջմչիդի մայրը դեռ հայհոյում եր Նադոյին ու լաց լինում:

— Ընկեր նախաքա, իրավունք ունե ընձի՞

¹ Գույրիկ

քրմէ, — արդար յերևալու տոնով նախագահին դիմեց Նադոն:

— Իրավունքի մասին ես խոսում, իսկ դու իրավունք ունեյի՞ր նրա վորդու գլուխը ջարդելու...

Նադոն լռեց: Քոյողը գլխից իջեցրեց ու նրա տակը տալով իր սև մազերը՝ նորից գրլուխը դրեց: Նրա թուխ ճակատը փայլում եր: Դեմքի վրա մռայլություն չկար: Այնպես, վոր սպասելի չեր այդպիսի բարեկազմ ու մեղմ արտաքին ունեցող մարդուց այդորինակ դադանային դործ:

Նախագահը՝ յերբորդ անգամ խնդրեց Ջմչիդի մորը վոր լռի, կամ դուրս գա գրասենյակից, վորպեսզի հարցաքննություն կատարեն: Յերբ մայրը դուրս յեկավ ու Սաջեյին տեսավ իր աղջկա մոտ կանգնած թեքվեց մի կողմ, նրան չնայելու համար: Իսկ Սաջեն Հասմիկի հետ մտավ գրասենյակ հարցաքննությանը ներկա լինելու:

Յերբ պարզվեց, վոր Նադոն Ջմչիդին ծեծել ե հովվական վարձի համար, Սաջեն վճռականությամբ դիմեց նախագահին.

— Ընկեր Լեոն, ինձ վկա դրիր, յես տեղյակ եմ թե գարնանը վարձն ինչպես են խոսել: Այդ ժամանակ յես ել սարումն եյի:

Նադոն ու Ջմչիդը նրան նայեցին: Մեկն՝ ամաչելով, մյուսն ել վախի զգացմունքով:

Հասմիկի ու Ջմչիդի հայացքները հանդիպեցին իրար: Ջմչիդը գլուխը կախեց. նը-

բան թվում եր, վոր Հասմիկն իրեն ուզում ե
տեսլ. «Այ, Ջմչիդ, այդպես կլինի, աղային
լսում եյիք ու ինձ մեղադրում, տեսնո՞ւմ ես
վերջն ինչպես յեղավ, իսկ հիմա յես ելի պաշտ-
պան կկանգնեմ քեզ, իսկ աղան քեզ մի՛շտ,
միշտ թշնամի կմնա...»

Գյուղխորհրդի նախագահը հարցաքն-
նեց կողմերին ու վկաներին, Նադոն կալանա-
վորվեց ու գործը տրվեց դատարան:

Գրասենյակից դուրս յեկան այնտեղ յե-
ղողները: Ջմչիդի մայրն ելի սկսեց բարձրա-
ձայն հայհոյել: Ջմչիդն առաջ—առաջ քայ-
լում եր, իսկ մայրը Ջինեյի ձեռքը բռնած,
հայհոյում եր, ու նրանք տուն եյին գնում:

Ջինեն հետ եր դառնում մեկ—մեկ աւ նա-
յում, Հասմիկին ու Խաջեյկն տեսնելու, ու
ամաչելով թեքվում, դեպի մայրը, յերբ նը-
բանց հայացքն եր հանդիպում:

— Գուրե ջնո՞ւ... Մայե ջնո՞ւ... լսվում
եր Ջմչիդենց տան կողմից նրա մոր ձայնը:

13

Հասմիկն եր ժողովի նախագահը: Այդ-
որովա ժողովը տարբերվում եր մյուս ժողով-
ներից: Արտակարգ մի հետաքրքրություն եր
նկատվում բոլորի դեմքերի վրա: Հասմիկը
հերթով ձայն եր տալիս բոլորին. յեթե լինում

¹ Կատաղած դայլ:

² Կատաղած ջուն:

եյին սխալներ, նա ժպտալով ուղղում եր ու
բացատրություններ եր տալիս:

Յերբ բոլորը խոսեցին, հերթն իրեն հա-
տավ: Նա սանրով հետ տարաւ մազերը և ժըպ-
տալով սկսեց.

— Ընկերներ՛ր, վո՛չ մի որ մենք չենք ու-
րախացել այնպես, ինչպե՞ս այսօր: Այսօր, մեր
կողքին, մեզ հետ ժողովում նստել են մեր յեզ-
դի ընկերուհիները: Նրանք, վորոնց այսքան
չատ ժողով դալը մեր մտքով չեր անցնում:
Բայց մենք աշխատում եյինք, մենք հավա-
տում եյինք մեր դործին ու մեր աշխատանքն
իզուր չանցաւ, ուրեմն ինչպես չուրախա-
նանք...

Նրա խոսելու ու շարժումների հետ Սայ-
րեն շարժում եր իր գլուխը, նրա սիրտը լրիւ
ուրախությամբ եր լցւած: Իսկ Զմչիդի մայրը
լուռ լսում եր միայն, չհասկանալով, թե ի՞նչ
են ասում: Ու Զինեն, վոր նստած եր Պաջեյի
հետևում, ամաչում եր անդամ գլուխը բարձ-
րացնել վերև նայելու: Չեր կարողանում նա
ձեռքերը մի հարմար տեղ դնել. փորձում եր
ծնկների վրա դնել, իրեն անհարմար եր թվում,
դնում եր նստաբանի վրա, կարծում եր վոր
կծիծաղեն: Պլիկներն ու գնդիկները կախ-
ւած եյին նրա պարանոցից. նա այնքան եր
ամաչում, վոր ճակատից քրտինքի կաթիլնե-
րը, ճակատի կլոր ու փոքրիկ մետաղների նը-
ման սպիտակ, ցած եյին գլգլում: Զարեն սա-
որն հայացքով նայում եր ամեն խոսողի շըր-

թունքների շարժումներին, աչքերին, ձեռքերի
թափահարումներին ու անմիտ հայացքը դա-
մում եր մի կետի, աչքերը յերկար ժամանակ
ներանցից հենուցներով: Չարին այնպես եր շը-
մել ու ինքնամոռացության մեջ թաղվել, վո-
ր զգում, թե ի՞նչ ե կատարվում իր շուրջը:

Բոլորը խոսեցին: Վողջունեցին նոր կյանքի
չեմքը մտած յեղդուհիներին: Բոլորից հետո
խոսեց նաև Պաշեն: Ամբողջ ժողովը ծափա-
հարեց նրան. «Մուռա՛... ուռա՛... մեր քույ-
րերին», ծափահարելով կանչեց կոմյերիտա-
կան Արամը և բոլորն արձադանքեցին նրան:
Յերբ քիչ լուռ մեյին, Պաշեն փորձում եր շա-
րունակել, բայց ելի ծափահարում ու նա ընդ-
հատում եր: Գլուխը կախած, հայացքը դետ-
նին հառելով, դեմքը կարմրած, մատներն ի-
րար եր քսում նա ու սպասում ծափերի վեր-
ջանալուն: Այս անգամ եր միայն Ջինեն գլու-
խը բարձր պահած նայում: Ժողովի ծափահա-
րությունները նրա ներքին աշխարհը լցնում
եյին հրճմանքով ու համակում նրան անձայն
ուրախությամբ:

Ծափահարությունները մեղմացան, Պաշեն
սկսեց: Նա խոսում եր քուրդ կանանց մասին,
ներանց ել կին պատգամավորական խմբակի մեջ
ընդունելու մասին:

— Քուրդ աշխատավոր կինը, շատ, շատ
ե ճնշվել ու հայհոյվել խանութների կողմից,
ինչպես և նրանց ամուսիններն են ծեծվել, վո-
ր պես անասուններ: Այդ ճնշումներից ազատվե-

յու ժամանակն եւ եւ մենք ազատվում ենք, մենք
ազատվում ենք եւ անհաշտ պայքարի յենք դի-
մում հնի դեմ, — այսպես վերջացրեց Սաջեն
ու ծափերի, ուրախ բացականչություններ
տակ ժողովը փակվեց:

Այդ որը պատգամավորական խմբակի ան-
դամ դարձան ժողով յեկած յեղդուհիները...

14

Յերբ նրանց ճանապարհ դնելուց հետո
Համիկն ու Սաջեն վերադարձան, Համիկն
ներքին անհուն մի ուրախությամբ հարցրեց.

— Դե', շուտ պատմի՛ր, Սաջե ջան, այդ
ի՞նչպես, ի՞նչպես հաջողվեց: Յես հենց այսօր
քաղաքից վերադարձա ու շատ անակնկալ կեր-
պով նրանց ժողովում տեսա:

Ու Սաջեն, ինքնաբավականությամբ, իր
հաղթանակով հրճված, սկսեց պատմել:

«Ինձ համար եւ յերազ եւ թվում, Համիկ,
եւ դեռ անհավատալի: Ո՞վ կկարծեր, ո՞վ կհա-
վատար, վոր վրանի ներսից բացի աշխարհ
չտեսած, աշխարհի մասին չիմացած յեղդի
կինը ժողով դար: Նրանց համար ժողով դալն
այնպես եր ծանր, ինչպես յեղդի շեյխերի,
դավապների, փիրերի¹ եւ աղաների համար մահն
եւ ծանր: Դու տեսա՞ր, ինչպես շփոթվել ու
կարմրել եյին նրանք: Գիտեմ, վոր նրանք
կարծես վախենում եյին: Բայց ներքին մի մը—

¹ Յեղդի հոգեփորականներ

դում ստիպում եր նրանց անսլալման ժողով
գալ: Այդ մի դումի մասին կասեմ քեզ, այդ
գործադատաճառը յեթե չլիներ, դուք ե շատ ու
հաջողվեր նրանց հասկացնել այն, ինչ վոր
հայ աշխատավոր կինն արդեն հասկացել
ե: Մանավանդ Ձինեն: Համիկ, զգում
եյի, վոր այդ աղջիկը վերջերս շաա
անկեղծ ե սիրում ինձ, աղբյուրի նման
պարզ այդ աղջիկը: Ինչքան տառում եմ Ձայնե-
յին, նույնքան համակերանք կա իմ մեջ Ձի-
նեյի, վերջին որերի Ձինեյի նկատմամբ: Վեր-
ջապես՝ հաջողվեց նրանց ժողով բերել, վորն
սկիզբն ե այն աշխատանքների, վոր մենք հետո
պետք ե կատարենք նրանց մեջ, իսկ այդ սկզբ-
նական քայլի հաջողությունն սկսվել եր գեռ
չուտ, սրանից մի քանի շաբաթ տուաջ:

Յեւ Նայդ բոլորն ոյսպես յեղաւ:

Յերբ Ձմչիդն արյունլիա գյուղխոր-
հուրդ մտաւ, դու հիշում ես չե՞, թե ինչքան
վատ յեղա յես: Հենց այդ որվանից սիրտս ե՛լ
ավելի ցավել սկսեց նրանց համար: Վոր Ձմ-
չիդի գործին վկա գրվեցի, յեղդիններն ելի
իրենց բամբասանքի ճամբան սկսել եյին սկզ-
բից, իսկ Ձմչիդի մայրն ու քույրը, նրանց
հետ ե Ձարեն (դու նրա ամուսնուն ճանաչում
ես չե՞, Ձմչիդի հովիվ ընկերն ե, անունը Համ-
զո). — Համիկն հավանության նշան արեց. —
Ձմչիդի մայրը, քույրը ե Ձարեն իմ արածի
մասին հիացմունքով եյին խոսել մի քանի հայ

կանանց մոտ: Արդեն զգացվում եր, վոր աղա-
 յից յերես եյին թեքել ու կրելով մեր պայման-
 ների ազդեցությունն եւ, ատելությամբ եյին
 լցվել դեպի նա և սպասում եյին դատին, իսկ
 այդ դատը, վերջապես յեղավ: Դու դատարա-
 նում լինեյիր, Հասմիկ, վորքա՞ն, վորքա՞ն
 կուրախանայիր: Արամն այնտեղ եր: Նա ուրա-
 խությունից իր տեղում հանգիստ նստել չեր կա-
 բողանում: Յերբ դատարանն ինձ կանչեց վոր-
 պես վկայի, այսպես սկսեցի. «Առաջին անգա-
 մը չե, ասացի, վոր Նադոն դրան ծեծում ե:
 Ծեծել ե միշտ, ինչպես վոր միշտ իր վարձկան
 յեղներին ե ծեծել: Այո՛, ասացի, — յեղդի ժո-
 դովուրդը նրա աչքին դեռևս հոտի յե հալա-
 սար, լուղ ու անապատամբ: Մեր դատարանը
 պետք ե ցույց տա նրան, վոր բատրակների
 հովիվների դավրանն՝ ե հիմա: Իսկ այս ան-
 դամ ծեծել ե գրեթե առանց պատճառի: Յես
 ներկա յեմ յեղել,՝ և ըսյոր յեղդիներն ել դի-
 տեն, վոր դարնանը քաղաքացի Նադոն խոս-
 տացավ վեց դառ տալ Զմշիդին հովվության
 վարձ, բայց չորս դառ ե տվել, իսկ յերբ Զրմ-
 չիդը պահանջել ե իր լրիվ վարձը, նա, ըստ
 իրեն հին սովորության, վորին դեռ կառչած
 ե, այդպես ծեծել ե Զմշիդին: Վորպես տեղ-
 յակ այդ գործին, ասացի, խնդրում եմ խիստ
 լինել: Յես հավատում եմ, ասացի, վոր խոր-
 հըրդային դատարանը խիստ կլինի»: Սոսեդուց
 հետո, յերբ Զմշիդի դեմքին նայեցի, նա ճնըչ-

վեց իմ առաջ ու դեմքի զղջումի արտահայտութեամբ գլուխը կախեց: Սրտումս առաջացավ մի վառ զգացմունք, յես սիրեցի այնպես, ինչպես սիրել եյի մի տարի սրանից առաջ, յերբ նշանվեցինք... Յերբ դուրս յեկանք դատարանից, նա ամանչում եր յերեսիս նայել: Սրտումս մեր մոտիկությունից, նա առաջ անցավ մեր շարքից ու առաջ-առաջ գլուղ յեկավ: Անդուսպ խինդն եր յեռում նրա սրտում: Յես այդ նկատեցի այն ժամանակ, յերբ դատավորն հայտարարեց, վոր Նադոն տուգանվում ե յերեքհարյուր ոսկով: Ջմշիդն այդ խոսքերը լսելիս՝ հրճականքից անհանդիստ շարժումներ եր անում: Նա ուրախ եր, բայց նրա դեմքի վրա կարելի չեր կարդալ նրա հոգում տնտահման հուզմունք: Յեյ ուրախ եր նա, ե հարկադրված մտածելու ինչ վոր բանի մասին...

Հետեյալ սրը, յերբ յերեկոյան տուն գնացի, դարմանքս շատ յեղավ, վոր Ջմշիդի մորը՝ Փարիչանին, Զինեյին ու Զարեյին մեր տանը, մորս կողքին նստած տեսա: Յերբ ներս մտա, նրանք կարծես քաշվեցին ինձանից ու բոլորով միասին վրաքի կանգնեցին: Չիմացա, թե մենք ինչպես խոսեցինք իրար հետ: Հենց խոսելու առաջին բոպեյին զգացի, վոր նրանց վերաբերմունքը փոխվել եր: Անկեղծ, մտերմական զգացմունքներ եյին արտահայտում նրանք ինձ հետ խոսելիս:

«Նստի՛ր լսո, դուրբան քեզ», — այս խոս-

քերով դիմեց ինձ Փարիշանն առաջին անգամ։
Ձիննն ելի ամաչկոտ գլուխը չեր բարձրաց-
նում, իսկ Չարեն միշտ նայում եր ինձ ու
ժպտում։ Յես ել չափից շատ ուրախ եյի...

Յերր նրանք գնացին, մայրս պատմեց ինձ,
վոր Ջմչիդն եր նրանց ուղարկել մեր տունը։
Դատարանից յերբ վերադարձել եր նա, հուզ-
մունքից լաց եր յեղել ու հետո ստիպել մորն ու
բռնջր, վոր դան մեզ մոտ։

— Ջմչիդը շատ ե տանջվում քեզ համար,
բարխո ջան՝, ասիտոս ե նա, լաո, չթողնենք,
վոր մեր նամուսը շանը նետվի,—համոզում եր
մայրս գլուխս շոյելով։

— Նա յե իմ փեսան, ասում ե, իյաջե,
ի՞նչ ել ուզում ե լինի, դու պետք ե մեր պատ-
վին դեմ չգնաս։ Յես ամաչեցի մորս պատաս-
խանել, ծիծաղեցի ու կախեցի գլուխս։

Այդ յերեկո մայրս ինձ զոռով Ջմչիդենց
տունը տարաւ։ Յես ճնշվում եյի, Ջմչիդի
մոտ գնալ չեյի ուզում ու շատ ել կարմրեցի
յերբ նրանց տունը մտանք։ Բայց Ջմչիդն ա-
վելի շատ շփոթվեց։ Նրա կարմիր, սարեցի
հովիվ այտերը հալված մետաղի գույն ստա-
ցան։ Նա խուսափում եր մորս ու իմ հայացք-
ներից։ Ամենից առաջ յես զրույց սկսեցի Ջի-
նեյի հետ մեր մասին, մեր ժողովների մասին,
կոմսոմոլի մասին։ Ձիննն խելոք դառան նման
լսում եր ինձ, յերբեմն ել միտքն ուրիշ բա-
նով զրադված։ Իսկ Ջմչիդը լուռ եր, նա գերի

1 Գառնուկ ջան — փողարկական խոսք եւ

յեր դարձել իր մտածմունքներին ու ամփոփ-
վել եր իր մեջ: Ամեն անգամ, յերբ սլառահա-
բար մեր հայացքներն իրար եյին հանդիպում,
ինձ թվում եր, վոր նա ուզում եր ասել. «փոշ-
ման եմ», բայց չի վստահում: Պարզ ասած,
Հասմիկ, շատ ել գեղեցիկ և Ջմչիդն ու խելոք:
Դեհ ի՛նչ արած, աղային պետք և լսեր, վորով-
հետև գեռ դասակարգային գիտակցություն ու
թշնամանք չուներ: Այն եյի ասում ուրեմն, վոր
նա վոչ վոքի հետ չեր խոսում, բռն եր, նա
մտքում յերևի նոր եր չափում՝ թե ո՞վ և բա-
րում՝ գոմերում Ջայնեյի ու իր հովիվ ընկեր-
նիվ գիտի, գուցե մտարերում եր բոլորը, սա-
րում՝ գոմերում Ջայնեյի ու իր հովիվ ընկեր-
ների թափալումները...

Կամ հիշում եր գուցե, վոր աղալում, վոչ
խարհերի մեջ, լուսնյակ գիշերին տեսել եր
Ջայնեյին իր հովիվ ընկերով թևերի վրա,
կամ գուցե հիշում եր ձորից հանած ընկեցիկի
փոքրիկ դանդը շան բերնում... և համոզվում
եր, վոր ինքը սխալ և յեղել աղաների ընտա-
նիքների այլանդակություններն ու բարոյա-
կան անկումը տեսներով հանդերձ, պահել և
իր մեջ նրանց նկատմամբ յեղած համակրան-
քը:

Յերկար խոսեցինք:

Բայց ելի չեմ հիշում, թե ինչպես յեղավ,
վոր յես ու Ջմչիդը խոսեցինք իրար հետ: Նա
ինչքա՞ն եր փոխվել... Աղայի մասին զգվան-
քով եր խոսում: Մենք խոսում եյինք իրար

հետ առանց իրար դեմքի նայելու, յերբ նա-
յում եյի նրա աչքերին, նրա դեմքը վայրկյա-
նապես շիկանում եր:

Մենք առաջվա նման մտերմացանք:

Իսկ այսօր դնացի, խնդրեցի վոր ժողով
դան: Փարիշանն անախորժություն զգաց, բայց
վորովհետեւ շատ խնդրեցի, խաթրս չկտարելու
համար անխտաճ ու ամաչկոտ հետս ժողով
յեկավ, յերբ մորս ել բերեցի: Յեթե իմանաս
ինչքան և ուրախացել սիրտս, Հասմիկ, թվում
և ինձ, թե ամբողջ աշխարհն և խորհրդային
դարձել և վոչ թե մի յերկու յեղդի կին են ժո-
ղով յեկել, վոչ թե մի յերկու կին են կանանց
կողմակերպության մեջ մտել... Մի քանի հոգ
յեն, բայց մեծ և մեր հաղթանակը մեծ ե: Ուրիշ
անգամ յե՞րբ և քուրդ հովվուհին հասարակա-
կան կյանք մտել... — Վերջացրեց Խաջեն:
Բարձր վոգեւորությունից թեւովորվել եր նա:

— Այս բոլորն անհալատալի յե թվում
ինձ, յերազ,— ելի կրկնեց նա:

— Կեցցես, Խաջե, կեցցես. տեսնում ես
ինչպես անվհատ աշխատանքի արդյունքն լի-
նում և հաղթությունը: Հիշում ես մեծ մարդ-
կանց ասած խոսքերը, վոր յես կրկնում եյի
միշտ. «շարունակի՞ր քո ցանապարհը և քոդ
վարդիկ խոսես, ինչ կուզես», իսկ դու յերբե-
մին հուսալքվում եյիր, յերբեմն վատատես ե-
յիր հաղթանակի նկատմամբ. — Հասմիկը հիա-
ցել եր Խաջեյի վոգեւորված աշխատանքով:
Խաջեն տարվեց մտածմունքով ու լուռ քայ-
լում եյին նրանք:

— Ուրեմն դու Ջմշիդի հետ ամուսնանալու յես, չե՞, քանի վրո վերակենդանացել ե ձեր սերը...

Պաջեն ծիծաղելով Հասմիկի ուսին խփեց ու անպատասխան թողեց նրա հարցը:

— Իսկ Մուշեղին ի՞նչ պատասխանեցիր, ելի հարցրեց Հասմիկը:— Պաջեն լուռ եր:

— Իսկասպես Պաջե, հետաքրքիր ե, կըրկնեց Հասմիկը: Այս անգամ մի քանի վայրկյանի մտահոգ լուսթյունից հետո Պաջեն պատասխանեց:

— Հասմիկ, չե՞ վոր յես միշտ նրան ել, քեզ ել ասել եմ, վոր դեն նետի իր այդ մտքերը, մոռանա, յես այնքան ել սերի—մերի գերի չեմ, վոր նպատակս, աշխատանքս մոռանամ, ինձ այսպես եր հարկավոր վարվել...:

— Բայց Մուշեղը, կարծես հուսով ե, Պաջե:

— Դու ասա՛ նրան, Հասմիկ ջա՛ն, համողիք, վոր աշխատի, գործ անի անհարկավոր թեթևությունը թողնի, ինչ աննպատակ ջահելություն ե անում, ի՞նչ ե հարկավոր, ախար նա դիտի, վոր յես ուրիշի յեմ սիր...

— Լա՛վ, Պաջե ջան, կխոսեմ:

— Դեռ առաջին անգամ, չիրո նա այդ մասին ասաց ինձ, յես խնդրեցի, վոր ել չկըրկնի, բայց մոտիկ ընկերներ եյինք, հանդիպում, խոսում եյինք և նա չուղեց մոռանալ, բայց հիմա պետք ե վոր թողնի, թողնի իր «սե-

ըր-մերը»,—յես դեռ ինչքա՛ն, դեռ ինչքա՛ն
ունեմ հատարելու...

— Անհոգ յեղի՛ր Սաջե, կասեմ յես նրան
այդ բոյսըր:

Բաժանակլիս կարծես նոր եյին նրանք ի-
րար տեսնում, իրար ձեռք բռնած լուռ կանգ-
նած եյին յերկար: Վերջին անգամ մեկ ել ի-
րար աչքերի մեջ նայելով ժպտացին ու հեռա-
յան իրարից:

Մի անգամ ել Հասմիկը թեքվեց Սաջեյին
նայելու. նա գլուխը կախ՝ արագ-արագ դնում
էր:

15

Արևը դեռ չէր մտել: Նրա շողերը խաղում
էյին դպրոցի քարե դորշ պատերի վրա: Մեղմ
քամին սլփսլում էր, դարնան մոտալուտ լինելն
զգացվում էր:

Զինեն ու Սաջեն դուրս յեկան խրճիթ-ըն-
թերցարանից: Յերկու ժամ էր, ինչ կոմսոմոլի
ժողովումն եյին նրանք: Մեղմ հողմը շաչ-
յունով խփում էր Զինեյի բաց, անզնգլիկ ճա-
կատին, չարժում նրա մանրահյուս սև գիսակ-
ները: Դպրոցի դուռը հասնելով, մի քանի բո-
ւլե սպասեցին նրանք, մինչև Զմչիդը դուրս
յեկավ, մի գիրք ու տետրակներ թևի տակը
դրած:

Նա լիկկայան էր գնում:

Յերբ դուրս յեկավ նա, ժպտացին յերե-
քով ել ու սկսեցին քայլել: Այո՛, ժպտում եյին,

միշտ եյին ժպտում նրանք, շատ եյին ուրախ... Գարնանամուտ եր: Մարտ ամիսը: Գարունն սկսվել եր նաև քուրդ հովիվների ու հովվուհիների մեջ և այդ գարնան ծիծեռնակներից եյին քայլող յեռյակի անդամները՝ Խաջեն, Ջմշիդն ու Ջինեն: Փողոցում մեղմ քամին շնկչկում եր, հալված ձյունը չփչվում նրանց փոսքերի տակ...

Փոխանակ տուն գնալու, Թեքեցին նրանք իրենց ճանապարհը մի այլ փողոցով: Գնում եյին նրանք դանդաղաքայլ ու զրուցում: Գրեթե եյին և աննկատելիորեն մոտեցան Նադոյի տանը: Առաջինը Խաջեն նկատեց Նադոյին ու ծերուկ Խուդոյին դռանը կանգնած: Նրանք զրուցում եյին՝ յերգում հազար ադամ յերգած յերգը. «Դավրանը վատ դավրան ե, դունյան խըրաբ ե յեղել, մեծամեծ մարդիկ պատիվ չունեն»:

Ջայենն կանգնել եր նրանց առաջ հլու քերուկ նման: Պլիկներն ու զնդլիկները ծածկել եյին նրա ճակատը. կարմիր, դեղին, կապույտ ու գույնզգույն հուլունքները կախվել եյին պարանոցից, իսկ դարաֆիլը հեռվից յերևում եր նրա քթի տակ:

Աղան ու Խուդոն յերբ նկատեցին քայլող յեռյակին, վոր հեգնական ծիծաղով իրենց եր նայում, մտան տունը, փնթփնթալով, հայհոյելով աշխարհին:

Սաջենն ու Ջճշիդը լսելի ձայնով ծիծաղեցին, իսկ Ջինենն ժպիտը յերեսին արագ քայլերով տունը մտնող Ջայնեյին եր նայում անձայն ծիծաղով:

Արդեն տուն ելին վերադառնում նրանք, յերբ աղայի կնոջը հանդիպեցին, վոր փողոցով դեմ ու դեմ դեպի նրանց եր գալիս: Սա-նումը նկատելով Սաջեյին, վոր ուղիղ իրեն եր նայում, արագացրեց իր քայլերը, նրանցից ավելի շուտ խոստովելու համար:

— Բարո՛վ յեկար, խանը՛մ, — դիմեց նրան Սաջենն այն կծու հեղնությամբ, վորով նա յեր Սայրեյի՝ Սաջեյի մոր հետ խոսում Արագածի բարձրունքներում յեղած ժամանակ, յերբ դուրս եր անում նրան որայից:

Սանումը խեթ-խեթ նայեց Սաջեյին, փնթփնթաց, ու «կյավրե խուլի բա» — բառերը մեքենայորեն արտասանելով՝ արագ հեռացավ: Նրա յետևից յերեքով ել բարձրաձայն ծիծաղում ելին ու արհամարանքով նրան նա-յում, յերբ փախչելու չափ արագ դնում եր նա:

«Յերեք հարյուր ուրլի տվեց հա՞, տաս-նուհինգ վոչխա՞ր» — հարցնում եր Սաջենն ինքն իրեն:

Քամին սուլում, շնկշնկում, սարսուեցնում եր կիսահալ բյուրեղ ձյունը:

Յերեկոյանանում եր: Մարտի գարնանա-մուտ յերեկոներից եր:

Կրկին վերհիշելով իր անցած ամբողջ ճանապարհը, իր զրկանքները, անարդվելու, սլայքարի և հաղթելու պատմությունը, Խաջեն բարձր ձայնով արտասանեց. ՇԱՐՈՒՆԱԿԻՐ ՔՈ ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ ՅԵՎ ԹՈՂ ՄԱՐԴԻԿ ԽՈՍԵՆ, ԽՆՁ ԿՈՒՋԵՆ:—Հետաքրքրվող հայացքով ներան նայեցին Ջմշիդն ու Ջինեն.

Նա մտածում եր:

Տուն վերադարձան նրանք, վորպես մարտից վերադարձող, թշնամուն հաղթած ռադմիկներ:

Յեւ վ նրանք առաջիններն էին, վոր վոչ խարային հնադանդությունից յիշնելով, մարտական հանդընությամբ էին համակվել:

Գարնանամուտ անդորր յերեկո յեր, այնպես հանգիստ ու խաղաղ, ինչպես Ջմշիդի ընդդացմունքներն հանգստացել ու խաղաղել էին: Խաղաղել էին Ջմշիդի հոգեմաշ մտածումները. բայց նրա սրտում արդեն լավ եր տալիս թշնամանքի, ատելության առաջին ալիքը:

Գարնանամուտ անդորր յերեկո յեր...

1931 թ.

ՅԵՐԵՎԱՆ

ԳԱՆ Հիմնարար գիտ. գրադ.

FL0045212

ԳԽԸ 2 թիվ.

[604]

A $\frac{1}{8357}$

Րաֆֆա Կոչար
ՎԱԴԱՆ ՎԱՐԴՅԱՆ
Դեպ. ՀՀՍՀՄ Արմենիա, Երևան

